

CEP ÜNİVERSİTESİ

Türkiye'de Gelir Eşitsizliği

MUSTAFA SÖNMEZ

İletişim Yayınları

CEP ÜNİVERSİTESİ

Türkiye'de Gelir Eşitsizliği

MUSTAFA SÖNMEZ

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

CEP ÜNİVERSİTESİ

Genel Yayın Yönetmeni: Murat Belge
Yayın Koordinatörü: Taha Parla
Yayın Danışmanı: Ahmet İnsel
Yayın Yönetmeni: Erkan Kayılı

Yayın Kurulu:
Fahri Aral, Murat Belge, Tanıl Bora, Ahmet İnsel,
Erkan Kayılı, Taha Parla, Mete Tunçay.

Görsel Tasarım: Ümit Kıvanç
Dizgi ve Sayfa Düzeni: *Hüsnü Abbas - İsmail Abbas*
Baskı: Çiftay Matbaası (iç) / Seda Matbaası (kapak)
İletişim Yayıncılık A.Ş. · Cep Üniversitesi 5 · ISBN 975-470-070-2
1. Baskı - İletişim Yayınları, Kasım 1990.
© İletişim Yayıncılık A.Ş., 1990
Klodfarer Cad. İletişim Han. No:7 34400
Cağaloğlu-İSTANBUL, Tel: 516 20 60 · 61 · 62

YAZARIN DİĞER ESERLERİ

Kapitalist Devlet İşletmeleri ve Türkiye, TİB Yayınları, 1978.
Türkiye Ekonomisinde Bunalım I: 24 Ocak Kararları ve Sonrası, Belge Yayınları, 1980.
Türkiye Ekonomisinde Bunalım II: 12 Eylül'ün Ekonomi Politiği, Belge Yayınları, 1982.
Özel Ekonomisi ve İşçi Hakları, Belge Yayınları, 1984.
Kırk Haramiler: Türkiye'de Holdingler, Gözlem Yayıncılık, 1987; Arkadaş Yayınevi, 1990.
Doğu Anadolu'nun Hikâyesi: Ekonomik ve Sosyal Tarih, Arkadaş Yayınevi, 1990.

Önsöz

Günümüzde bilgi bir yandan en önemli değer haline gelirken diğer yandan da artan bir hızla gelişiyor, çeşitleniyor. Ama katlanarak büyüyen bilgi üretiminden yararlanmak, özellikle gündelik yaşam kaygılarının baskısı altında, zorlaşıyor. Her şeye rağmen bilgiye ulaşma çabasını sürdürenler için de imkânlar pek fazla değil.

Ayrıca, özellikle Türkiye gibi ülkelerde bir konuda kendini geliştirmek ya da sırf merakını gidermek için herhangi bir konuyu öğrenmek isteyenlerin şansı çok az. Üniversitelerimiz, toplumumuzun yetişkin bölümüne katkıda bulunmak için gerekli imkânlardan yoksun.

Cep Üniversitesi kitapları işte bu olumsuz ortamda, evlerinde kendilerini yetiştirmek, otobüste, vapurda, trende harcanan zamandan kendileri için yararlanmak isteyenlere sunulmak üzere hazırlandı.

20. yüzyıl Fransız kültür hayatının en önemli ürünlerinden olan, bugün yaklaşık 3000 kitaplık dev bir dizi oluşturan "Que sais-je" (Ne Biliyorum?) dizisini İletişim Yayınları Türkçe'ye kazandırıyor. İletişim'in Cep Üniversitesi, bu büyük diziden seçilmiş,

Türkiyeli okurlar için özellikle ilgi çekici olabilecek eserlerin yanısıra, Avrupa'nın başka yayınevlerinin benzer bir çerçevede yayımladığı kitapları da içeriyor.

Ayrıca, Türkiye'nin siyaset, kültür, ekonomi hayatıyla ilgili konularda özel olarak bu dizi için yazılmış telif eserler "üniversite"nin "öğrenim programını" tamamlayacak.

Cep Üniversitesi'nin her kitabı alanının öndegelen bir uzmanı tarafından yazıldı. Kitaplar, hem konuya ilk kez eğilen kişilere hem de bilgisini derinleştirmek isteyenlere seslenebilecek bir kapsam ve derinlikte. Bilginin yeterli ve anlaşılır olması, temel kıstas. Cep Üniversitesi kitaplarını lise ve üniversite öğrencileri yardımcı ders kitabı olarak kullanabilecek; öğretmenler, öğretim üyeleri ve araştırmacılar bu kitaplardan kaynak olarak yararlanabilecek; gazeteciler yoğun iş temposu içinde çabuk bilgilenme ihtiyaçlarını Cep Üniversitesi'nden karşılayabilecek; çalıştığı meslek dalında bilgisini geliştirmek isteyen, evinde, kendi programlayabileceği bir meslekî eğitim imkânına kavuşacak; ayrıca, herhangi bir nedenle herhangi bir konuyu merak eden herkes, kolay okunur, kolay taşınır, ucuz bir kaynağı Cep Üniversitesi'nden temin edebilecek.

Cep Üniversitesi kitapları sık aralıklarla yayımlandıkça, benzersiz bir genel kültür kitaplığı oluşturacak. İnsan Hakları'ndan Genetik'e, Kanser'den Ortak Pazar'a, Alkolizm'den Kapitalizm'e, İstatistik'den Cinsellik'e kadar uzanan geniş bir bilgi alanında hem zahmetsiz hem verimli bir gezinti için ideal "mekân", Cep Üniversitesi.

İletişim
Yayınları

İçindekiler

Sunuş 7

I. BÖLÜM

Gelir Dağılımı: Temel Kavramlar 9

II. BÖLÜM

Türkiye'de Bölüşüm İlişkileri 21

"Ücret-Kâr" Bölüşümü 21

Ücretliler ve Mülksüzleşme 22

Sanayide "Ücret-Kâr" 25

Tarımdaki Ücretliler 28

Sendikal Hakların Rolü 29

Ücretliler Arası Farklar 31

Tarım Dışı Küçük Ücretliler ve Bölüşüm 33

Üretken Olmayan Kesimde Bölüşüm 34

Bankacılık ve Gelir Dağılımı 35

Rantiyeler 37

Tarımda Bölüşüm İlişkileri 38

Küçük Üreticilik ve Bölüşüm 38

Toprak Dağılımında Eşitsizlik 39

Kiracılık-Ortakçılık 41

Türkiye Tarımında Katmanlaşma 43

Bölüşüm İlişkilerinde Devletin Rolü 45

KİT'lerin Yeri 45

Tarımda Bölüşüm ve KİT'ler 46

Ücretliler ve KİT'ler 48

Özel Sermaye Birikimi ve KİT'ler 49

KİT'lerin Fiyat Politikaları 50

KİT-Holding Ortaklıkları 52

KİT Bankaları ve Kredi Sistemi 54

Vergilerin Bölüşüme Etkileri 55

Ücretliler ve Vergi Yükü 55

Vergi Kaçakları 58

Teşvikler ve Vergi Kaybı 59

Devlet Harcamaları ve Bölüşüm 62

Doğrudan Transferler 63

İç ve Dış Borç Faizleri 64

Bölgesel Eşitsizlik ve Devlet 67

III. BÖLÜM
Türkiye'de Dönemler ve Bölüşüm: (1908-1988) 69
1908-1922: Savaş Yılları 70
1923-1929: Tarımda Refah Yılları 71
1930-1939: Devletçilik Dönemi 74
1940-1945: Vurgun Yılları 76
1946-1953: Tarım Ön Planda 78
1954-1961: Sanayici Yılları 80
1962-1976: Hızlı Büyüme Dönemi 81
1977-1979: Bunalım Dönemi 83
1980-1988: Emek İçin Zor Yıllar 84
IV. BÖLÜM
Türkiye'de Gelir Dağılımı Araştırmaları ve Sonuçları 87
Ailelerarası Gelir Gruplarına Göre Gelir Dağılımı 89
Bölgeler ve Büyük Kentlerde Gelir Dağılımı 92
Mesleklere Göre Gelir Dağılımı 104
Sosyal Kesimlere Göre Gelir Dağılımı 108
Fonksiyonel Gelir Dağılımı 113
Sonuç 117
Bibliyografya 120

SUNUŞ

Klasik iktisat okulunun kurucularından David Ricardo "politik iktisadın temeli bölüşümdür"der. Gerçekten de bölüşüm sorunu, salt ekonomide değil, politik ve kültürel yaşamda da can alıcı bir önem taşır.

*Popüler adıyla "Gelir Dağılımı", toplumun tüm kesim*lerini yakından ilgilendiren bir konudur. Özellikle "gelir uçurumu"ndan sözedilecek boyutta bir eşitsizliğin yaşandığı Türkiye toplumunda, "gelir dağılımı sorunu" her zaman gündemdeki konudur.

Elimizdeki çalışma, ülke sorunlarıyla ilgilenen her meslekten okuyucuya hitap edecek bir "el kitabı" olarak hazırlandı. Dolayısıyla kitabın, gelir dağılımı üzerine yapılmış araştırmaların derlemesinden ya da sentezinden oluştuğunu söylemek gerekli. Özellikle bölüşüm sorununun incelenmesine yıllarını vermiş Prof.Dr. Korkut Boratav'ın çalışmalarından burada sözetmek gerekli.

Bununla beraber bazı sayısal bulgular, ilk kaynaklara başvurularak okuyucuya sunuldu. Bazı durumlarda da katkı, bulguları güncelleştirmekle yapıldı.

Kitabın dört ana bölümü var. Birinci bölümde bölüşüm ya da gelir dağılımı sorununun temel kavramlarına yer veriliyor.

İkinci bölümde Türkiye'deki bölüşüm ilişkileri ele alınıyor. Burada da bölüşüm ilişkisi "temel" ve "tali" olmak üzere ayrılıyor. Ücretli -sermayedar- küçük üretici kesimleri arasındaki "temel bölüşüm ilişkileri"ni üretken olmayan kesim ve sermaye içi bölüşüm ilişkilerinin incelemesi izliyor. Ayrıca bu bölümde devletin bölüşüm sürecindeki rolü ve etkinliği sergileniyor.

Üçüncü bölümde II. Meşrutiyet'ten bugüne, çeşitli dö-

nemlerde gelir dağılımının geçirdiği evrim ele alınıyor. Dokuz temel dönemde ücret, maaş, tarım ve sermaye gelirlerinin nasıl geliştiği, döneme damgasını vuran temel iktisadi politikalarla birlikte sergileniyor.

Son bölüm, Türkiye'de gelir dağılımı üzerine yapılan araştırmaların bulgularına ayrıldı. Bazıları "gelir dağılımı araştırması" niteliğinde olan bazıları ise gelirlerle ilgili bulgular içeren çalışmaların sonuçları, çeşitli kategoriler halinde sunuldu.

Çalışma bir "elkitabı" olarak hazırlandığından dipnotlardan kaçınıldı, sadece gerekli yerlerde yazarların adı zikredildi. Konuyla ilgili detaylı incelemelere ihtiyacı olanlar için bir bibliyografya kitabın sonunda verildi.

Mustafa Sönmez

BİRİNCİ BÖLÜM
GELİR DAĞILIMI: TEMEL KAVRAMLAR

"İnsan, alet kullanan hayvandır". İnsan, kendisini diğer yaratıklardan ayıran bu yeteneğini genellikle tek başına değil, bir toplumsal düzen içinde, o düzenin kuralları çerçevesinde icra eder.

İnsan emeğinin, bir takım araç-gereçlerle doğaya, doğal kaynaklara uygulanması ve bu sürecin sonunda bir takım ürün ve hizmet yaratması faaliyetine "üretim" denir. Üretilen mal ve hizmetler nasıl paylaşılacaktır? Üretim halkasına sıkısıkıya bağlı bu sorunun adı "bölüşüm".

Üretilen mal ve hizmetler, hiçbir toplumda rastgele, gelişigüzel paylaşılmaz. Tersine bölüşüm işi, çetin bir iştir. Ve her toplumda bölüşümü düzenleyen kurallar, mekanizmalar oluşturulmuştur.

Üretilen mal ve hizmetler, para ile ifade edilen bir "fiyat" taşır. Bu, toplumlara, belli bir dönemde yaratılan mal ve hizmetlerin toplamını para ile ifade etme olanağı sağlar ve bu toplama "milli gelir" adı verilir.

İşte milli gelirin kişiler ya da sosyal gruplar arasında paylaşılma biçimini belirleyen toplumsal ilişkilere "bölüşüm ilişkileri" adı verilir. Bölüşüm ilişkilerinin sonucunda kişi ve/veya gruplara düşen gelirin ifadesine "gelir dağılımı" denilir.

Bölüşüm ilişkileri ve gelir dağılımı, insanlık tarihinin ilk dönemlerinden beri her düşünen insanı meşgul etmiş bir konudur. Özellikle toplumun alt sınıf ve tabakalarının bilinçli unsurlarını ilgilendiren eşitlik, sosyal adalet kavramlarıyla "gelir dağılım"nın yakından ilgili olduğu görülmüştür.

Bir toplumu karakterize eden en önemli göstergelerin başında o ülkedeki gelir dağılımı tablosu gelir. Yaratılan mal ve hizmetlerin paylaşımında eşitlik noktasına ne kadar yakınlık, ne kadar uzaklık sözkonusudur? Bu sorunun yanıtı, toplumdaki eşitlik, sosyal adalet, özgürlük dağılımıyla da yakından ilgilidir. Gelir dağılımının oldukça bozuk olduğu ülkelerde siyasi yapıların da genellikle anti-demokratik, otoriter, baskıcı nitelikte olduğu gözlemlenmektedir. Buna karşılık daha demokratik, daha özgürlükçü ve sosyal adaletçi ülkelerde gelirin daha adil dağıldığı, eşitsizlik yelpazesinin daha dar olduğu gözlemlenmektedir.

Gelir dağılımı, belli iktisadi yasalarca belirlenir. Kişilerin ve sınıfların milli gelir pastasından alacağı paylar, üretim süreci içindeki yerleri, üretimde oynadıkları roller, üretim araçlarıyla ilgili mülkiyet ilişkileri gibi etkenlerce belirlenir.

Üretim faaliyetinin tarih boyunca yönü, üretimin insan emeğine dayanmış olmasıdır. İnsan beyni, kas gücü olmadan herhangi bir doğal kaynağı değiştirerek, ondan yeni bir şey elde etmek, doğadan en ilkel tarzda bile yararlanmak mümkün değildir. En ilkelinden en çağdaş olanına kadar bütün topluluklarda ürünler, işçi, memur, çiftçi, ırgat, zenaatkâr gibi, yalnız ve yalnızca, fiilen çalışan insanlarca üretilegelmiştir.

Günümüz toplumlarındaki bölüşüm ilişkilerini ve gelir dağılımını incelemeye geçmeden, günümüz toplumlarına ebelik yapan feodal toplumdaki bölüşüm ilişkilerini anımsatmakta yarar var. Feodal toplumda iki temel üretici sınıf vardı: Zenaatkâr ve köylüler. Bu iki üretken sınıfın yarattığı ürün fazlasına elkoyanlar ise, en büyük feodal sayılan Kral ve feodal beyler ile rahipler ve feodalizmin ileri bir aşamasında ortaya çıkacak olan tüccar sınıfıydı.

Feodalizmde, her köylü belli bir feodal beye bağlıydı. Beyin egemenliğindeki toprağı terkedemezdi. Buna karşılık arazinin bir kısmı, köylünün fiili kullanımına bırakılmıştı. Köylü, kendi tasarrufuna bırakılmış toprağı, kendisine ait tarım araçları ve hayvanlarıyla işler, aynı toprağın tasarruf hakkını mirasçılarına bırakabilirdi. Bu

toprakla ilgili olarak feodal beyin hakkı, köylünün ürettiği ürünün bir kısmına elkoymaktı. Başka bir anlatımla, köylü ve ailesi, kullanımı kendilerine bırakılmış toprak üzerinde kısmen bey, kısmen de kendileri için çalışırlardı. Köylülerin harcadıkları emeğin beye giden kısmı feodal sömürünün bir ayağını oluştururdu. Ancak bu, feodal bölüşüm ilişkilerinin bir biçimiydi. Bunun dışında veya bununla birlikte görülen türü, beyin toprağına gidip, bey için emek harcamaktı. Karşılıksız olarak toprak sürülür, ekilir, mahsul toplanır, hayvan yetiştiriciliği yapılırdı. Bey için yapılan bu çalışmaya "angarya" denilir. Feodal bey, köylülerden "açık zor" yoluyla elde ettiği bu "artık ürün"ün bir kısmını vergiler, askeri yükümlülüklerle merkezi devlete, Kral'a, daha yüksek beylere ve Kiliseye verir, kalanını da kendisi tüketirdi.

Feodalizmde, köylülerden sonra ikinci üretici sınıf *zenaatkârlardı. Bunlar loncalar içinde, kentlerde* toplanmışlardı. Zenaatkâr, kendisinin sahip olduğu el aletleriyle üretim yapardı. Yanında çırak-kalfa gibi yardımcılar olurdu. Bu ilişki hoca-öğrenci ilişkisi türündendi. Zenaati öğrenen çırak kendini kanıtlayınca loncaya alınır ve zenaatkâr haline gelirdi. Zenaatkâr, ürettiği ürünün gerçek karşılığını alamaz, yarattığı değerin bir kısmı vergiler biçiminde merkezi devlete ve Kral'a giderken, tüccar ve feodal sınıfla kurduğu ticari ilişkilerle de yarattığı değerin bir kısmına elkonulurdu.

Özetle, kapitalizme ebelik yapan feodalizmde bölüşüm ilişkileri köylünün "artı-ürün"üne feodal beyin elkoyması, beyin toprağında köylünün angarya şeklinde çalışması ve zenaatkârın yarattığı değerin bir kısmına tüccar ve feodal devletin elkoyması biçiminde gerçekleşirdi.

Feodalizmin çökmesi ve kapitalizme dönüşmesi ile üretici sınıf olan köylülük ve zenaatkârların kaderlerinde büyük bir değişim oldu. Üretici sınıf toprağa bağımlılıktan kurtulmak anlamında "özgürleşti". Ancak *buna karşılık topraklarını ve üretim araçlarını yitirerek* mülksüzleşti.

Topraktan kopan yığınlar kentlere aktılar. Kapitalizmin gelişmesiyle birlikte, ileri teknikle üretim yapan sa-

nayi ile rekabet edemez duruma gelen zenaatkârlar da yoksul köylüye katıldı. Artık onlar da mülksüzleşmişti.

Mülksüzleşen bu sınıfların üretim araçları yoktu ama emekleri vardı. Bunlar kentlerdeki fabrikalarda emekleriyle üretime katıldılar, "işçi" oldular. Madalyonun bir yüzünde mülksüzleşme süreci yatarken diğer yüzünde hızlı bir sermaye birikimi, üretim araçlarının belli ellerde toplanması süreci yatıyordu. Feodal sistemde üretim, zenaatkârın atölyesinde, el aletleriyle birkaç kişi tarafından yapılırken yeni teknolojik buluşlarla donanan kapitalizmin fabrika sistemi, çok sayıda üreticinin bir arada çalışmasını gerektirdi. Böylece, kapitalist gelişme, yeni üretim araçlarının, fabrikaların mülkiyetinin de özel kişilerde toplanması ile yol aldı. Fabrikalar, kapitalist sistemin ilk asli sınıfının karşı karşıya geldiği üretim birimleri oldu. Bir yanda üretim araçlarının sahibi kapitalistler, öte yanda feodalizmin çöküşüyle topraktan kopan, mülksüzleşen ve sanayici kapitalistin fabrikasında çalışan üreticiler, yani yeni adıyla "işçi sınıfı".

Kapitalist toplumdaki temel bölüşüm ilişkisi işçi ile patron ya da işveren arasında yaşanır. İşveren sınıf, üretim araçlarına sahip olduğu için işçilerin ürettiği ürünlere de sahip olur. Üretimden işçilerin aldığı pay, kapitalistin ödediği "ücret" şeklinde belirir. İşçilerin yarattığı toplam değer ile bu sınıfa kapitalistlerin ödediği ücretler toplamı arasında daima bir fark vardır. Bu yüzden işçiler ürettikleri ürünler toplamının ancak bir kısmını elde edebilirler. Aradaki fark işçilerin ürettiği ürün fazlasını, yani "artık değer"i oluşturur. Bu fazlalık sanayici kapitalist ile diğer sermayedarlar (bankacılar, tüccarlar, emlak sahipleri vb.) arasında paylaşılır.

Kapitalist toplumun işçiler dışındaki üretici kesimleri daha çok tarımsal kesimdeki küçük üreticiler ve kentlerdeki zenaatkârlardır. Ayrıca, doğrudan maddi üretim yapmasalar da ekonomideki genel üretkenliği artıran öğretmenler, doktorlar gibi kesimler de üreticiler arasında sayılırlar.

İşçiler ve diğer ücretlilerin yarattığı değerin bir kısmına elkoyan kesim de sadece sanayi kapitalisti değildir. Parasal sermayenin sahibi bankerler, bankalar

verdikleri borcun karşılığı, artık değerin bir kısmına "faiz" adı altında elkoyarlar. Toprağın mülkiyeti, sahibine "toprak kirası" veya "rant" adı altında, artığın bir kısmını paylaşma olanağı verir. Ayrıca emlak sahipleri, gayrımenkullerinin kirası olarak da artığı paylaşırlar.

Bunların dışında esas olarak kapitalist üretimin özelliklerinden doğmuş olan ve yerini hızla genişleten bir "hizmetler sektörü" vardır. Doğrudan mal üretmeyen fakat buna karşılık gittikçe artan sayıda ücretli personel çalıştıran reklamcılık, komisyonculuk, pazarlama, avukatlık, mali müşavirlik, sigortacılık bu türün örnekleri arasındadır. Bunlar da yaratılan değerden çeşitli adlar altında paylarını alırlar.

Kapitalist toplumda gelir dağılımı ve bölüşüm ilişkilerinin tam resmi, ancak devleti de analize katmakla görülebilir. Devlet, sanayici, madenci ya da bankacı olarak işletmeci, işveren rolü üstlenir. Yaratılan değerin bir kısmını "vergi" altında toplayan da devlettir. Bu meblağları kamu giderleri biçiminde harcarken ve ekonominin işleyişine çeşitli müdahalelerde bulunurken de devleti, "gelir dağılımı" sürecinin önemli bir aktörü olarak sahnede görebiliriz. Kapitalist toplumlarda işçi ile işveren arasındaki bölüşüm ilişkisi temel ve belirleyici olmakla birlikte, diğer üretici sınıf ile "işveren sınıf" arasındaki bölüşüm ilişkileri de önem taşır. Örneğin, özellikle Türkiye gibi ülkelerde geniş bir gövdeye sahip olan tarım ve sanayide yeralan küçük üreticiler, milli gelirin oluşturulması ve paylaşılmasında ihmal edilmez bir niceliğe sahiptirler.

Kendisine ait üretim araçlarını kullanarak toprağını işleyen veya bizzat çalışarak küçük ölçekte imalat, tamircilik yapan küçük üretici, gerek gelişmiş, gerekse gelişmekte olan ülkelerde varlığını sürdürmektedir. Çağdaş kapitalizmin gerileyen sınıfı olmalarına karşın, varlıklarını sürdüregelmektedirler. Bu kesimin yarattığı değerin paylaşımında mali sermaye ile ticaret kesimi görülür. Tarımdaki küçük üretici, makine, tohum, zirai ilaç vb. girdiler için, bankalara ya da modern tefecilere borçlanır ve yarattığı değerin bir kısmını onlara "faiz" olarak öder. Küçük üretici, tüccardan aldığı girdiye

karşılık ona ürününü satar ve genellikle bu değişim, eşit koşullarda olmaz. Güçsüz durumdaki küçük üreticinin ve ailesinin yarattığı değerin önemli bir kısmı tüccarın olur.

Tarım dışındaki küçük üreticinin de durumu farklı değildir. O da bankalardan ya da modern tefecilerden borçlanır ve faiz öder. Ayrıca malını satarken yarattığı değerin bir kısmını tüccara kaptırır.

Eğer küçük üretici, büyük sanayiye bağlı üretim yapan bir zenaatkâr ise, bu kez parça ürettiği büyük sanayici ile girdiği eşitsiz değişim sürecinde, yarattığı değerin bir kısmını büyük sanayiciye kaptırır.

Önce yaratılan, daha sonra da bölüşülen ya da dağılan gelirin aldığı bir biçim de "faiz"dir. Faiz, bankerlerin, tahvil ve benzeri borç senetleri karşılığında paralarını işleten kesimlerin gelir kaynağıdır. Sermayedar, üretim sürecine başlarken ya da sürecin ortasında bir miktar nakit paraya ihtiyaç duyar. İşletmesini genişletirken, bir yeni yatırım yaparken de nakit paraya ihtiyaç duyar. Eğer bu nakit parayı kendi kaynaklarından bulamıyorsa, yeni ortaklar alarak, onlardan taze kaynak temin edemiyorsa, bankalardan borç alır ya da tahvil ve borç senediyle piyasaya borçlanır. Borcunun vadesi geldiğinde de aldığı ana paranın yanısıra bir miktar daha ödeme yapılması gerekir ki bu ek miktar "faiz" olarak adlandırılır. Dolayısıyla, faiz olarak bankalara ya da para piyasasına ödenen, özünde işçilerin yarattığı artık değerden bir dilimdir.

Faizle borçlanan bazen de devlet olur. Hazine bonosu ya da devlet tahvili adı altında devlet, piyasadan, bankalardan borçlanır. Bunu, genellikle yeterli vergi toplayamadığı, devlet harcamalarının devlet gelirlerini aştığı durumlarda yapar. Devlet, borçlandığı ana para ve faizi, topladığı vergiden öder. Böylece "faiz", devlete daha önce "vergi" adı altında ulaşmış artığın yeniden sermayedara dönüşü anlamını taşır.

Faiz, bazı durumlarda "taksitli satış fiyatı"nın içine yedirilir. Taksitli satış olanağı sunan tüccar şöyle düşünür; "Malımı peşin parayla satsaydım ve satış hasılatımı bankaya yatırsaydım, belli bir vade sonunda bir gelirim olurdu. Malımı peşin değil de taksitle satarsam,

vazgeçtiğim ya da mahrum kaldığım faiz kazancımı müşteriden taksitli fiyatın farkı şeklinde gelir almalıyım."

Gelirinin kaynağı "kâr" olan üretici kapitalist ile gelirinin kaynağı "faiz" olan mali sermayedar, teorik olarak ayıredilse bile son analizde kapitalist sınıfa dahildirler. Ondan da öte, çağdaş kapitalizmde bu iki kesim içiçe geçmiş; sanayi sermayesi ile banka sermayesinin girift ilişkileri, adına "finans kapital" denilen sermayedar tipini doğurmuştur.

Gelirin ele geçiş biçimlerinden biri de toprak kirası (rant)'dır. Tarımda üreticiler, kendileri için değil de işgüçlerini bir patrona satarak çalışıyorlarsa, ürettikleri ürünün ancak bir kısmını "ücret" adı altında alırlar. Kapitalist çiftçiye, artık değer, tıpkı bir fabrika ya da madende olduğu gibi "kâr" şeklinde ulaşır. Ancak, tarımda, sahneye sanayide olmayan bir başka mülk sahibi sınıf çıkar ki o da "toprak sahibi"dir. Toprağın mülkiyetini elinde tutan ile toprakta işçi çalıştırarak kapitalist çiftçilik yapan ayrı kişilerse, çiftçi toprak sahibine bir kira öder. Bu kira, çiftçinin tarım işçisinden sızdırdığı değerin bir parçasıdır. Kiralanan toprağın verim derecesi, kiranın miktarını belirleyen en önemli parametrelerdendir.

Ulusal gelirden çeşitli adlar altında pay alanlar içinde "hizmetler sektörü"ndekiler de var. Reklamcılık, sigortacılık, komisyonculuk, avukatlık, mali müşavirlik, halkla ilişkiler vb. alanlarında faaliyet gösteren iriliufaklı patronlar, verdikleri hizmeti belli bir fiyat karşılığı satarlar. Genellikle yanlarında büro ücretlileri çalıştıran bu sektörün patronları sattıkları hizmet karşılığı artık değerden aldıkları payın, mümkün olan en küçük parçasını ücretlilerine vermeye, aslan payını da kendilerine ayırmaya çalışırlar.

Gelir dağılımını ya da bölüşüm ilişkilerini belirleyen en önemli etkenlerden biri de devletin ekonomide oynadığı roldür. Devlet, üretici-işveren konumuyla, üretken olmayan devlet hizmetleri ile, vergi mekanizması yoluyla bölüşümün dengelerini, boyutlarını etkileyen önemli bir kurumdur.

Devlet, işveren ya da bir tür kapitalist gibi, devlet

işletmeleriyle ekonomide yer alır. Ücretli işçi çalıştırır. Onun yarattığı artığa, herhangi bir kapitalist gibi elkoyar. Devlet aynı zamanda eğitim, sağlık gibi faaliyetleri üstlenerek ekonominin genel üretkenliğini artırıcı faaliyette bulunur. Eğitilmiş ve hastalıklardan korunmuş ya da iyileştirilmiş işgücünün hazırlanmasını üstlenen devlet, üretime ve yeniden-üretime bu yolla da katkıda bulunur.

Devlet, ayrıca savunma, adalet, emniyet gibi sistemin devamlılığı ve esenliği açısından zorunlu hizmetleri üstlenir.

Devlet, gerek eğitim, sağlık gibi genel üretkenliği artırıcı faaliyetleri, gerekse sistemin yeniden üretimi için zorunlu savunma, adalet, emniyet gibi hizmetleri yerine getirirken çeşitli harcamalar yapar. Binalar satın alır ya da kiralar, personel çalıştırır, büro araçları, silahlar vb. alır. Devlet bütün bunlar için nakdi harcamalar yapar. Bu harcamalar, belli sınıf ve tabakaların gelirlerini oluşturur ya da artırır. Devlet bu harcamalarıyla aynı zamanda, birer ücretli olan memurların gelirini doğrudan sağlar.

Ancak devlet bu harcamaları, ekonomiden topladığı fonlarla yapar. Vergi, bu fonların başlıcasıdır. Vergiler iki kaynaktan toplanır. Birincisi, geniş anlamda kapitalist sınıfın elkoyduğu artığın bir kısmından vergi geliri elde edilir. Kârdan, faizden, ranttan kesilen vergiler, bu türdendir. Vergilerin bir kısmı da üretici sınıflardan toplanır. Yani işçiler, küçük üreticiler ürettikleri değerden, ellerinde kalan bir bölümü, vergi biçiminde devlete öderler. Vergi yükü, gelir dağılımını da belirler. Vergilendirilme düzeyi yüksek kesimler, sonuçta toplam gelir dağılımından daha az pay almış olurlar. Genellikle sermaye sahibi sınıfların vergi kaçırmak ve vergiden kaçınmak gibi olanakları olduğu gibi, vergi yüklerini, çoğu ücretli olan tüketici kesime yansıtabilme olanakları vardır.

Kapitalizmde vergilendirilen kesim görünürde ağırlıkla sınai işletmeler, ticari kuruluşlardır. Üretim ve gider vergileri, ithalattan alınan vergi ve vergi benzeri kesintiler, dolaylı vergilerle kurumlar vergisi bu kesim-

lerden toplamr. Ancak bu görünen durumdur. Gerçekte ise mülk sahibi sınıflar, bu vergilerin önemli bir kısmını ücretli, üretici kesime yansıtma olanağına sahiptirler. Örneğin, sanayici, işletmesinde üretilen malın her birimi için belirli miktarda vergi ödemekle yükümlü olsa, bu vergiyi sineye çekmez; tamamını, hiç olmazsa bir kısmını fiyata yedirerek onu tüketiciye ödettirir.

Eğer piyasa koşulları, vergiyi malın fiyatına yansıtmaya olanak vermiyorsa, sanayicinin başvuracağı yol işgücü dahil, üretimde kullandığı girdilerde tasarrufa gitmektir. Ücretler kısılacak, istihdam azaltılacaktır. Girdiler eksik, -ve/veya kalitesiz olanı- kullanılacaktır vb. Bu yolla verginin bir kısmı ücretlilere, bir kısmı da malı tüketen tüketiciye ödettirilir.

Tüketiciye yansıtılan vergilerin yükünü de tüketici kesim içinde dar gelirliler esas olarak sırtlanır. Çünkü dar gelirlilerin tasarruf olanakları yok gibidir. Ellerine geçen gelirin tamamını tüketmek zorunda kalırlar. Başta ücretliler olmak üzere emekçi gelirlerinin tüketilen kısmı, toplamın yüzde 90'ına, hatta yüzde 100'üne ulaşır. Tüketimden alınan vergiler, gelirin tüketilen kısmına yüklenildiğinden bu tür vergiler ücretli gelirlerinin neredeyse tümüne yansır. Oysa yüksek gelirli tüketiciler, gelirlerinin tasarrufa ayrılan kısmını, tüketimden alınan vergilerden kurtarırlar.

Bir diğer vergi türü olan "gelir vergisi" ise ücretli kesime katı biçimde uygulanır, ancak sermayedar kesime bir dizi kaçınma fırsatı sağlar. Vergi mekanizmasının, genellikle ücretli kesim aleyhine işlemesi, gelir dağılımındaki bozuklukları katmerleştirir. Bununla beraber bazı görüşlerce, vergi, toplumdaki gelir dağılımı dengelerini ayarlayabilmenin etkin bir aracı olarak savunulur. Devletin, vergi düzenlemeleriyle gelir dağılımındaki dengesizlikleri iyileştirebileceği savunulur.

Aynı şekilde, toplumdaki gelir dağılımını biçimlendiren bir öge olarak da devlet harcamaları görülür. Devlet, savunma, adalet, emniyet vb. faaliyetler için bütçenin önemli bir bölümünü harcar. Devlet daireleri, bu işler için personel istihdam ederler. Onlara maaş öderler. Maaşlılar, belli bir pazar yaratmakla kapitalist üretime

ivme kazandırırlar. Ondan da önemlisi devletin ordusuna alınan silahlar, araçlar, diğer gereçler, binalar vb. ekonominin üretken kesimlerine yeni talepler yaratır ve sermaye birikiminin sürmesinde, hızlanmasında güçlü etkiler yaratır. Dolayısıyla bu tür devlet harcamaları bir yandan *yeni istihdam* olanakları yaratarak *genel* ücretli sayısını artırarak ücretlilere; sanayicinin, tüccarın malını satın alıp tüketerek de bu kesimlere yarar sağlar. Ancak, son analizde devlet harcamalarının artışından daha çok nasiplenen, sermaye kesimidir. Çünkü, devlete yapılan satışlardaki *kâr oranının*, (rüşvet vb. mekanizmaların da yardımıyla) ortalama kârların üzerinde olduğu görülür.

Devletin eğitim, sağlık gibi alanlar için yaptığı harcamalar ise işgücünün niteliğini yükseltici niteliktedir. Daha eğitilmiş ve daha sağlıklı bir işgücü, sermayedarlar için daha fazla artık, daha fazla birikim demektir. Gerçi, eğitilmiş ve sağlıklı olmak, ücretli için de bir avantajdır. İşgücünü daha yüksek fiyata satma olanağı sağlar. Dolayısıyla devletin eğitim ve sağlık harcamaları uzun vadede sermaye kesimine kalifiye işgücü yetiştirme bağlamında bir hizmet olarak değerlendirilebileceği gibi, bu eğitim ve sağlık hizmetinden nasiplenebildiği ölçüde çalışan sınıfa da yarayan bir harcamadır. Ancak ücretli sınıfın çocuklarının genellikle eğitim merdiveninin en üst basamaklarına kadar çıkamadığını, çok küçük yaşta okuldan ayrılarak çalışmak zorunda kaldığını anımsarsak, bu harcamalardan da daha çok varlıklı kesim çocuklarının yararlanabildiği sonucuna varabiliriz.

Bölüşüm ilişkilerinde devlet işletmeleri de belli bir rol oynarlar. İşgücünü piyasa şartlarında istihdam ederek yeni piyasa için üretim yapan devlet işletmelerinin kapitalist işletmelerden en önemli farkı, üretimde yaratılan değer fazlasına ilk ağızdan ve doğrudan özel sermayenin elkoyamamasıdır. Ancak bu işletmelerde yaratılan artık değer, dolaylı yollarla yine sermaye sınıfınca paylaşılır. Devlet işletmeleri, genellikle kapitalist ekonomilerin düşük kârlı, açık veren, fakat varlığı da zorunlu sektörlerinde faaliyetle görevlendirilir. Üretilen mal ve hizmetler, düşük fiyatlarla özel sektöre satılır. Demiryolları, enerji, haberleşme, madencilik bu tür sektörlerin başlıcalarıdır.

Düşük fiyat politikası bu işletmelerde yaratılan değerin kapitalist sınıfa aktarılmasının en sık başvurulan yoludur.

Özetlemek gerekirse; kapitalist toplumun temel bölüşüm ilişkisi işçiler ile sermayedarlar arasındadır. İşçilerin yarattığı değer işçiler ile üretim araçlarının sahibi sermayedarlar arasında ücret ve kâr biçimlerinde paylaşılır

İşçilerin dışında öğretmen, doktor, mühendis gibi kafa emekçileri, kır ve kentteki tarım ile sanayinin küçük üreticileri kapitalist toplumun diğer üretken sınıf ve tabakaları sayılırlar. Bu üreticiler de yarattıkları değerin tümünü alıkoymazlar. Yaratılan değerleri, kafa emekçileri kendi işverenleri; küçük üreticiler ise tefeciler, bankacılar, tüccarlar, büyük sanayicilerle paylaşmak zorunda kalırlar.

İşçiler ve diğer üreticilerce yaratılan değerin, onlarda kalmayan kısmı -artık değer- kapitalistler dışında parasermaye ve toprak sahipleri tarafından da paylaşılır. Bu kesimlerin eline geçen gelirin adı kâr, faiz, rant adını taşır. Bu kesimlerin dışında reklamcı, komisyoncu, pazarlamacı, sigortacı gibi kesimler de artıktan pay alırlar.

Bölüşüm sürecinde devlet de önemli bir rol üstlenir. Devlet, sanayi, enerji, madencilik, ulaştırma gibi alanlardaki işletmeleriyle doğrudan işveren konumuna girer. Devlet işletmelerinde yaratılan değer, daha çok düşük fiyatlama sonucu özel sermayeye geçer. Devlet işletmelerinin ürettiği mal ve hizmetleri düşük fiyatla girdi olarak kullanan özel firmalar gerek kâr oranlarını yükseltme olanağı bulurlar. Devlet, eğitim, sağlık gibi sektörlerdeki faaliyetlerle işgücünün kalitesini yükseltici bir işlev yerine getirir, bu da genel verimliliği artırarak sermaye birikimine katkıda bulunur.

Devletin savunma, emniyet, yönetim, adalet gibi alanlardaki faaliyetleri bir yandan istihdam yaratarak gelir dağılımına etkide bulunurken bu hizmetleri yerine getirmede kullanılan araç-gereç, bina alımları, sanayici, tüccar, müteahhit gibi sermayedarlara önemli kârlar elde etme olanağı sağlar.

Devlet harcamaları, toplanan vergilerle karşılanır. Vergiler ya sermayedarlara giden artık değerden ya da ücretliler ve küçük üreticilerin gelirlerinden elde edilir. Genellikle artık değerin vergilendirilmesi, değeri yaratan kesimlerin vergilendirilmesinden daha zordur. Vergi yükünden çeşitli bağışıklıklarla sıyrılan, vergilenmekten çeşitli yollarla kaçınan ve vergi kaçırma fırsatları olan sermayedarlar, kaçamadıkları vergiyi ise tüketicilere yansıtmanın yolunu bulurlar. Bu,vergiyi fiyata yedirmekle olur. Vergi fiyata yansıtılamıyorsa işletme içi çeşitli tasarruflarla bu yükün bir kısmı yine ücretlilere yüklenir.

Devletin, gelir dağılımındaki bozukluğu gidermede rol üstlenebileceği ifade edilirken yollardan birinin radikal, diğerinin reformcu bir nitelikte olduğu ifade edilir.

Radikal yol, kapitalist sınıfın üretim araçları üzerindeki mülkiyetini kısıtlamayı, bu mülkiyet yerine kamu mülkiyetini getirmeyi öngörür. Bu görüşe göre, üretim araçlarının özel mülkiyeti, yaratılan değerin adaletsiz paylaşımını da beraberinde getirmektedir. Kapitalist sınıf, salt üretim aracının sahibi olmaktan dolayı, yaratılan değerin büyük kısmına elkoyma hakkını kendinde görmektedir. Üretim araçlarının topluma maledilmesi, bu gerekçeyi de ortadan kaldıracaktır. Bu görüşe göre, kapitalistin elinde biriken sermaye, özünde toplumdaki emekçilerin karşılığı ödenmemiş emeği olduğu için, zaten toplumun malıdır. Üretim araçları, gerçek üreticiler olan emekçilerin kontrolüne alınarak yaratılan değer de daha hakça paylaşılabilir, kullanılabilir. Kapitalist üretime özgü bazı faaliyetler (reklamcılık, komisyonculuk, pazarlama vb.) daraltılarak bu kesimce paylaşılan değer daha etkin bir biçimde kullanılabilir ya da paylaştırılabilir.

Reformcu görüşe göre ise, devlet, vergi mekanizması ve devlet harcamaları yoluyla gelirin bölüşümündeki dengeleri yeniden düzenleyip, adaletsizlikleri azaltabilir. Buna göre, varlıklı kesimleri daha çok vergilendirerek, devlet harcamalarından yoksul kesimlerin daha çok yararlanmasını sağlayarak gelir eşitsizlikleri azaltılabilir. Dolayısıyla, mülkiyet ilişkilerine herhangi bir müdahalede bulunmadan vergiler ve devlet harcamalarıyla gelir dağılımını adilleştirmenin yolu bulunabilir.

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE'DE BÖLÜŞÜM İLİŞKİLERİ

Türkiye, kapitalist üretim ilişkilerinin hakim olduğu bir toplumsal formasyona sahiptir. Kapitalizmin başat üretim tarzı olması, kapitalizm öncesi ilişkilerin tamamen tasfiye edilmiş olduğu anlamına gelmiyor. Hızlı bir erime süreci içinde olsa da Türkiye tarımında yer yer feodal ilişkilere rastlanabiliyor.

Öte yandan "kapitalist" nitelemesi, Türkiye'deki hakim üretim biçiminin, gelişmiş Batı'dakilerle aynı olduğu anlamını da taşımıyor. Türkiye'de sözkonusu olan, yaygın bir küçük üreticilik kesimine sahip ve dış dinamiklerin etkisinden kurtulamamış bir kapitalizmdir.

Türkiye'deki bölüşüm ilişkilerinin mevcut sınıflar arasındaki genel görünümü şöyle özetlenebilir:

"Ücret-kâr" Bölüşümü

Türkiye'deki bölüşüm ilişkilerinde giderek başatlık kazanan, ücretli ile işveren arasındaki, "ücret-kâr" diye de kabaca ifade edebileceğimiz bölüşüm ilişkisidir. Ücretli sayısı, özellikle 1960'lı yıllardan sonra hızla artmıştır. Faal nüfus içinde ücretli oranında büyük artışlar görülmüştür.

Ücretlilerle ilgili bazı sayısal göstergelere yer vermek

gerekirse; 15 ve daha yukarı yaşlardaki nüfus içinde gelir getiren bir işte çalışanların 1960'da yüzde 18,8'i, 1965'te yüzde 22,4'ü "ücretli" tanımına giriyordu. 1970 ve daha sonraki nüfus sayımlarında, "faal nüfus" tanımı değiştirildi, taban, 15'ten 12 yaşa indirildi. Bu çerçevede, 12 ve daha yukarı yaşlardaki nüfus içinde, gelir getirici bir işte çalışanların 1970'de yüzde 27,6'sı, 1975'te yüzde 31'i, 1980'de yüzde 33,4'ü, 1985'te ise yüzde 34'ü ücretliydi.

1970-1985 dönemi analiz edildiğinde, gelir getirici bir işi olanlar içinde, "kendi hesabına çalışan"ların oranı yüzde 26,7'den yüzde 25,9'a düşmüştür. Aynı dönemde "ücretsiz aile işçisi"nin oranının da yüzde 45'ten yüzde 32'ye kadar indiği görülmektedir.

DİE Hanehalkı İşgücü sayımlarında 1985'de gelir getirici bir işi olan 16 milyon 163 bin kişinin 6,4 milyonunun "ücretli" olduğu saptanmıştır. Ücretlilerin sayısal gelişimiyle ilgili başvurulan bir diğer kaynak, Sosyal Sigortalar Kurumu'nun sigortalılara ilişkin yayınladığı verilerdir. SSK verilerine göre 1975'te SSK kapsamında 643 bin işyeri vardı. Ancak bunların 205 bini çalıştırdıkları işçilerin tümü ya da bir bölümü için sigorta primi yatırıyordu. 1987'de kayıtlı işyeri sayısı 1 milyon 222 bin, pirim yatıran işyeri sayısı 387 bin olarak saptanmıştır.

Çalıştırdıkları işçiler için prim yatıran işyerlerindeki sigortalıların sayısı 1978'e kadar arttı. 1955'te 533 bin sigortalı varken bu sayı 1965'te 896 bine, 1971'de 1 milyon 405 bine, 1978'de 2 milyon 206 bine ulaştı. Sigortalı sayısı 1981'de 2 milyon 228 bini bulurken 1984'te 2 milyon 439 bine, 1988'de 3 milyon 100 bine ulaşmıştır. Birer ücretli olan memurların sayısı ise 1984'te 1 milyon 375 bin iken 1988'de 1 milyon 460 bini bulmuştur.

Ücretliler ve Mülksüzleşme

"Ücretli" deyince, işgücü karşılığında milli gelirden "ücret" ya da "maaş" adı altında pay alan kesim anlaşılmaktadır. Ancak ücretlinin geliri bazı durumlarda salt ücretten ibaret olmayabilir. Ücretli, köyde toprak

sahipliğini sürdürebilir, toprağını kiraya ya da ortakçıya vermiş olabilir. İş saatleri dışında çalıştığı atölyesi, dükkânı olabilir. Kendi adına, yine iş saatleri dışında hizmet sektöründe çalışıyor olabilir. Hisse senedi yoluyla "kâr"dan pay alabilir. Birikimleri sayesinde "faiz" geliri sahibi olabilir vb.

Bütün bunlar, bir ülkede sermayedar-ücretli ilişkilerine değişik boyutlar getiren unsurlardır. Bir başka ifadeyle, ücretlilerin bölüşüm ilişkilerini belirleyen en önemli parametrelerden biri "mülksüzleşme" dereceleridir. Tür-kiye'de ücretlilerin geliri salt "ücret"den mi ibarettir, yoksa topraktan, esnaflıktan, ikinci bir işten vb. kazanılan ek kazançlar da sözkonusu mudur? Bu tür yarı-işçileşme ne kadar yaygındır? Türkiye'deki bölüşüm ilişkilerinde önemli bir yeri olan bu soru, gelir dağılımı problemini de çok yakından ilgilendirmektedir.

1950'li ve 1960'lı yıllarda tarımda makineleşme, sanayileşme sürecinin hızlanması, kentlerin çekiciliğinin artması gibi etmenler sonucu, kırdan kente göç ivme kazandı ve işçi sayısı da çoğaldı. Bununla beraber kente gelenlerin kırla bağları kopmadı. Proleterleşme ya da işçileşme, küçük üreticiliğin korunmasıyla sürdü.

1963 sonrasında grevli toplu pazarlık hakkının uygulamaya girmesiyle artış gösteren ücretler, işçi olmayı da çekici kılınca kente göç hızlandı. Bunun yanısıra, kentsel yatırımların artması, kentin daha gözkamaştırıcı bir çekim alanı olması, göç olgusunu kamçıladı. Ancak bu göç, köyde "tası-tarağı toplamadan", orada, zor durumlarda ricat edilebilecek bir toprak parçası ve gelir kaynağı tutarak gerçekleşti. Ne var ki İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli, Bursa gibi büyük kentlere göçenler zaman içinde kırla bağlarını kesip tamamen mülksüzleşme sürecine girdiler. Buna karşılık özellikle Zonguldak, Amasya, Soma gibi madencilik faaliyetinin yer aldığı kırsal bölgelerde mülksüzleşme süreci çok yavaş işledi. Tersine, ücretlilik, küçük üretici için ikinci gelir kapısı işlevi gördü. Örneğin 1974 yılında Zonguldak Metropoliten Alanı Belediyeler Birliği Planlama Örgütü Başkanlığı tarafından yapılan Gruplu Maden İşçileri isimli bir anket,

kırsal kesim işçilerinin gelirleri konusunda ilginç bilgiler vermektedir. Anket, bir ay Zonguldak kömür madenlerinde, bir ay köylerinde kendi işlerinde çalışan ve köyde oturan 10 bin dolayındaki işçiye uygulanmıştır. İşletmede belirli bir anda bu biçimde çalışan 10 bin dolayında işçi varken, bir o kadarının da köylerinde bulunduğu belirlenmiştir. Anketin sonuçlarına göre, Gruplu Maden işçilerinin yüzde 97'-sinin tarım geliri vardı. Yüzde 14'ü F.Almanya'da çalışan yakınından parasal destek alıyordu, yüzde 81'i ise hayvancılık yapıyordu. Zonguldak özelinde mülksüzleşmenin, çok yavaş bir süreç olduğu görülüyordu.

Bir başka araştırma DİE'nin "1973-1974 yılı Kırsal Kesim Gelir Dağılımı ve Tüketim Harcamaları" adını taşımaktadır. Kırsal kesim ücretlisinin gelir bileşimini yansıtan bu araştırmada kırsal kesimde aile reisi "ücretli" olan 457 bin hane saptanmış ve bunların toplam yıllık gelirlerinin 6,2 milyar TL. olduğu öğrenilmiştir. Ancak bu gelirin sadece yüzde 51'i ücret geliriydi. Ücretli hanelerin toplam gelirinin yüzde 23'ünü kendi üretimlerinden (et, süt, sebze-meyve vb.) yaptıkları satışlar, yüzde 7'sini ticaret geliri, yüzde 11'ini hizmet geliri, yüzde 7'sini de diğer gelirler oluşturuyordu.

Aynı durumun kentlerdeki ücretliler için geçerli olduğunu söylemek güç. Kentlerdeki ücretlilerin gelirlerinin, ağırlıkla "ücret" olduğu, ücret-dışı gelirlerin çok sınırlı kaldığı belirlenmiştir. Örneğin, "1978-1979 Kentsel Yerler Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi"nin sonuçları, kentlerdeki 2 milyon 727 bin ücretliden yüzde 87,8'inin ücret dışı geliri olmadığını, yani bunların tamamen mülksüzleştiğini belirlemiştir. Özellikle büyük kentlerde mülksüz işçi sayısının daha yüksek olduğu saptanmıştır. Örneğin, ücretliler içinde sadece ücret geliri olanların oranının İstanbul'da yüzde 91,5 iken Ordu'da yüzde 77'ye düştüğü görülmüştür.

Öte yandan "fazla mesai yapan ücretliler" ile ilgili bulgular da ücretlilerin gelir düzeyleri hakkında bazı bilgiler verebilir. DİE'nin 1985 Hanehalkı İşgücü Anketi sonuçlarına göre fazla mesai yapan ücretli sayısı 857 bindir. Bunların yüzde 36'sının aylık fazla mesai süresi 20 ilâ 39

saat arasında, yüzde 30'unun aylık fazla mesai süresi de 40 ilâ 99 saat arasındadır. Fazla mesaiye kalan ücretliler daha çok imalat sanayi, hizmet sektörü ve ulaştırma-haberleşme alanlarında çalışmaktadırlar.

Ücretlilerin alım güçlerindeki düşüşler, her yıl daha fazla ücretlinin, daha uzun işgünü anlamını taşıyan "fazla mesai"lere zorlandığını ortaya koymaktadır. Ek istihdama alternatif olarak dayatılan fazla mesai sistemi, işvereni, yeni işçi almakla katlanacağı vergi, SSK primi vb. külfetlerden de kurtarmaktadır.

Sanayide "Ücret-Kâr"

"Ücret-kâr" ayrımına dayanan bölüşüm ilişkisinin, Türkiye'nin temel bölüşüm ilişkisi olduğu söylenebilir. Bölüşümün dengesini, ücretlilerin yeraldıkları sektörler, kullandıkları teknolojiler, işyeri büyüklüğü, piyasa gücü, sendikal mücadele gibi etkenler de belirleyebilmektedir.

1985 Nüfus Sayımı sonuçlarına göre bir işe sahip faal nüfus 20,5 milyon olarak saptanırken bunun yüzde 34'ünü oluşturan 6,9 milyonun "ücretli", 193 binin de işveren olduğu saptanmıştır. Bu durumda Türkiye'de her işverene 36 ücretli düşmektedir.

Devlet kapısında görevli memurları bir yana bırakırsak, ücretlilerin en çok yoğunlaştığı sektör imalat sanayiidir. 1975 Nüfus Sayımı'nda bu daldaki ücretli sayısı 1 milyon 66 bin, 1985'de ise 1 milyon 730 bin olarak saptanmıştır. Büyük kentlerde yoğunlaşan sanayi işçilerinde mülksüzleşme ileri boyuttadır. İmalat sanayiinde 1985'te saptanan işveren sayısı ise 67 bin dolayındadır. Bu, toplam işverenlerin yüzde 35'inin imalat sanayiinde yeralması demektir.

İmalat sanayiinde işçilerin yarattığı değerin bölümüşü ile ilgili doyurucu sayısal veriler, sanayinin bir kısmı için mevcuttur. Bu da Türkiye'nin en büyük 500 sanayi firmasının saptandığı İstanbul Sanayi Odası'nın yıllık anket sonuçlarıdır.

Toplam imalat sanayi çalışanlarının yüzde 40'ı, 500 büyük firmada istihdam edilmektedir. Dolayısıyla, bu kuruluşlardaki bölüşüm göstergeleri, imalat sanayiindeki

gelirin dağılımı konusunda genel bir kanı verebilir.

"Net katma değer" adı verilen, içinde ücretin de yer aldığı gelirin paylaşımında sermayenin (kâr, faiz ve rant olarak) aldığı pay 1983-1987 döneminde yarı yarıya artmıştır. 1983'de katma değer içinde sermaye gelirlerinin payı yüzde 44 iken 1987'de yüzde 66'ya çıkmıştır.

Buna karşılık ücretin payı aynı dönemde yüzde 56'dan yüzde 34'e düşmüştür.

Ücretin gelirdeki payı kamu sektöründe 1983'te yüzde 75 iken 1987'de yüzde 41'e inmiştir. Özel sektörde ise 1983'te ücretlerin katma değerdeki payı yüzde 43 iken 1987'de yüzde 29'a kadar gerilemiştir.

İmalat sanayiinin alt dalları itibariyle bakıldığında, 1987'de net katma değer içinde ücretlerin en az paya sahip olduğu dallar yüzde 25 ile orman ürünleri ve mobilya sanayii; yüzde 26 ile petrol-kimya-lastik, yüzde 28 ile toprak sanayii idi.

Sanayi katma değeri içinde ücretlerin payı diğer ülkelerle kıyaslandığında Türkiye'nin son sıralarda yer aldığı görülmektedir.

TABLO 1
İmalat Sanayiinde Ücret ve Maaşların Katma Değerdeki Payı (%)

Ülkeler	*1970*	*1985*
ABD	47	40
Japonya	32	35
Almanya	46	47
İngiltere	52	46
İtalya	41	(*)
İrlanda	49	42
Hollanda	52	58
Belçika	46	50
Danimarka	56	51
İspanya	52	41
Portekiz	34	44
Yunanistan	32	39
G.Kore	25	27
Türkiye	26	23

Kaynak: *World Development Report*, 1987, s.216-217
(*) Bilgi yok.

500 büyük sanayi firmasındaki bölüşüm ilişkilerinin bir diğer özelliği, belli firmaların tekelci kârlar elde etmeleridir: Tekelci kârda, sermayedar, kendi işletmesinde yaratılan artık değerden başka, sistemin başka alanlarında yaratılmış değerlere de fiyat mekanizması yoluyla elkoyabilmektedir. İmalat sanayiinde bu durum, yüksek gümrük duvarları ve ithalat kısıtlamalarıyla korunan belli sektörlerde satış fiyatlarının, dünya fiyatlarının çok üstünde olması ile gerçekleşir. Bu tekelci kârların bir kısmı, varsa yabancı ortaklara akar.

500 büyük sanayi firmasında kâr oranları ile ilgili olarak "özsermaye kârlılığı"na bakıldığında 1983'te yüzde 43 olan özsermaye kârlılığının izleyen yıllardaki dalgalanmalara karşılık 1987'de yüzde 57'yi bulduğu görülmektedir. Özellikle özel sektörde özsermaye kârlılığının 1983-1987 arasında hızla tırmandığı görülmüştür. 1983'te yüzde 48 olan özsermaye kârlılığı, 1987'de yüzde 66,2'ye çıkmıştır.

Büyük sanayideki kârların boyutlarını gösterebilecek bir başka bulgu, bilanço kârlarıyla ilgilidir. 1982'de cari fiyatlarla 210 milyar TL. kâr eden 500 büyük firma, 1987'de kârını 2 trilyon 625 milyar TL.'ye çıkarmıştır. 1982=100 kabul edildiğinde artış endeksi 1987'de 1250'ye ulaşmaktadır.

Aynı dönemde toptan eşya endeksinin yüzde 400 arttığı anımsandığında sermaye gelirlerinin reel anlamda katlandığı söylenebilir. Bu katlanma, daha çok, tekelci özellik gösteren piyasalarda kurulan egemenlikten kaynaklanmaktadır.

Türkiye'de en fazla ücretlinin çalıştığı bir sektör de inşaat ve bayındırlıktır. 1970'de bu dalda çalışan sayısı 414 bin iken 1975'te 463 bin, 1980'de 709 bin, 1985'te ise 697 bin oldu. Kırsal kesimden gelip de ücretli iş arayanların en çok istihdam edildiği alan inşaat sektörüdür. Bu dalda nitelikli emeğe gereksinim duyulmaması, işin geçici oluşu, bu sonuçta etkendir.

Sendikalaşma oranının en düşük olduğu dallardan biri inşaat işkoludur. Vergi ve sigorta primi kaçakçılığının da yaygın olduğu bu dalda bölüşüm ilişkilerinin en ilkeli yaşanır. Günlük çalışma süreleri genellikle normalin

üzerindedir. İnşaat mevsiminde hafta tatili ve genel tatillerde de çalışılır.

Yol, su, baraj gibi bayındırlık hizmetlerinde devlet sektörü ağırlıktadır. Karayolları, Devlet Su İşleri gibi katma bütçeli kuruluşların işverenlik yaptığı bu dalda ücretliler genellikle daha istikrarlı ve güvenceli bir çalışma ortamına sahiptirler. Sendikalılık oranı yüksek olan bu alt dalda, bölüşüm ilişkileri de görece daha çağdaştır.

Tarımdaki Ücretliler

1985 Nüfus sayımı sonuçlarına göre, 524 bin ücretli tarım sektöründe çalışmaktadır. Bunların 335 bini erkek, 189 bini kadın işçidir. Ücretli emeğin ilk geliştiği sektörlerden biri tarım sektörüdür. Osmanlı İmparatorluğu döneminde ücretli işçi istihdam eden büyük çiftliklerin varlığı bilinmektedir. Çukurova, ücretliler ile ilgili çalışma düzeni kuran ilk bölgelerden biridir.

Her ne kadar 1985 Nüfus Sayımı, tarım işçisi sayısını 524 bin olarak vermekteyse de tarımda ücretlilik konusundaki veriler sağlıklı değildir. Örneğin 1970'de 602 bin olarak açıklanan tarım işçisi sayısı 1975'te 1 milyon 21 bin, 1980'de 589 bin olarak ifade edilmiştir.

Buna karşılık yapılan bazı araştırmalar, sadece mevsimlik tarım işçilerinin sayısının 500 bini bulduğunu göstermiştir. Çok genel bir ifadeyle, Türkiye'de tarımdaki ücretlilerin sayısının 1 milyon dolayında olduğu, bunların yarısının yarı-mülksüzleşmiş, mevsimlik işçilerden oluştuğu söylenebilir.

Türkiye tarımında işçi-işveren ilişkisi "gerici" niteliktedir. Doğal koşullara bağımlılığı azaltacak teknolojik düzeye ulaşamayan Türkiye tarımı, kısa süreli işçi istihdamına gitmektedir. Ancak bir işyerindeki işin süresinin kısa olmasına karşılık tarım işçiliği farklı işyerlerinde çalışmakla sürekli olabilmektedir. Bir çiftlikten diğerine, ya da bir topraktan diğerine geçerek ücretliliğini sürekli kılan tarım işçileri az değildir.

Tarım işçisi ile tarım kapitalisti arasındaki bölüşüm ilişkisinin özgül yanları da vardır. Tarım işçisi genellikle

tüm aile fertleriyle, yılın belirli aylarında çalışır, biriktirir, diğer aylarda birikimini tüketir. İşçi ile işveren arasında bir ara kademe vardır. "Elçi, dayıbaşı, kâhya, çavuş, boladır" gibi adlar alan bu aracılar, işçi gruplarına hakimdir. Ücretliler, daha köylerinde iken çalışma şartları aracılar tarafından empoze edilir. Ücret, genellikle "yapılan işe göre" tayin edilir. Bu nedenle tarım işçisi yılın ancak belli aylarında bulduğu işten en fazla geliri sağlayabilmek için çok yoğun bir tempo ile çalışır.

Orman işçilerinin çalışma koşulu ve bölüşüm ilişkileri de yukarıda anlatılanlara benzer. Ağaç kesme, dallarını temizleyip depoya teslim etme işini götürü usulle yapan orman işçileri Orman İdaresi'nden parça başı ücret alırlar.

Sendikal Hakların Rolü

Ücretli ile işveren arasındaki bölüşüm ilişkisini belirleyen etkenlerin başında ücretlilerin grevli, toplu sözleşmeli sendika hakkına sahip olup olmadıkları ve bu haklarının ne kadarını kullanabildikleri gelir.

1985 Nüfus Sayımı'na göre sayıları 6,9 milyonu bulan ücretlilerin çok sınırlı bir kısmı sendikal haklarını kullanabilmekte ve sendika örgütlülüğünde bölüşüm sürecine katılabilmektedirler. Devlet, memurları, mevsimlik işçiler, evde çalışanlar daha baştan sendikasızlar arasında yeralmaktadır. Sayıları 3 milyonu bulan SSK'lı işçilerden de ancak büyük işyerlerinde çalışanlar bir sendika çatısı altında örgütlüdürler. 1988 verilerine göre sendikalı sayısı 2 milyon 227 bindir. Böylece Türkiye, Brezilya, Kostarika, Ekvator, Kenya, Malezya, Nijerya, Panama, Peru, Filipinler gibi sendikalaşma düzeyinin en düşük olduğu ülkeler arasında yeralmıştır. Bu ülkeler, aynı zamanda gelir dağılımının en adaletsiz olduğu ülkeler arasındadırlar.

Türkiye'de sendikal haklar 1925-1946 arasını kapsayan 21 yılda yasaklı bir dönem geçirmiş, 1947-1963 arasında göreli özgürlüklere karşın yasaklar, kısıtlamalar sürmüş, ancak 1963-1980 arasında, 1960 Anayasa'sının sağladığı solukla, görece özgür bir sendikal

yaşam varlık bulabilmiştir. 12 Eylül 1980'le birlikte askıya alınan sendikal haklar, 1982 Anayasa'sı ile yeniden kısıtlayıcı bir çerçeveye sokulmuştur. 1983'de yeniden düzenlenen çalışma yasalarında sendika üyeliği daha da güçleştirilirken, toplu pazarlık hakkının önüne barajlar çekilmiş, grev yasakları artırılmıştır. Bunun dışında hak grevi ortadan kaldırılarak işçilerin önemli bir silahı daha ellerinden alınmıştır.

Sendikalaşma engelini aşarak toplu pazarlık hakkını kullanan, bu yolla gelir dağılımındaki dengesizliği kendi lehine düzeltmeye çalışan işçi sayısı, toplam işçiler içinde pek de fazla değildir. 1987'de 2,8 milyon SSK'lı işçiden toplu sözleşme kapsamına giren işçi sayısı 923 bin olmuştur. Bu, toplam SSK'lı işçilerin yüzde 32'si demektir. 1988'de ise 3,1 milyon SSK'lı işçiden ancak yüzde 20'si, yani 630 bini için toplu sözleşme yapılabilmiştir. 1982 Anayasası'nda ve Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Yasası'nda yer alan kısıtlamalardan grev hakkı da nasibini almıştır.

Grev, bölüşüm ilişkilerinde, işçilerin en önemli mücadele silahıdır. İşin topluca durdurulması anlamına gelen grev, işçilerin bir toplu uyuşmazlıkta işverene ekonomik baskı yaparak kendi isteklerini kabul ettirmek amacıyla işi durdurmalarıdır.

Tarih boyunca işçiler, ekonomik-demokratik mücadelelerinde bu hakkı, yasal bir statüye kavuşturma mücadelesi vermişler, işverenler ise bu hakkı tammamaya, tanımak zorunda kaldıklarında da işlevsiz kılmaya, fırsatını bulunca geri almaya çalışmışlardır. Türkiye'de ancak 1960 Anayasa'sı ile yasal bir statüye kavuşan grev hakkı, Batı demokrasilerindeki düzenlemelere oranla, hem içerik, hem de bu hakkı kullanabilecek çalışanların niceliği açısından yetkin bir yapıda değildir. Buna rağmen, işçilerin ekonomik durumlarını bir ölçüde düzeltmede, görece daha iyi bir çalışma yaşamı oluşumunda önemli roller oynamıştı. Nitekim, gelir dağılımının ücretliler lehine düzelme gösterdiği yıllar, işçilerin bu sınırlı haklarını kullandıkları yıllar olmuştur.

1982 Anayasası ise daha baştan grev hakkına önemli kısıtlamalar getirmiştir. Anayasa'da, işçilerin grev hakkı-

na ancak "toplu iş sözleşmesi yapılması sırasında ve uyuşmazlık çıkması halinde sahip" oldukları ifade edilerek toplu iş sözleşmesinin hükümlerinin işverence uygulanmaması halinde, geçmişte yaptıkları "hak grevi"ne yeni düzenlemede yer verilmemiştir. Ayrıca, "siyasi amaçlı grev, dayanışma grevi, genel grev..." gibi grev türleri tamamen yasaklanmıştır.

Anayasa'nın 54. maddesi grevin yasaklanabileceğini ve ertelenebileceğini de öngörmüştür. Bu durumda Yüksek Hakem Kurulu'nun sorun çözücü olarak devreye gireceği belirtilmiştir. Yüksek Hakem Kurulu'nun kararlarının kesin ve toplu iş sözleşmesi hükmünde olacağı belirtilmiştir.

Anayasa'nın aynı maddesinin üçüncü fikrasında ise "Grev esnasında greve katılan işçilerin ve sendikanın kasıtlı veya kusurlu hareketleri sonucu, grev uygulanan işyerinde sebep oldukları maddi zarardan sendika sorumludur" denilerek son derece subjektif "kasıtlı" ve "kusurlu" deyimleriyle greve niyetlenen sendikanın grevden çekinebileceği bir durum yaratılmıştır.

Anayasa'nın çerçevesini çizdiği grev hakkı, 15 Mayıs 1983'te Danışma Meclisi'nde kabul edilen Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası'na da yansımış ve birçok hakkın dalı budağı koparılmıştır.

Özetle, sendikal özgürlüğün tam anlamıyla olmayışı, Türkiye'de gelir dağılımındaki adaletsizliğin en önemli nedenleri arasında sayılabilir.

Ücretliler Arası Farklar

Türkiye toplumundaki temel bölüşüm ilişkisi olan "ücretli-işveren" ilişkisinde, ücretliler içinde de önemli farklılıklara rastlanmaktadır. Gerek sektörler arasında, gerekse cinsiyetler arasında gelir farklılıkları görülebilmektedir.

SSK istatistiklerinden yararlanarak yaptığımız bir araştırma, sektörlerarası ücret farklılıklarını da ortaya koymaktadır. 1967'de en düşük ücret, "şahsi hizmetler" dalında, en yüksek ücret ise "petrol ve kömür mamülleri" dalındaydı. Bu iki uç arasındaki fark 3,2 kattı. 1975'te en

düşük ücretliler, "su ve sıhhi tesisler" dalındayken en yüksek ücretliler yine "petrol ve kömür" sektöründeydi. 1975'te bu iki uç arasındaki fark 2,9 kattı. 1980 yılına gelindiğinde en düşük ücretin "mobilya ve tesisat sanayii" dalında, en yüksek ücretin ise "tütün sanayii"nde olduğu görülecekti. Ancak bu iki uç arasındaki fark 2 kata inmişti. Sektörlerarası ücret farkı 1982'de sürdü ve 1983'te en düşük ücreti alan mobilya işçileri ile yüksek ücrete sahip tütün işçileri arasındaki fark 1,6 kat oldu.

1983'te, Türkiye ortalama ücretinin altında kalan sektörler şunlardı; konfeksiyon sanayii, matbaacılık ve neşriyat, deri ve deriden eşya, kauçuk, metalden eşya sanayii, inşaat, elektrik-navagazı, nakliyat, eğlence, şahsi hizmetler.

Bölüşüm ilişkilerinde, işçi-işveren dengesinin cinsiyet faktörüne göre de farklılık gösterdiği bilinmektedir. Kadın işçilerin ücretleri, erkek işçilerinkine göre daha düşüktür. Bir başka ifadeyle, işveren ile kadın işçi arasındaki gelir bölüşümü daha adaletsizdir.

1985'te gelir getirici bir işi olanların yaklaşık 7,5 milyonunun kadın olduğu saptanmıştır. Kadınların 6 milyonunun "ücretsiz aile işçisi", 1 milyon 71 binin "ücretli", 11 binin "işveren", 351 bininin de "kendi hesabına çalışan" olduğu belirlenmiştir.

Bir milyon 72 bin ücretli kadının da 262 bininin imalat sanayiinde, 431 bininin hizmetler, 189 bininin tarım, 193 bininin bankacılık-sigortacılık, 50 bininin ticaret sektöründe çalıştığı görülmüştür.

Kadın ücretli sayısı 1960'lı yıllardan sonra hızla artmıştır. 1960 sonrasında kadın nüfusun eğitim düzeyinin yükselmesi, işgücü piyasasına kadının da çıkmasında etkili oldu. Bunun yanısıra toplumda hızla değişen tüketim kalıpları kadını çalışmaya sevketti. Erkeklerin ücretlerindeki reel artışlar, tüketim alışkanlıkları değişen ailenin gereksinmelerini karşılamaya yetmeyince, ailede çalışanlar arasına kadın da katıldı.

Kadın işçilerde sigortalılık oranının düşük olduğu saptanmaktadır. Nitekim 1985 sayımlarına göre her 6 erkek ücretliye 1 kadın ücretli düşmesine karşılık, SSK

kayıtlarında her 10 erkek sigortalı ücretliye 1 kadın sigortalı ücretli düşmektedir. Sigortasızlık, sendikasızlık, kadınlarda düşük ücretliliği de beraberinde getirmektedir.

Doç.Dr. Mete Törüner'in, Türk-İş adına, çalışan kadınlar üzerine yaptığı bir araştırmaya göre, erkeklerle aynı işi yapan kadınlar daha düşük ücret alıyorlardı. Örneğin, 1989'da kadınların elde ettiği ücretler, Türkiye ortalama gelirinin yüzde 30 altında gerçekleşti. Ücret düşüklüğünde kamunun payının daha fazla olduğu görüldü. Kadınlar, kamu sektöründe erkeklerden yüzde 35 oranında daha az ücret almaktadırlar. Törüner'in araştırma sonuçlarına göre, gelir grupları itibariyle kadınların yüzde 36'sı 100 bin liranın altında, yüzde 55'i 200 bin lira, yüzde 18'i 200 ila 300 bin arasında maaş almaktaydılar. En yüksek gelir dilimi olan 800 bin liranın üzerinde gelir elde eden kadınlar ise toplam çalışan kadın nüfusun yüzde 1,7'sini oluşturuyordu.

Tarım Dışı Küçük Ücretliler ve Bölüşüm

Türkiye'deki temel bölüşüm ilişkisi ücretli-işveren arasında gerçekleşirken "tali" diye nitelenebilecek bölüşüm alanlarından birisi de tarım-dışı küçük üreticilikle ilgilidir. Hizmet ve ticaret gibi maddi üretimin dışında kalan alanları bir yana bırakırsak, sanayi, ulaştırma, inşaat gibi doğrudan üretken alanlarda "kendi hesabına çalışanlar"ın sayısı 1985'te 600 bine ulaşmaktaydı.

"Kendisinin patronu" olan küçük esnaf, zenaatkâr kesimi bazen yanlarında birkaç ücretli de çalıştırır. Esnaf grubu, bir anlamda tarımdaki küçük üreticiler gibi, piyasa ilişkileri içine girdikçe bölüşümde kayba uğrayan kesimlerdir. Büyük sanayici-tüccarın siparişlerine göre, bunlara bağımlı çalışan küçük üreticiler, ürettikleri malın alım-satımı ve para sermaye kullanmaları sırasında yarattıkları değerin bir kısmını tüccara, sanayiciye aktarmak zorunda kalırlar. Ürettikleri mal karşılığında tüccar ya da büyük sanayiciden elde ettikleri gelirle, malın tüketiciye satış fiyatı arasındaki fark, küçük üreti-

ciden sızdırılan değerin miktarını gösterir.

Kamyon, minibüs, taksi kullanan esnafın bölüşüm ilişkileri içinde uğradığı kayıp ise müşteri ile ilişkisinden çok, kullandığı aracın alımı ve bakımı sırasında meydana gelir. Kullandığı araç ve yedek parçasını tekelci fiyatla almak durumundaki esnaf, bu yolla araç üreticisi büyük sanayiciye yarattığı değerin bir kısmını kaptırır. Burada firma ile şoför esnafı arasındaki komisyoncu da payını alırken devlet taşıt alım vergisi gibi vergilerle bölüşüme dahil olur.

Türkiye'de tarım dışındaki küçük üreticilerin bir kısmı geleneksel zenaatları sürdürenlerdir. Halıcılık, debbağlık, demircilik, bakırcılık bu türün örnekleridir. Modern sanayiinin uzantıları şeklindeki oto tamirciliği, matbaacılık vb. ise gelişen küçük sanayi dallarıdır.

Tarım dışı küçük üreticilik, 1980'li yıllarda farklı görünümler almıştır. İmalat sanayiinde kendi hesabına çalışanların sayısı 1975'te 276 bin olarak belirlenirken 1980'de bu sayı 314 bine çıkmış, ancak 1985'te 305 bine inmiştir. Ulaştırma alanında ise 1980'lerde artış görülmektedir. 1970'de bu daldaki esnaf sayısı 196 bin iken 1980'de 236 bine çıkmış, 1985'te ise 262 bine yükselmiştir. Sanayide küçük üretici sayısındaki gerileme, 1980 koşullarında yaşanan "ekonomide daralma" sürecine uyum sağlayamamanın sonucu olabilir. Birçok görece büyük sanayi kuruluşunun bile kepenk kapattığı 1980'lerde, sanayiye bağlı iş yapan bazı küçük zenaatkârların da piyasaya havlu atmış olabileceklerini söyleyebiliriz.

Üretken Olmayan Kesimde Bölüşüm

Doğrudan değer yaratmamakla beraber mal ve hizmet üretiminde bir rol üstlenmiş nüfus, toplam faal nüfus içinde dikkate değer bir yer tutmaktadır. Ticaret, toplum hizmetleri vb. alanlarda gelir getirici bir işe sahip olanlar, 1985'te şu görüntüyü vermektedirler: 1985'te "toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetler" kesiminde 2,8 milyon kişi çalışıyordu. Bunların da 1,5 milyonu devlet çalışanıydı. Geri kalan 1,3 milyonun da yaklaşık

900 milyonu ücretliydi. Aynı yıl 390 bin kişi de bankaların, sigorta şirketlerinin vb. kuruluşların yer aldığı sektördeydi. Bu dalda 232 bin kişi "ücretli" statüsündeydi.

Doğrudan üretken olmayan nüfusun 1,4 milyonu da ticaret sektöründe yer almaktaydı. Bu nüfus içinde 400 bin "ücretli" görünürken, "kendi hesabına çalışanlar"ın 715 bine yakın oldukları ve ana gövdeyi oluşturdukları görülüyordu.

Bu alanda yeralanlar, yaratılan toplam değerden, gördükleri işler karşılığı pay alırlar. Örneğin banka, sanayiciye kredi sağlayarak ondaki "artık"tan bir kısmını "faiz" adı altında alır. Komisyoncu ya da pazarlamacı, "satış komisyonu" adı altında "artık"tan pay alır. Avukat, avukatlık gelirini, paylaştırılmış gelirden alır; ücretlinin ücretinden, sanayicinin kârından vb... Doğrudan üretken olmayan sektörlerdeki işverenler, sattıkları hizmet karşılığı aldıkları bedelin, mümkün olan en az kısmını yanlarında çalışan ücretlilere vermeye, dolayısıyla, kendilerine kalanı azamileştirmeye çalışırlar.

Bankacılık ve Gelir Dağılımı

Bu alanın bir alt sektörü olan bankacılık, toplumdaki bölüşüm ilişkilerinde önemli bir rol oynar. Küçük tasarruf sahiplerinin de gelirlerini belirli bir faiz karşılığı toplayan bankalar, bunları, kendi masrafları ve kârlarını ekleyerek kredi adı altında plase ederler. Bazen de bu sermaye ile sanayi kuruluşlarına ortak olarak doğrudan sanayi kârı sağlarlar. Ya da devlete borç vererek faiz elde ederler. Gayrımenkul alımsatımıyla spekülatif kârlar elde ettikleri de olur.

Bankaların kredilerinden yararlananlar, genellikle büyük tüccar ve sanayicidir. Bu kredi gücü, daha çok büyümeye, daha çok ücretli çalıştırmaya ve bölüşümde daha fazla pay almaya da olanak verir. Kredilerin verildiği alanlar, yaşanan konjonktüre göre yön değiştirerek sermayedar kesim içindeki dengeleri de etkiler. Örneğin, 1985'te mevduat bankalarının verdiği kredilerin yüzde 31'i sanayicilere giderken 1989'da bu

oran yüzde 17'ye kadar düşmüştür. Buna karşılık ticaretle uğraşanların aldığı kredilerin toplam içindeki payı yüzde 16'dan yüzde 25'e çıkmıştır. İhracatçıların payı 1985'te yüzde 13 iken 1989'da yüzde 16,5'e; müteahhitlerin payı da yüzde 11'den yüzde 15'e yükselmiştir. Aldığı kredinin çoğunu tefeci sermayesi olarak kullanan büyük çiftçinin de yer aldığı tarımın kredi havuzundan 1989'da çektiği pay yüzde 16 dolayındadır. Buna karşılık esnaf ve sanatkârın 1989 kredi pastasından aldığı pay yüzde 4,4 ile sınırlı kalmıştır.

Toplam 160 bin dolayında çalışanı olan bankalar, 1980'li yıllarda sermaye içinde gelir bölüşümünü büyük ölçüde kendi lehlerine çevirdiler. Toplam sanayi kârlarında görülen göreli azalmaya karşılık faiz gelirlerinde önemli bir tırmanış görüldü. Bankalar 1980'li yıllarda altın yıllarını yaşadılar.

Türkiye'de büyük paraların kazanıldığı bankacılık, gelir bölüşümünün yer yer en adaletsiz olduğu sektörlerden birisidir.

1988 sonunda 57 bankanın 6 bin 450 şubesinde 157 bin kişi çalışmaktaydı. Bunların 87 bini devlet bankalarında, 70 bini de özel bankalarda istihdam edilmekteydi. Yaklaşık 105 bini erkek ve 52 bini kadın olan banka personelinin yüzde 70'i ortaöğrenim, yüzde 20'ye yakını yükseköğretim mezunuydu.

1982 Anayasa'sı ve onun çerçevesinde düzenlenen çalışma yasalarıyla grev yasağı olan işkolları kapsamına sokulan bankacılıkta, çalışanların reel gelirleri de 1980'li yıllarda gerilemeler gösterdi. Banka kârları enflasyonu birkaç kez katladı.

Ziraat, Vakıfbank, Pamukbank, Yapı Kredi, Akbank ve İş Bankası'ndan oluşan 6 büyük bankanın çalışanlarının ücretleri ile ilgili yaptığımız araştırmaya göre, 1984'-ten 1988 sonuna kadar, bu banka çalışanlarının toplam ücretleri ortalama 6 kat artarken aynı bankaların kârı 18 kat artış gösterdi. Bunlar arasında, 1984 yılından bu yana Ziraat Bankası'nın toplam personel gideri 7 kat artarken, personel gideri en az artan banka, T.İş Bankası oldu.

1984-1988 arasında kârları en çok artan Pamukbank

oldu. Kârını dört yılda 38 kat yükselten Pamukbank'ı, 28 kat kâr artışıyla Ziraat Bankası izledi. Aynı dönemde Vakıflar Bankası'nın nominal kârı 19 kat, Akbank'ınki 13 kat, Yapı Kredi'ninki 9 kat, İş Bankası'nınki ise 5 kat arttı.

En büyük 6 banka ile ilgili aynı araştırma, bankaların toplam giderleri içinde ücretlerin payının sürekli düştüğünü ortaya çıkarıyordu. Bu bankalarda 1981'de toplam giderler içinde yüzde 23,5 olan personel giderleri, 1988'de ortalama yüzde 9,8'a düşüyordu. Toplam giderler içinde ücret payı özellikle 1981-1984 döneminde azaldı.

Rantiyeler

Bankaların da dahil olduğu mali kurumların GSYİH'daki paylarının 1980'li yıllarda ikiye katlanması, "faiz" geliri sahiplerinin 1980'li yıllarda özellikle palazlandığını göstermektedir.

Boratav'ın bulgularına göre mali kurumların GSYİH'dan aldığı pay 1979'da yüzde 1,8 iken, 1986'da yüzde 2,9'a çıkmış ve bu gelişmeden asıl yararlanan gelir türü de reel kârlarını 1979-1986 arasında 9 kat artıran bankalar olmuştur. Öte yandan, banka kârları rantiyelerin eline geçen faizlerle karşılaştırıldığında rantiye gelirlerinin önde olduğu görülmektedir. Vadeli mevduat ve döviz hesaplarından elde edilen faizler, 1986'da GSYİH'nin yüzde 10'una ulaşmıştır. Oysa bu tür faizlerin GSYİH'deki payı 1979'da sadece yüzde 0,7 idi. Dolayısıyla 1979-1986 arası artış tam 21 kata ulaşmaktadır. Kaldı ki döviz, altın, gayrımenkul alım satımından elde edilebilecek rantiye gelirleri bu toplamın dışındadır.

Rantiyelerin sayıları ile ilgili tek dolaylı gösterge, bankaların vadeli mevduat hesaplarının sayısıdır. 1989'da vadeli hesap sayısı 29,5 milyona yaklaşmaktaydı. Ancak 3 milyonun altındaki 28 milyon hesap, toplam mevduatların yüzde 31,6'sını oluşturuyordu. Toplam hesapların yüzde 5'i yani 1,5 milyonu ise 22,8 trilyon liralık mevduatın yüzde 68,4'üne sahipti.

Rantiyeler, tüm geliri, mevduat, tahvil faizleri, altın, döviz, gayrımenkul gelirlerinden oluşan kesimler

olabileceği gibi, aynı zamanda tüccar, hatta 1980'li yıllarda görüldüğü gibi sanayici de olabilmektedirler. Geleneksel fonksiyonları, "pür rantiyeler" yani tasarruf sahipleri ile yatırımcılar arasında aracılık olan bankalar, son yıllarda kârlarının önemli bir kısmını kambiyo işlemlerinden, devlet tahvili faizlerinden ve kent arsalarının spekülatif alışverişinden sağlamışlardır. Aynı eğilimlerin büyük sanayicilerde, müteahhitlerde görüldüğünü anımsayarak bu kesimlerin "pür rantiyeler"in yanında "yarı rantiye" durumuna geldiğini, dolayısıyla özellikle 1980'li yılların bir "rantiye devri" olduğunu söyleyebiliriz.

Tarımda Bölüşüm İlişkileri

Türkiye tarımındaki bölüşüm ilişkilerine gözatıldığında ise, bu daldaki en yaygın kategorinin küçük mülkiyete dayalı üreticilik olduğu görülmektedir. 1985'te bir gelir elde etmek için çalışan 20,5 milyonluk Türkiye nüfusunun 12 milyonu tarım sektöründeydi. Tarımsal nüfusun 3 milyon 70 bini "kendi hesabına çalışan" kategorisine girerken "ücretsiz aile işçisi" diye tanımlananlar, 8 milyon 300 bin dolayındaydı. Aynı sayımda kendisini "ücretli" diye niteleyenlerin sayısı 510 bini bulurken, tarımdaki işverenlerin sayısı 8 bin olarak saptanıyordu.

Küçük Üreticilik ve Bölüşüm

Türkiye tarımında küçük üreticiliğin kapsadığı yeri hesaplamada bazı güçlükler vardır. Küçük üreticiler zaman zaman ücretli işçi çalıştırmakta, çoğunlukla da "ücretsiz aile işçisi" diye Nüfus Sayımlarına geçen aile emeğinden yararlanmaktadırlar. Bunların 1985 sayımlarına göre toplam tarımsal nüfus içinde kapladıkları yer 11 milyon 400 bine yakın, yani, tarımsal nüfusun yüzde 95'inin üzerindeydi. Ancak, oranın içine, toprak sahibi olmayan kiracı ve ortakçı nüfus da girmektedir. İşlenen topraklara bakarsak 100 dönümden az toprağın sahibi ailelerin toplam hanelere oranı yüzde 86,8'i bulmaktadır. Bu

tir. İlaç, gübre gibi tarımsal girdilere gereksinimi olan üretici, bankalardan kredi bulamadığı taktirde, genel olarak yörenin zengin çiftçilerinden ve tüccarlarından oluşan tefecilerden borçlanır. Tefeciler, genellikle ipotek karşılığı borç verirler. Böylece, borcunu ödeyemeyen köylünün toprağı tefecinin eline geçer, bu durum toprak mülkiyetinde merkezileşmeyi de hızlandırır.

Özellikle piyasa için üretim yapan fındık, tütün, zeytin ve pamuk gibi ürünlerde, üretici borçlanmak durumunda kalır.

Tefecinin verdiği borç da genellikle Ziraat Bankası kredilerinden oluşur. "Tarımcı" adı altında, siyasi nüfuzunu da kullanarak düşük faizli tarımsal kredileri alan tefeci, bunları yüksek faizle küçük üreticiye verir. Böylece, küçük üretici, ürününün satışından elde ettiği meblağın, üretim giderleri çıktıktan sonra, önemli bir kısmını, faiz yükü olarak tefeciye öder.

Küçük üreticinin değerinin bir kısmına da tüccar, ihracatçı ve yabancı firma el koyar. Küçük üreticinin gelirini bölüşenler bunu, onunla girdikleri "eşitsiz değişim" sürecinde gerçekleştirirler. İlaç, gübre, tarım aracı gibi girdileri yüksek fiyattan satan tüccar buna karşılık üreticinin ürününü piyasa fiyatının altında almakla değerin bir kısmına elkoyar. Birçok durumda, ürününü pazara taşıyacak ulaşım aracından yoksun olan küçük üretici, ürün henüz toplanmadan, tarla ya da bahçede iken belli bir avans karşılığı ve düşük fiyatla tüccara satış yapar. "Alivre satış" adı verilen bu satış türüyle küçük üreticinin eline geçen fiyat, daha sonra oluşacak piyasa fiyatının genellikle altındadır.

Böylece küçük üreticinin yarattığı değerin bir kısmına ona yüksek faizle borç veren tefeci ile üreticinin ürünün düşük fiyata alıp ona yüksek fiyatla tarımsal girdi ya da diğer sanayi mallarını satanlar elkoyar.

Toprak Dağılımında Eşitsizlik

1963, 1970, 1980 tarım sayımları Türk tarımında küçük meta üreticilerinin yaygınlaştığına ve yerleştiğine ilişkin güçlü ipuçları vermektedir.

TABLO 2
Kırsal Aileler ve Topraklar

İşletme Büyüklüğü (Dekar)	1963 Tarım Sayımı		1973 Tarım Sayımı		1980 Tarım Sayımı	
	Hane Yüzdesi	Toprak Yüzdesi	Hane Yüzdesi	Toprak Yüzdesi	Hane Yüzdesi	Toprak Yüzdesi
1-50	68,8	24,4	75,1	29,6	62,1	20,0
51-100	18,1	23,9	14,7	23,1	20,2	21,2
101-200	9,4	23,7	7,1	21,8	11,6	23,8
201-500	3,2	17,0	2,6	14,3	5,3	22,9
501-1000	0,4	4,5	0,4	5,8	0,7	7,9
1001	0,1	6,5	0,1	5,4	0,1	4,2
Toplam Hane	3.100.850		3.082.986		3.650.910	
Toplam Toprak (Dekar)		67.343.350		139.585.520		227.640.289

Kaynak: DİE, *Tarım Sayımları*, ilgili yıllar.

1963-1980 dönemindeki 17 yılın verileri, 1950'lerde Türk tarımına yerleşen eşitsiz toprak dağılımının 1980'lerde de sürmekte olduğunu göstermektedir. Toprak toplulaşmasına bakıldığında 1000 dekarın üstündeki işletmelerin işlediği toprak oranı 1963'te yüzde 6,5 iken 1980'de yüzde 4,5'a inmiştir. Ancak 501-1000 dekarlık işletmeler hem mutlak rakam hem de oransal olarak değişimlere uğramıştır: Bu büyüklükteki işletmeler, 1963'de tüm işletmelerin binde 4'ünü oluşturuyor ve 7,5 milyon dekar tarım alanını işliyordu. 1980'de bu tür işletme sayısı 26.407'ye (binde 7) çıkmış ve 18 milyon dekar tarım alanını işlemişlerdir.

201-500 dekarlık işletmeler diliminde de daha az olmakla beraber benzer gelişmeler vardır. Daha genel bir değerlendirmeyle 200-1000 dekarlık işletmeler grubunun 1963'den 1980'e hem sayılarında hem de işledikleri toprak alanında bir artış görülmektedir. Bunun, Türkiye tarımında toprak toplulaşması ve bazı bölgelerde kapitalistleşme anlamını taşıdığı sonucuna varılabilir.

Bu tür irili-ufaklı kapitalist çiftliklere Çukurova,

Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinde, kısmen de buğday üretiminde İç Anadolu'da rastlanılmaktadır.

Tarımda kapitalist ilişkilerin özellikle pamuk üretiminde oldukça eski bir geçmişi vardır. Ancak 1950'den sonra tarımda makineleşmenin hızlanması, pazar için üretimin artması, tarımda kapitalistleşmeyi genişletmiştir. 1948'de 1750 traktöre sahip Türkiye tarımı, 1952'de bu sayıyı 31 bine, 1970'de 100 bine, 1980'de 435 bine, 1987'de ise 610 bine çıkarmıştır. Diğer tarım araçlarında da benzer artışlar görülmüştür. Böylece dönüm başına elde edilen ürünün daha az işgücüyle üretilmesi sağlanmış, bu durum işletmelerin büyümesini ve tarım ekimine yeni arazilerin açılmasını mümkün kılmıştır.

Devletin kredi, makine, gübre sübvansiyonlarından da büyük paylar alan zengin köylü, yeni araziler kiralayarak veya mülk edinerek toprak toplulaşmasını hızlandırmıştır. Bu süreç öbür uçta tarımda mülksüzleşmeyi yaratarak topraksız köylü ve tarım işçisi sayısını artırmıştır.

Sanayinin tersine, tarımda işgücü ihtiyacı büyük dalgalanmalar gösterir. O nedenle kapitalist tarım işletmelerinde devamlı işçi sayısı azdır. Asıl işçi, "mevsimlik"lerden oluşur. Bu kesintili çalıştırma, bilinç ve eğitim düzeyi zaten düşük olan tarım işçilerinin örgütlenmesini, sendikalaşmasını da güçleştirmekte, dolayısıyla bölüşüm sürecinde çalışanları çiftlik sahibinin karşısında pazarlık gücünden yoksun bırakmaktadır.

Ayrıca, daha önce de sözü edildiği gibi, adına "elçi, çavuş, dayı" denilen aracılar kanalıyla iş bulmaları ve genellikle yaptıkları-tamamladıkları iş üzerinden ücret almaları, bu kesimin bölüşümündeki durumunu daha da olumsuz duruma sokmaktadır.

Kiracılık-Ortakçılık

Büyük ve orta çiftçiler kendi topraklarının yanısıra başka toprakları da kiralamaktadırlar. Kiralanan toprağın karşılığı "toprak kirası" olarak ödenmektedir.

Kiracılıkla içiçe geçmiş bir tarımsal kategori de

"ortakçılık"tır. Ancak kiracılıkta kapitalist yan ağır basarken ortakçılık, feodal ilişkilere özgü bir kategoridir. Ortakçılıkta, başkasına ait toprak parçasının üzerinde çalışan üretici, ürün toplandıktan sonra, bunun önceden kararlaştırılmış bir kısmını toprağın sahibine verir. Üretimde kullanılan aletlerin temini; ilaç, tohum, gübre gibi giderlerin kim tarafından karşılanacağı anlaşmaya bağlıdır. Bunları bazı durumlarda toprak sahibi sağlar, ona göre de üründen pay alır. Buna karşılık bazı durumlarda giderler eşit paylaşılır. Ülkemizde ortakçılığa bazı bölgelerde "maraba" ya da "yarıcı" da denilir.

Ortakçılıkta bölüşümün karakteri feodal bölüşümü andırmaktadır. Kiracı ile ortakçının farkı, bölüşümün ne üzerinden yapılacağında yatar. Toprak kirası, götürü olarak veya dönüm başına hesaplanarak saptanırken, ortakçılıkta toprak sahibinin payı, hasata bağlı olarak değişir. Bu nedenle toprak sahibi, ortakçıyı denetim altında tutar.

Türkiye'de ortakçılığın en çok görüldüğü bölgeler yarı-feodal özellikler gösteren Doğu ve Güneydoğu Bölgeleridir. Buralarda birden çok köyün sahibi olan toprak ağaları, çoğunlukla köylüyü de ortakçı olarak çalıştırmaktadırlar. Bu yörelerde, ortakçılık ilişkilerine ek olarak bazen angaryaya da rastlanmaktadır. Köylü, belli sürelerde, karşılıksız olarak toprak ağasının yanında çalışmaktadır.

Ortakçılığın ağalıkla içiçe geçmediği durumlar da vardır. Köy dışına yerleşen toprak sahibi, köydeki tanıdık ya da yakınlarıyla ortakçılık ilişkisi kurabilir. Bu tür ortakçılık, yarı-feodal ortakçılıkla ilgili değildir.

Türkiye'deki kiracı-ortakçı sayısı ile ilgili verilere 1980 Tarım Sayımında rastlanabilmektedir.

Toplamı 3 milyon 600 bine yaklaşan ve 227 milyon 640 bin dekarlık toprak işleyen tarımcı aileden 263 bini kendi toprağına ek olarak toprak kiralamaktadırlar. Yalnız kira ile toprak işleyenler ise 30 bin dolayındadır ve kiraladıkları toprak büyüklüğü 1 milyon 403 bin dekardır. Yalnız ortakçılık ile toprak işleyen aile sayısı ise 13,5 bin, ortakçılık ilişkisiyle işlenen toprak büyüklüğü de 900 bin dekardır. Bu sonuçlar, kiracılık-ortakçılık ilişkisinin Tür-

kiye tarımında küçük bir yere sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Özetlemek gerekirse, Türkiye tarımında, küçük mülkiyete dayanan üreticilik, en yaygın işletme türüdür. 1980 verileri, tarımla geçinen ailelerden 50 dekardan az toprağı olanların toplam içinde yüzde 62'lik payı olduğunu ortaya koymaktadır. Toprağı 100 dekarın altında olanlar ise hane halkının yüzde 82,3'ünü, işlenen toprakların yüzde 41,2'sini kapsıyor. Buna karşılık tarımsal nüfus içinde 510 bin kişi ücretli statüsündedir. Tarımdaki ailelerin yüzde 5-10 arası kiracı-ortakçı bölüşüm ilişkisi içinde faaliyet göstermektedirler.

Tarımcıların yüzde 1'den azı ise büyük toprak sahibi durumundadır. 1980 tarım sayımı sonuçlarına göre 200 dekardan büyük toprağı olan ailelerin oranı toplam içinde yüzde 6,1 iken bunların işledikleri topraklar, toplam toprakların yüzde 35'i dolayındadır.

Türkiye Tarımında Katmanlaşma

Tarımdaki bölüşüm ilişkilerindeki çarpıklığa ışık tutacak bir araştırma da Feride Altan tarafından yapılmıştır. 11. Tez dergisinin 7. sayısında yeralan bu araştırmada toprak büyüklüğünün yanısıra başka ölçütler kullanılarak tarımla geçinen aileler, sınıflandırılmışlardır. Toprak büyüklüğünün yanısıra araştırmada "Yabancı emek kullanım oranları", "Traktör sahipliği/ortaklığı" ölçütlerine de yer verilmiştir. Altan'ın tabakalara ayırdığı tarımsal gruplar şu isimler ve tanımlara sahipler:

Büyük Toprak Sahibi: Bu kategori, hem toprak ağası hem de kapitalist çiftçiyi içermektedir. Bunlar üretken emek harcamamaktadırlar.

Zengin Köylü: Bunların kendileri ve aileleri de tarımsal faaliyetin içindedirler. Ancak iş aletlerine sahip olmanın yanısıra ücretli işçi de çalıştırmaktadırlar.

Orta Köylü: Kendi toprağı olan ve bu toprağı sadece aile emeği ile işleyen bu grup, bazen toprak kiralamakta ve ücretli işçi çahştırmaktadır. Ancak bu başat bir özellik değildir. Orta köylü yeterli iş aracına sahiptir ve başkasının toprağında ücretli olarak çalışmaz.

Yoksul Köylü: Geçimleri için yeterli toprağa ve iş aletlerine sahip olmayan bu grup, toprak kiralayarak ya da işgüçlerini diğer işletmelere satmak yoluyla yaşamlarını idame ettirirler.

Belirlenen ölçütlere göre yapılan sınıflandırma, 1980 sayımında 3 milyon 651 bin olarak saptanan kırsal ailenen yüzde 32,5'inin geçimlik düzeyin altında kalan "yoksul köylü" olduğunu, orta köylünün de toplam ailelerin yüzde 64,6'sını oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Buna karşılık, toplam ailelerin yüzde 2,9'u en varlıklı grubu oluşturmaktadır.

Başka bir ifadeyle varlıklı köylü aileler, 3 milyon 651 hanedan sadece 105 bin 786'sıdır.

TABLO 3
Tarımda Tabakalar (1980)

	Büyük Toprak Sahibi	*Zengin Köylü*	*Orta Köylü Üst Orta*	*Orta*	*Geçimlik*	*Geçimlik Düzeyin Altı*
Türkiye	708	105.178	724.554	852.416	782.536	1.185.495
Türkiye (%)	*0,02*	*2,88*	*19,84*	*23,35*	*21,43*	*32,48*
Bölgeler:						
Orta-Kuzey	6	1.271	126.560	131.488	87.584	124.200
Ege	337	28.166	131.752	135.574	192.844	201.827
Marmara	49	24.436	80.281	70.420	59.341	81.139
Akdeniz	192	21.039	71.924	72.543	76.585	114.010
Kuzeydoğu	12	2.905	24.1334	67.473	77.690	72.304
Güneydoğu	54	5.477	68.076	97.195	38.920	150.966
Karadeniz	1	5.434	64.174	113.663	140.468	267.336
Doğu	46	1.213	44.991	71.329	58.490	80.657
Orta-Güney	11	15.237	112.662	92.731	50.514	93.056

Kaynak: Feride Altan, "Tarımsal İşletmelerin Yeniden Tabakalandırılması..." *11 Tez*, Sayı 7.

Tablonun ortaya koyduğu çarpıcı bir olgu, orta köylülüğün en yaygın tabana sahip olmasıdır. Ancak 1980'li yıllarda tarım aleyhine seyreden ticaret hadlerinin orta köylülüğün payını biraz aşağı çektiği, yoksul

köylülük oranını ise artırdığı söylenebilir.

Bölgeler itibariyle genel görünüm şöyledir: Ege, Marmara, Akdeniz ve Konya'nın dahil olduğu Orta-Güney'de kapitalist çiftliklere daha fazla rastlanmaktadır. Yoksul köylü tanımına girecek aileler ise ağırlıkla Karadeniz, Ege, Güneydoğu, Orta Kuzey ve Akdeniz bölgelerinde toplanmışlardır.

Bölüşüm İlişkilerinde Devletin Rolü

Türkiye'de devlet, üretici olarak ya da üretken olmayan faaliyetleri ile; kişilerin gelirlerini bir yandan vergilerle kısarak, bir yandan da yaptığı harcamalarla artırarak bölüşüm ilişkilerinde önemli bir rol oynayagelmiştir.

KİT'lerin Yeri

Üretken devlet faaliyetleri kamu iktisadi teşebbüsleri aracılığıyla gerçekleşmektedir. KİT'ler, üretici bir faaliyet sürdürürken bölüşüm dengelerini de etkilemektedirler. KİT'lerin ekonomideki büyüklükleri, bölüşüme etkileri konusunda da bir bilgi verebilir;

Toplam milli gelir içinde KİT'in payı 1987'de yüzde 18'i bulmuştur. Bu pay salt üretim sektörleri gözönünde tutulursa yüzde 15 dolayında kalmaktadır. Aradaki 3 puanlık fark, dolaylı vergiler içinde KİT'in büyük bir paya sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

KİT'lerin özellikle sanayide ve bankacılık dalında yeri büyüktür. 1987'de sanayi üretiminde yüzde 26'lık pay alan KİT'lerin bankacılık kesiminde payı yüzde 54'e ulaşmıştır. Ulaştırma ve haberleşme katma değerinin de yüzde 26'sı KİT'lerce gerçekleştirilmektedir.

KİT'ler 1987'de toplam istihdamda da yüzde 4,5'lik bir paya sahiptiler. Alt dallar itibariyle bakıldığında madencilik dalında çalışanların yüzde 71'i, enerji dalında çalışanların yüzde 49'u KİT'lerin çatısı altındaydı. Mutlak rakamlarla ifade etmek gerekirse KİT'ler 1987'de 728 bin kişiye işverenlik yapmışlardır.

KİT mal ve hizmetlerinin yoğunlukta olduğu alt sektörler, milli gelire katkılarından da anlaşılabileceği

gibi, madencilik, enerji ve bankacılıktır. KİT'lerin üretim ve hizmet payının tamamına sahip olduğu mal ve hizmetler şunlardır; taşkömürü, bakır, bor, kükürt, alkollü içkiler, sigara, petro-kimya ürünleri, lokomotif, vagon, demiryolu ulaşımı.

KİT'lerin üretiminde önemli pay sahibi olduğu bazı mallar ve 1987 paylarının oranı ise şöyledir; krom (20.8), linyit (84), petrol ürünleri (81), bor mineralleri (100), şeker (72), çay (71), kok (67), demir cehveri (65), kağıt-karbon (60), çimento (32), traktör (14), elektrik (89), ham petrol (57), havayolu (91).

Tarımda Bölüşme ve KİT'ler

KİT'lerin, sektörlere göre işlevleri, dolayısıyla bölüşüm ilişkilerine etkileri farklı olabilmektedir. Tarım sektöründeki bölüşüm ilişkilerinde, tarımsal kredilerde yoğunlaşan Ziraat Bankası'nın ve destekleme alımları yapan KİT'lerin önemli rolü vardır.

Tarım sektöründe, yalnızca üretim va satış yapmak üzere kurulu KİT yoktur. Bununla beraber, kuruluşları 1930'lara uzanan Devlet Üretme Çiftlikleri (DÜÇ), 1983'ten itibaren Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü adıyla KİT sayılmıştır.

DÜÇ'lerin amacı, bitkisel ve hayvancılık alanında üretimin artırılması, çeşitlendirilmesi ve ürünlerin niteliğinin geliştirilmesi için çalışmalar yapmak, çiftçileri eğitmek, onlara uygun koşullarla girdiler sağlamaktır. DÜÇ'-lerin hizmetlerinden yararlanan tarım işletmeleri verimliliklerini, dolayısıyla gelirlerini artırabilmektedir. Böylece devlet, resmi çiftlikler kanalıyla tarımdaki bölüşüm ilişkilerine belli bir gelir enjeksiyonunda bulunmaktadır. Ancak DÜÇ'ün olanakları tarım kesiminde de daha çok orta ya da büyük tarım işletmelerine yaramaktadır. Bir anlamda kapitalist çiftlik aşamasına sıçramış kesimler bu gelir enjeksiyonundan daha fazla pay almaktadırlar.

Ticaret ve bankacılık kesimlerinde de birçok KİT tarımdaki bölüşüm ilişkilerini etkileyebilmektedir.

Pamuk, tütün, yaş çay yaprağı, yapağı ve tiftik, et ve

süt alımlarında KİT, tarım üreticileriyle yüzyüze gelmektedir. Toprak Mahsulleri Ofisi, hububat destekleme alımlarında, TZDK, üreticiye gübre, ilaç, tarım aletleri temininde de rol almıştır. Tarımsal kredilerin tamamına yakınını ise Ziraat Bankası vermektedir.

Destekleme fiyatlarıyla devlet, pekçok ürünün piyasa fiyatını belli bir düzeyde tutmaktadır. Fiyat oluşumuna KİT aracılığıyla yapılan bu devlet müdahalesi bazı dönemlerde tarımın milli gelirden aldığı payın artmasına olanak tamrken bazı dönemlerde tarımdaki artığı tarım dışına kanalize etme sonucunu doğurmuştur.

Destekleme fiyatları konusunda, türdeş bir politika her zaman sözkonusu olmamış, bazı ürünlerde düşük taban fiyat politikası belirlenirken bazılarında alımlar yüksek fiyatla yapılmıştır. Özellikle popülist iktisat politikalarının geçerli olduğu dönemlerde, oy kaygısıyla da tarımsal ürün fiyatları yüksek tutulurken, bu uygulamayı devlet, KİT'ler aracılığıyla gerçekleştirmiştir. Fiyatların dışında tarımdaki bölüşüm ilişkilerine bir başka devlet katkısı gübre, ilaç, tohum gibi tarımsal girdilere uygulanan devlet sübvansiyonudur. Her ne kadar 1980'lerde azaltılsa da bu tür sübvansiyonlar, özellikle pazar için üretim yapan çiftçilerin gelirlerini yükseltici etkiler yapmıştır.

Ziraat Bankası'nın verdiği kredilerin faizi ise diğer kredi türlerine göre düşüktür. Ancak bu tür kredileri de genellikle zengin çiftçi alabilmektedir. Bazı durumlarda bu ucuz parayı, krediden yararlanamayan küçük üreticilere yüksek faizle aktaran büyük çiftçi, yaptığı tefecilik faaliyeti için gerekli desteği de devletten görmüş olmaktadır.

Et Balık, Süt Endüstrisi Kurumu, Şeker Şirketi, Çay Kur gibi temel tüketim mallarında yoğunlaşan KİT'lerin de görece ucuz fiyatla üretim ve satışla kentsel üreticiyi korumak istediği söylenebilir. Devlet, belli ölçülerde kentsel işgücüne bu olanağı sağlarken, işçi ve ailesinin yeniden üretimini de ucuzlaştırır. Bu uygulamayla aslında devlet, genel ücret seviyesinin düşmesine yarayacak bir sübvansiyon yapmış olur. Bu da son tahlilde sermayedarların çıkarınadır.

Ücretliler ve KİT'ler

KİT'lerin, işgücü piyasası ve ücret düzeyine de belli etkileri sözkonusudur. Özellikle 1980'li yıllara değin KİT'ler, "aşırı istihdam" ve "görece yüksek ücret" politikaları ile bölüşüm ilişkilerinde emek lehine bazı rüzgârlar estirilen kurumlardı. 1967'de 321 bin 600 olan KİT çalışanı sayısı 1977'de 550 bin 300'ü, 1987'de ise 728 bin 200'ü bulmuştur. Ancak, özellikle 1987'deki sayıda, daha önce KİT sayılmayan Tekel gibi çok personelli kuruluşların KİT tanımı içine alınmasının rolü vardır. Bununla beraber, özellikle 1970'li yıllarda, politik kaygılarla KİT kadrolarında ciddi bir şişme olmuştur. Böylece devlet, KİT'ler aracılığıyla istihdam olanağı yaratarak emek cephesine bir gelir enjeksiyonunda bulunmuştur.

KİT'ler, yine 1980'e değin özel kesime göre ücret düzeyinin görece yüksek olduğu kuruluşlardı. 1980'den sonra izlenen politikalarla bu farklılığı azaltmaya dönük bir ücret politikası uygulamaya sokulmuştur.

Kamu işçilerinin özel kesimdekilere göre daha yüksek ücret almalarının nedenlerinden birisi, KİT'lerde kişi başına verimliliğin ya da katma değerin daha yüksek olmasıdır. İkinci etken, hükümetlerin popülist politikalarıdır. Oy kaygısıyla KİT'lerde örgütlü sendikalarla iyi geçinilmiş ve KİT yöneticileri, bakan direktifleriyle "cömert" toplu sözleşmelere imza atmışlardır. Ayrıca KİT'lerde sendikalı oranının yüksek olması da genel ücret düzeyini yükseltici etki yapmıştır.

Kamu-özel ücret farkı, özellikle 1977-1980 döneminde en üst düzeylere çıkmıştır. 1977'de KİT ücretleri özel kesiminkinin yüzde 38,5 üzerindeydi. Bu fark 1979'da yüzde 34 iken 1980'de yüzde 43'e ulaşmıştı.

Kamu kesimindeki ücretlerin yüksekliği, özel kesimi de ücret bakımından zorlamıştı. İşçi Sendikaları, MESS, Tekstil İşverenleri gibi grup sözleşmesi dayatan işveren sendikalarına hep KİT'lerdeki ücret düzeyini emsal göstererek taleplerini biçimlendirmişlerdir. O nedenle KİT'lerdeki ücret politikası özel kesimi rahatsız etmiş ve 1980'le birlikte askıya alınan sendikal hakların ardından

ücret farklılığını da daraltmaya dönük operasyonlar gündeme getirilmiştir. Nitekim 1984'e gelindiğinde özel-kamu ücretleri farkı yüzde 27,5'e kadar indirilmiştir.

Aynı farklılık, imalat sanayi katma değeri içinde ücretlerin payında da görülmektedir. KİT'lerde ücretlerin katma değer içindeki payı 1979'da yüzde 48,7 iken bu oran aynı yıl özel kesimde yüzde 31,8'di.

Ancak kamu-özel ücret farklılığı 1980'den sonra hızla düşmüş, 1985'te KİT'lerde ücretlerin katma değer içindeki payı yüzde 18,6'ya inerken özel kesimde yüzde 22,8 olmuştur. Bu da bir başka bölüşüm gerçeğini ortaya koymaktadır: Katma değer içinde ücret payı her iki kesimde de 1980'den sonra hızla azalmıştır.

Böylece devlet, ücretlilerin bir kısmına KİT'ler aracılığıyla uyguladığı görece yüksek ücret politikasıyla gelir dağılımında, emeğiyle geçinenlerden yana bir müdahalede bulunmuştur. Ancak devlet, 1980 sonrasının iktisat politikaları çerçevesinde tavır değişikliğine gitmiş, emek aleyhtarı adımlar atmıştır. Fazla istihdama önlem olarak, yeni personel alımı durdurulurken ölüm ya da emeklilikle boşalan kadrolar iptal edilmiştir. Ayrıca KİT'lerin faal olduğu birçok işkoluna yeni yasalarla grev yasağı getirilirken KİT personelini "sözleşmeli" statüsüyle sendikasızlaştırma yönünde adımlar atılmış, sosyal haklar önemli ölçüde tırpanlanmış, KİT'ler işveren sendikaları altında örgütlendirilerek özel sektör işveren sendikaları ile eşgüdümlendirilmiştir.

Böylece devlet, bölüşüm ilişkilerinde KİT'lere 1980 sonrası, emek aleyhtarı bir işlev yüklemiştir.

Özel Sermaye Birikimi ve KİT'ler

Devletin bölüşüm ilişkilerine sermaye lehine müdahalelerinde de KİT'lere önemli görevler verilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarından bu yana KİT'ler, özel sermaye birikiminin gelişmesine önemli katkılar yapmışlardır. Bu katkının bir yolu dolaylı biçimdedir. KİT'lerin yarımamul hale getirdikleri ürünleri özel sektör küçük bir işlemle son ürüne dönüştürüp büyük kazançlar sağlamıştır. Örneğin kağıt, demir-çelik bu tür ürünlerdir.

SEKA'dan alınan kağıt küçük bir işlemle defter, dosya kağıdı haline getirilerek satılır. Devletin demir-çelik işletmelerinden kütük demir alan haddeciler, bunları değişik türdeki inşaat demiri haline sokup satarlar. Ya da Petkim'den alınan çeşitli petro-kimya ürünleri pek karmaşık olmayan bir işlemle son mamul haline getirilip piyasaya sürülür. Bir başka deyişle, KİT'ler entegre olabilecek bir üretim sürecinin en kolay fakat en kârlı halkasını özel firmalara bırakarak onlara önemli kazanç fırsatları yaratagelmişlerdir. Bunların dışında KİT'ler özel kesimden satın aldıkları çeşitli ham ya da yarı mamul maddelerle bu firmalara hazır bir pazar yaratarak katkıda bulunur. Tekel'in tütün, SEK'in süt, Sümerbank'ın iplik, TEK'in kablo, bakır tel, PTT'nin haberleşme gereçleri, elektronik aksam alımları, bu katkı türüne verilebilecek örnekler arasındadır.

Ayrıca KİT'ler, kuruluşlarından beri yetiştirdikleri nitelikli işçi, teknik ve idari personeli özel sektöre aktararak, onlara bir tür parasız eğitim kuruluşları desteğinde bulunmuşlardır.

Kuruluş maliyeti yüksek alanlara girip ilk maliyetleri düşürdükten, pazarı olgunlaştırdıktan sonra özel kesime giriş için yeşil ışığı yakmak, KİT'in özel sermaye birikimine yaptığı bir başka katkı türüdür. Sümerbank'ın tekstilin yolunu açması, Tekel'in kibrit ve bira üretimini özel firmalara bırakması, Çaykur'un özel çay fabrikaları için önkoşullar sağlaması, THY'nin sivil havacılık hizmetlerini özel firmalara açması bu katkı türüne verilebilecek bazı örneklerdir.

KİT'in özel sermaye birikimine katkıları, üretilen mal ve hizmet fiyatlarının tesbitinde izlenen yol ve KİT-özel sektör ortaklıkları biçimlerinde de olmaktadır.

KİT'lerin Fiyat Politikaları

Fiyat yoluyla KİT'den özel kesime kaynak aktarımı, "fiyatlama" sürecinde gerçekleşmektedir. Yıllarca, KİT'in ürettiği mal ve hizmetler, maliyeti ya da maliyetinin altındaki fiyatla özel sektöre satılmıştır.

Ayrıca, KİT ürünlerinin perakende ticaretini üstlenen

özel firmalar, bu ticaret olanağından da önemli kazanç olanakları buluyorlar. Sümerbank, SEK, Tekel ve Et Balık Kurumu'nun ancak büyük kentlerde rastlanan satış mağazaları bir yana bırakılırsa, KİT ürünlerinin pazarlamasını özel firmaların yaptığını söyleyebiliriz. Özellikle karaborsa dönemlerinde KİT ürünü demir-çelik, kağıt, çimento satan stokçuların büyük vurgunları sözkonusu olmuştur.

Fiyatlama yoluyla KİT'lerden özel firmalara kaynak aktarılması, fiyatın KİT yönetimi yerine Bakanlar Kurulu'nca belirlenmesi sonucu olmuştur. Ekonomik, sosyal ve siyasal nedenlerle fiyatı Bakanlar Kurulu'nca belirlenen ürün sayısı sürekli artmıştır. Fiyatı, maliyetinin altında kalan ürünlerde doğan zarar, "görev zararı" adı altında devlet bütçesinden ödettirilmiştir. Prof.Dr. Yakup Kepenek'in belirlemelerine göre, 1940'lı ve 1950'li yıllarda görev zararı, genel bütçe giderlerinin yüzde 1'ini oluştururken bu oran 1960'larda yüzde 1,6'ya çıkmıştır. Görev zararı ödemeleri, 1974-1985 döneminde ise genel bütçe giderlerinin yılda ortalama yüzde 7,7'sine ulaşmıştır. Bu, bütçeden sağlığa ayrılan paranın 2-3 katı demektir.

TABLO 4
KİT'lerin Görev Zararları ve Bütçeye Yükü

Yıl	Görev Zararı (Milyon TL - Cari Fiyatlarla)	Bütçe Giderine Oranı (%)
1970	695.1	2,1
1971	519.8	1,1
1972	865.9	1,7
1973	1.729.4	2,7
1974	5.150.5	6,6
1975	6.923.6	6,1
1976	10.444.1	6,7
1977	20.123.3	8,4
1978	36.986.0	10,6
1979	67.358.0	11,0
1980	75.085.0	6,8
1981	110.742.0	7,1
1982	107.176,0	6,5
1983	198.035,0	7,1

1984	334.797.0	8,0
1985	440.765.0	7,8
1986	303.044.0	4,7
1987	147.034.0	1,4

Kaynak: Prof.Dr. Yakup Kepenek, *Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri*, Gerçek Yayınları, sayfa 128-129

Fiyatı, Bakanlar Kurulunca saptanan KİT ürünlerinin sayısı, özellikle 1970'li yıllarda artırılmıştır. Bu dönemde taşkömürü, linyit, demir cehveri, bakır, kükürt, şeker, çimento, kimyasal gübre, petrol ürünleri, çay, elektrik, demiryolu, havayolu, denizyolu taşımacılığı ile ilgili hizmetlerin fiyatı hep, üretici KİT tarafından değil, Bakanlar Kurulu'nca saptanmıştır. Görev zararı ya da sübvansiyonların tutarı özellikle popülist iktisat politikaların uygulandığı 1970'li yıllarda artmış, "görev zararları"nın genel bütçe giderleri içindeki payı yüzde 6-10 dolayına ulaşmıştır. 1980'den itibaren sübvansiyonların azaltılması hedefine karşın görev zararlı-sübvansiyon toplamı 1985'e kadar pek azalmamış, ancak 1980'lerin ikinci yarısında göreli bir düşüş göstermiştir.

KİT-Holding Ortaklıkları

Özel sektörün sermaye birikimine katkı yapmanın, dolayısıyla gelir dağılımında emek-dışı kesimlere avantaj sağlamanın bir yolu da KİT-özel sektör ortaklıklarıdır. 1966'da sermayesinin yarısından fazlası devlete veya KİT'lere ait olan 40 ortaklık vardı ve bunların nominal sermaye tutarı 2,1 milyar TL. idi. Bu tutarın 1,6 milyarı devlete, 0,5 milyarı da özel sektöre aitti. İzleyen yıllarda KİT-özel sektör ortaklıkları hızla arttığı 1987'ye gelindiğinde çoğu büyük holdinglerin olan özel firmalarla KİT'lerin ortaklık sayısı 306'ya ulaşmıştır. Bu 306 ortaklıktan 35'inde KİT payı yüzde 50'nin üzerindeydi. Kırk ortaklıkta da yabancı sermaye vardı.

Devletle ortaklığın yerli-yabancı sermayeye sağladığı çeşitli yararlar vardır. Ortağın devlet olması, özellikle resmi kurumlar karşısında firmanın itibarı ve güvenirliğini artırmaktadır. Her türlü teşvikden yararlanmak, kredi olanaklarını sorunsuzca kullanmak ve üretilen ürüne pazar bulmak daha da

kolaylaşmaktadır. Birde bunun üstüne, sermayeyi devlete ödetip kârı kendine yontmak avantajı vardır. Karma şirketlerin oluşturulmasından bu yana sessiz sedasız işleyen bu mekanizma şöyle çalışmaktadır:

Kurulan her ortaklığın bir taahhüt edilen sermayesi vardır. Bunun ortaklığa ödenen kısmına "ödenmiş sermaye" denilir. Çoğu kez KİT, tüm sermaye tahhüdünü yerine getirirken özel ortaklar bundan kaçınırlar. Bu durumda özel ortağın yüzde 10 gecikme faizi ödemesi yeterlidir. Ne var ki, her ortağın kârdan alacağı pay, ödediği sermaye oranında değil, taahhüt ettiği sermaye oranına göre hesaplanır. Gecikme faizi kâr payının altında ise özel ortak, gerekli miktarda ödemede bulunmaksızın, kârı taahhüt ettiği sermaye üzerinden alır.

Prof. Kepenek'in araştırmasına göre, 1962 ve 1971-1987 dönemleri incelendiğinde, KİT'in iştiraklerinde ödediği sermaye oranı, 1977 ve 1979 yılları dışında, tüm yıllar özel kesimden fazla olmuştur. Örneğin 1962'de tüm iştiraklerin nominal sermayesi 1.916 milyon, ödenmiş sermayesi de 1.587 milyon liradır. Yani ödeme oranı yüzde 82,8'dir. KİT, aynı oranda iştiraklere sermaye ödemesi yapsaydı, taahhüt ettiği sermaye 292 milyon olduğuna göre, yaklaşık 242 milyon TL ödemiş olacaktı. Oysa ödenen sermaye 284 milyon TL, yani yaklaşık 42 milyon TL fazladır. Bu, 1987 fiyatlarıyla 9 milyarlık bir fazla ödemedir. Kepenek'in incelemesi, 1987 fiyatlarıyla fazla ödemelerin her yıl birkaç milyarı bulduğunu, 1987'de ise 63,5 milyar TL'ye ulaştığını ortaya koymaktadır.

Sermaye yükünü KİT üstlenirken kârın bölüşümüne sıra geldiğinde KİT, ödediği sermayeye göre kârdan pay alamamaktadır. Kepenek'in bulguları, KİT iştiraklerinin 1975-87 döneminde yılda ortalama yüzde 42,5 kâr sağladığına işaret etmektedir. Ancak, elde edilen "kâr oranı", KİT için yılda yüzde 12,7 düzeyinde kalmıştır.

Bu durumda KİT'in fiilen aldığı kâr payı ile, ödenmiş sermayelerine ve iştiraklerinin ortalama kâr oranına göre alması gereken kâr payı arasında çok büyük bir fark ortaya çıkmaktadır. Bu fark 1975'te 1987 fiyatlarıyla, 21 milyar TL'yi bulmuş, özellikle KİT fiyatlarının

olağanüstü artış gösterdiği 1980'lerin ikinci yarısında hızla artmıştır. KİT'lerin kâr kaybı, sabit fiyatlarla 1984'te 82, 1985'te 74, 1986'da 100, 1987'de de 102 milyar liraya ulaşmıştır.

KİT Bankaları ve Kredi Sistemi

Devlete ait banka ve sigortalar da özel sermaye birikimine çeşitli katkılar yapmakta, fırsatlar yaratmaktadırlar. KİT bankaları toplam mevduatın yüzde 35-36 gibi bir bölümünü toplarken, toplam kredilerin yüzde 45'lik bölümünü sağlamaktadırlar. Kamu bankaları içinde Merkez Bankası, İller Bankası, Türkiye Kalkınma Bankası mevduat toplamıyorlar. Ayrıca bunlar KİT statüsünde de değildir. Merkez Bankası, sadece döviz mevduatı toplamakta ve bunları bankalar aracılığıyla dağıtmaktadır. Kredilerin yüzde 45'ini dağıtan KİT bankaları, genellikle geliri düşük, özel amaçlı kredilerde yoğunlaşmış, yüksek kârlı ticari kredi faaliyetlerini özel bankalara bırakmışlardır. Devletin verdiği görevler çerçevesinde açılan düşük faizli, orta ve uzun vadeli krediler içinde en önemlileri T.C. Ziraat Bankası'nın tarım kredileri, Emlak Bankası'nın konut-inşaat kredileri, Halk Bankası'nın meslek kredileri, Kalkınma Bankası'nın turizm, Denizcilik Bankası'nın da denizcilik kredileridir. Kamu bankalarının avantajlı kredilerinden en çok yararlananlar da gelir piramidinin en tepesinde bulunan büyük sermaye sahipleridir. Tarımsal krediler ise ağırlıkla taşranın egemeni tüccarlar ve büyük toprak sahiplerince kullanılmaktadır. Bu kredilerin geri ödenemediği 1980'li yıllarda özel sektöre birçok "af"lar ve "kurtarma operasyonları" sağlanarak "kurtarma"nın faturası tüm topluma ödetilmiştir.

KİT'ler, özel sigorta şirketleri için de büyük bir pazardır. Bazı KİT'ler, daha düşük prim ayırarak oluşturdukları "iç sigorta sistemi" ile, riske maruz varlıklarını teminat altına alırken birçok KİT, bu yola başvurmadan sigorta şirketlerine sigortalanıyor ve her yıl milyarlarca liralık prim, sigorta şirketlerine

aktarılıyor. 1960-1984 arasında, cari fiyatlarla, KİT'lerin sigorta şirketlerine ödediği prim 55,7 milyar lirayı bulmuşken, alınan hasar bedeli 14,7 milyar lirada kalmıştır.

Sigortacılık alanında tek KİT, Ziraat Bankası'nın iştiraki olan Güven Sigorta A.Ş.'dir. Güven Sigorta, 1985'e dek, ağırlıkla devlet kuruluşlarına sigortacılık hizmeti verir ve pazardan yüzde 10 dolayında bir pay alırdı. Ancak 1985'ten sonra özellikle devletin, petrol taşımacılığı ile ilgili sigorta işlemlerinin özel sigorta şirketlerine verilmesi sonucu, Güven Sigorta pazardaki gücünü yitirmiştir.

Vergilerin Bölüşüme Etkileri

Devlet ekonomiye yaptığı dolaylı ya da doğrudan müdahaleler sırasında, üstlendiği rollerin finansmanı için vergi toplar ve vergileme süreci de gelir dağılımını doğrudan etkiler.

Herhangi bir vergi sisteminin gelir dağılımına etkilerini incelerken, çeşitli sosyal grupların kişi başına ya da toplu olarak ödediği verginin tutarına bakmak yanıltıcı olur. Ödenen vergiyi, incelenen grubun milli gelirden aldığı payla oranlamak gereklidir. Gelirine oranla en yüksek vergiyi ödeyen hangi grupsa, o ülkedeki vergi sistemi, gelir dağılımını en çok o grup aleyhine değiştiriyor demektir.

Ücretliler ve Vergi Yükü

Türkiye'de vergi sisteminin gelir dağılımını nasıl etkilediğine bakılırsa, yine yükün ücretlilerin sırtında olduğu görülmektedir. Bu adaletsizlik 1980'li yıllarda daha da çok artmıştır. Ücretlilerin, gelir vergisi ödemeleri içindeki payları 1980'li yıllarda, 1970'lere göre azalmıştır. İktidardakiler, bunu işçilere sağlanan bir kolaylık, iyilik olarak savunmuşlardır. Oysa, milli gelirden alınan paya karşılık vergi yükünden ücretliye düşen ağırlık, ortada ciddi bir adaletsizlik olduğunu ortaya koymaktadır. Doç.Dr. Oğuz Oyan'ın saptamalarına göre, 1973'te tüm

ücretlilerin milli gelirdeki payları yüzde 28,3 iken, gelir vergisi hasılatına katkıları yüzde 64'tü. 1987'ye gelindiğinde ise aynı kesimin milli gelirden aldığı pay yüzde 16,3'e düşerken, gelir vergisi toplamına yaptığı katkı payı yüzde 43,6 olmuştur. İlk elde, gelir vergisi yükünün bir kısmının ücretlinin sırtından alındığı izlenimi doğmaktadır. Ancak milli gelirden alınan paydaki düşüş dikkate alındığında kazın ayağının öyle olmadığı görülmektedir.

Vergi payının gelir payına bölümü (64/28,3) 1973 için 2,26 katsayısını verirken aynı oran 1987 için (43,6/16,3) 2,67 katsayısını vermektedir. Bir başka ifadeyle, 2,26 ile 2,67 katsayılarının farkı, ücretliye 14 yılda yüklenen yeni yükü göstermektedir. Ücretliler, gelir paylarının 3 katına yakın bir vergi ağırlığı taşırken milli gelirden aldıkları payı yükseltenlerin, vergi yükümlülüklerinde ciddi bir azalma vardır.

TABLO 5
Vergiler ve Gelirler
(1973-1987 Dönemi)

	1973			*1987*		
	Milli Gelirden Pay (%) (B)	*Gelir Vergisine Katkısı (A) (%)*	*B/A*	*Milli Gelirden Pay (%) (C)*	*Gelir Vergisine Katkısı(%) (D)*	*C/D*
Ücretliler	28,3	63,9	2,26	16,3	43,6	2,67
Sermaye gelirleri	71,7	36,1	0,5	83,7	56,4	0,67

Kaynak: Maliye ve Gümrük Bakanlığı

Sorun salt gelir vergisindeki adaletsizlikle bitmemektedir. Diğer vergi türleri ve genel vergi yükü dikkate alındığında da ücretlilerin ağırlığını taşıdığı bir vergi sistemi ve onun biçimlendirdiği bir gelir dağılımı düzeniyle karşılaşılmaktadır. Nitekim 1987 verilerine da-

yanan Oyan'ın hesaplamaları, ücretlilerin, milli gelirden aldıkları payın yüzde 16,3 olmasına karşılık ödedikleri gelir vergisinin yine milli gelirin yüzde 14,3'ü tutarında olduğu görülmektedir. Oysa ücretli dışındaki kesimlerden alınan gelir vergisinin milli gelire oranı yüzde 3,6'da kalmaktadır.

Konsolide bütçenin öteki vergilerini de içeren yük dağılımı ücretliler için yüzde 27,6'lık bir yük oluştuğunu gösterirken, diğer kesimlerin yükünün yüzde 13,3'de kaldığına işaret etmektedir.

Türk vergi sisteminde, gelir dağılımını ücretliler aleyhine değiştiren bir unsur, 1980'lerde dolaylı vergilerin payının daha çok artırılmasıdır. Öyle ki 1988'e gelindiğinde toplam vergi yüklerinin üçte ikisine yakını dolaylı vergilerden oluşmaya başlamıştır.

TABLO 6
Dolaysız Verginin Payında Artış

Konsolide Bütçe Vergi Gelirleri	*1984*	*1985*	*1986*	*1987*	*1988*
- Dolaysız (%)	58,2	47,7	52,0	49,6	49,2
- Dolaylı (%)	41,8	52,3	48,0	50,4	50,8
Toplam Vergi Gelirleri (Fonlar Dahil)					
- Dolaysız(%)	53,1	41,1	42,5	40,8	39,4
- Dolaylı (%)	46,9	58,9	57,5	59,2	60,6

Kaynak: Maliye ve Gümrük Bakanlığı.

Özellikle 1985 sonrasında sisteme KDV (Katma Değer Vergisi)'nin dahil olması, dolaylı verginin ağırlığını artırmıştır. Bunun yanısıra 1980'lerde hızlanan "Fon" uygulaması, dolaylı verginin sıçramasında etkili olmuştur. KDV ve Fon biçimindeki "dolaylı vergiler"in bir özelliği, dolaysız vergi gibi dikkat çekmemesi, fiyatlara yedirilerek uygulandığından fazla tepki

uyandırmamasıdır.

Gelir dağılımı açısından daha adil kabul edilen dolaysız vergilerin payının 1980'lerde gerilemesi sorunu bir yana, bu verginin yük dağılımında bile dengesizlik sürmüştür.

Dolaylı vergilerin payının, fonlar da dikkate alındığında, toplam içinde yüzde 66'ya yaklaşması, vergi sisteminin de gelir dağılımını adilleştirmediği sonucunu doğurmaktadır. Çünkü dolaylı vergiler "yansıtılabilir" vergilerdir. Gelirinin tamamını tüketen dar gelirli sınıf ve tabakalar, bu tüketim sırasında dolaylı vergiyi de öderler.

Vergi Kaçakları

Öte yandan vergisi kaynaktan kesilen ücretlilerin vergiden kaçınma ve vergi kaçırma olanakları olmamasına karşılık gelirini vergi dairesine beyan eden ve bu beyannamelere dayanılarak vergi borcu saptanan çeşitli kategorilerdeki sermayedarların vergi yüklerini hafifletme olanakları son derece geniştir. Hesap Uzmanlarının incelemelerine göre, gizlenen gelirlerin beyan gelirlerine oranı yüzde 100'lere ulaşmaktadır. Örneğin 1960 başlarına yüzde 60'lar dolayında saptanan bu matrah farkları, 1963-1970 döneminde yüzde 75-100 arasında değişmiş, 1973'den sonra yüzde 100'ün altına hiç düşmemiş, enflasyonun hızlandığı 1977'de ise yüzde 187'lik bir oran elde edilmiştir. Ancak 1978'de fark yüzde 280'e kadar tırmanmıştır. İzleyen yılların verileri de vergi kaçağının boyutları konusunda ürpertici sonuçlar vermektedir. Gizlenen gelirle, beyan edilen gelir farkı 1980'de yüzde 281, 1981'de yüzde 253, 1982'de yüzde 238, 1983'de yüzde 241 olmuştur.

Ücret dışı gelir kategorilerinin vergi yüklerinin düşüklüğü, yalnızca yasadışı yolların zorlanmasıyla ortaya çıkmamaktadır. Vergiden kaçınmanın da kanalları son derece açık tutulmuştur.

Vergi yasalarındaki birtakım boşluklar, ücret dışı kesimlere başka vergisel kolaylıklar, bağışıklıklar getirmektedir. Örneğin, Türkiye gibi yıllık enflasyonun en iyi rönemde bile yüzde 50'nin üzerinde seyrettiği bir

ülkede, beyannameli mükellef, borcunu bir yıl gecikmeyle ödemektedir. Sadece bu avantaj bile, vergi yükünün yarısından bağışık tutulmak anlamını taşımaktadır. Ancak aynı olanağın sunulmadığı ücretliler, bu "çifte standart"tan dolayı yüzde 55'lik bir vergi yükünden kurtulma fırsatını kaçırmış olmaktadırlar.

Ücret dışı gelir sahiplerinin vergi yüklerini yasal yollardan azaltılması mekanizmaları çok çeşitlidir. Bunlardan sıkça başvurulan bir yol, kazanç ve iradlarını elde etmek ve idame ettirmek için yapılan "gider"lerin indirilebilmesidir. Bunların dışında da tanınan istisna ve muafiyetler, sermayedarları ancak "gönüllerinden ne koparsa" oranında vergi ödemekle yükümlü tutmaktadır.

Teşvikler ve Vergi Kaybı

Devlet, "yatırımları ve ihracatı teşvik için" de, alabileceği vergilerden vazgeçebilmekte, yatırımcılara ve ihracatçılara tanıdığı indirimler ve bağışıklıklarla doğan vergi kaybı, çoğunlukla ücretliden alınmaktadır. Bu yolla da gelir dağılımı sermaye lehine şekillenmektedir.

Özellikle 1970'li ve 1980'li yıllarda başta vergi bağışıklığı olmak üzere sağlanan cömert teşvikler, özel sermaye birikiminin hızlanmasına olanak sağlarken Hazine'ye de dev boyutlu vergi kayıplarına malolmuştur.

Yatırımlara gümrük ve vergi bağışıklığı ile uzun ve orta vadeli, düşük faizli kredi politikası, en önemli teşvik politikaları olarak özellikle 1968'den itibaren sistemli olarak uygulanmıştır. 1963-1980 arasında devlet, yatırım tutarı 268 milyar lira olan projelere teşvik belgesi vermiştir. Teşvikler 1980 sonrası hızla artacak ve cari fiyatlarla teşvikli yatırım tutarı 1988'de 11,6, 1989'da 19,4 trilyon liraya ulaşacaktı.

Devletten yatırım teşvikleri için, alınan "teşvik belgesi" miktarı 1988'de 2742 iken 1989'da 3256 olmuştur.

Devletin sağladığı teşviklerle yatırımda kullanılan makinanın ithalinden vergi alınmamaktadır. Yatırımda kullanılan kredilere düşük faiz uygulanmaktadır.

Ayrıca, belirli miktarlarda ihracat yapılmasının garan-

ti edildiği yatırımlarda kullanılan krediler için vergi, resim ve harç alınmaktadır. Yatırımcılara nakit olarak prim ödeyen bir fon oluşturulmuştur. Bu fonun adı "Kaynak Kullanımı Destek Fonu"dur. Örneğin 1987'de sadece bu fon için Hazine'den cari fiyatlarla 5 milyar lira ayrılmıştır. Ayrıca, yurt içinden sağlanan makinenin bedelinin yüzde 6'sını ödemeyi de devlet üstlenmektedir.

Bunların dışında döviz tahsisi, dış kredi istisnası, satın alınan bina ve arsadan vergi almama, turizm yatırımlarına devletçe arazi tahsisi ve altyapı yatırımları sağlanması gibi teşvikler de devletin cömertçe saçtığı olanaklar arasındadır.

Teşvikler sadece yatırım aşamasında kalmamakta, işletme aşamasında da sürmektedir. Yatırımcı şirketten gelir ve kurumlar vergisinin bir kısmı alınmamaktadır. Bu teşviklere başkalarını da eklemek mümkündür.

Koç Grubu yöneticilerinden Erdoğan Karakoyunlu'nun yaptığı bir araştırmaya göre, yatırımlarda uygulanan teşvikler gerek "yatırım" döneminde gerekse "işletme" aşamasında yatırımcılara büyük katkılar sağlamaktadır. Öyle ki, 17,6 milyon dolara mal olabilecek bir yatırımın yükü, teşvikler sayesinde 10 milyon dolara inmektedir. Yine 15,6 milyon dolar harcanarak işletmeye geçebilecek bir yatırımın teşvikler sayesinde maliyeti, 10 milyon dolara inmektedir. Yatırım, kalkınmada öncelikli bir bölgede ise bu katkı yatırım aşamasında yüzde 108,6'yı, işletme aşamasında ise yüzde 103,6'yı bulmaktadır.

Aradaki bu fark, ya da teşvikle sağlanan olanak, tersinden tarif edilse, devletin uğradığı "vergi kaybı"dır.

TABLO 7
Yatırımlarda Devlet Teşvikleri

Teşviklerin Toplam Yatırıma Etkisi (%)			
Teşvik Tedbirleri	*Gelişmiş Bölgede*	*Yörede*	*Kalkınmada Öncelikli*
1) Yatırım aşamasında			
a) Gümrük Muafiyeti	13,0		13,0
b) Düşük Faizli Yatırım Kredisi	36,0		52,0
c) Vergi, resim, harç istisnası	16,0		23,0

d) Yatırım Destekleme Primi	4,9		14,0
e) Teşvik Primi	0,6		0,6
f) Diğer Teşvikler	6,0		6,0
	76,5	108,6	
2) İşletme Döneminde:			
a) Yatırım İndirilimi İstisnası	15,0		3,0
b) Yatırım Finansman Fonu İstisnası	3,0		3,0
c) Düşük faizli kredi	36,6		50,6
	56,6	103,6	

Kaynak: Erdoğan Karakoyunlu, *Türkiye'de Yatırımlara Tanınan Teşvikler ve Etkinliği*, YASED Yayını, 1985, s.27.

Devletin, vergi kaybını göze alarak sermayedarlara sağladığı önemli katkılardan biri de ihracata verilen teşviklerdir. Özellikle 1980'den sonra önemli ölçüde artırılan ihracat teşviklerinden aslan payını alanlar, ihracatın yarısına yakınını gerçekleştiren büyük holdinglerin çatısı altındaki ihracatçı şirketlerdir. 1988 öncesinde ihracata verilen teşviklerin çeşitleri 10 dolayında olmakla beraber belli başlıları 7 kalemde toplanıyordu. Bunlar, vergi iadesi, kaynak kullanımı destekleme primi, kurumlar vergisi istisnası, vergi-resim-harç istisnası, ihracat dövizlerini kullanma hakkı, ithalatta döviz tahsisi ve büyük ihracatçılara özgü munzam vergi iadesinden oluşuyordu.

Bunların içinde en eski ve etkini, ihracatta vergi iadesi uygulamasıydı. 1963'den başlanarak uygulanan ihracatta vergi iadesi, Rıdvan Karluk'un belirlemelerine göre 1963-1982 arasında 134,2 milyar lirayı bulmuştu. Bu rakam, izleyen yıllarda ihracatın artmasına paralel olarak katlanacak ve 1984'te 275 milyar, 1985'te 228 milyar lira dolayında bir kaynak, vergi iadesi olarak ihracatçılara aktarılacaktı. Bu arada, bu avantadan "hayali ihracat" yoluyla yararlananların hızla arttığı görülecekti. Öyle ki, ihracatın yüzde 15-20'lik bölümünün "hayali" nitelikte olduğu sık sık dile getirilmiştir.

İhracatta vergi iadesi, devletin ihracatçı sermayedarlara sağladığı teşviklerden sadece birisiydi ve ihracat bedeline oranı 1986'da yüzde 6,5'i buluyordu. Bunun dışındaki teşviklere gelince; Devlet, ihracat bedelinin

yüzde 4'ü oranında ihracatçılara "destekleme primi" de ödüyordu. Sanayi ürünü ihraç eden ve yıllık ihracatı 250 bin doları aşan ihracatçılar, ihracat tutarının yüzde 20'sini kurumlar vergisi matrahından düşebiliyorlardı. Bu teşvikin boyutu da ihracat bedelinin yüzde 9'una ulaşıyordu. Devlet, ihracatçıya ihracat dövizinin yüzde 20'sini yurt dışında tutma hakkı tanıyarak önemli bir teşvik daha sağlıyordu.

"İthalatta döviz tahsisi" adlı bir teşvikle de ihraç malı bünyesine giren girdi ve ambalaj maddeleri, gümrük vergisinden bağışık olarak ithal ediliyordu. Bunların dışında "dış ticaret sermaye şirketi" diye tanımlanan büyük ihracatçılara, ihracat bedelinin yüzde 6'sına ulaşan bir teşvik daha sağlanıyordu.

1988'den başlanarak bu teşvikler içinde yer alan "ihracatta vergi iadesi" azaltılıyor, giderek sıfırlanıyor, ancak onun yerine Eximbank'ın düşük faizli, orta vadeli kredileri geçiriliyordu.

Özetle, devletin büyük vergi kayıpları pahasına ihracata sağladığı teşvikler, gelir dağılımı düzleminde sermayedarları ücretlilere karşı daha avantajlı kılıyordu.

Devlet Harcamaları ve Bölüşüm

Devlet çeşitli faaliyetlerini gerçekleştirebilmek için başta vergi olmak üzere gelirlerini harcarken bu harcamalar ilk elde çeşitli grupların gelirlerini de oluşturur. Daha sonra bu gruplar, ellerine geçen geliri ekonominin çeşitli dallarına harcarlar ve böylece zincirleme bir etki doğar, başka grupların da gelirleri yükselir.

Devlet giderleri, "ödenek türüne göre" cari giderler, yatırım giderleri ve transfer giderleri adları altında sınıflandırılmaktadır. Cari giderler, o yıl içerisinde kamu hizmetlerinin görülmesi amacıyla ihtiyaç duyulan işgücü ve malların satın alınması için harcanan paralara denir. Devlet memurlarının maaşları ve onların yapacakları hizmet ve çalışmalar için gerekli her çeşit harcamalar, "cari giderler"i oluşturur.

Örneğin 1989'da 38,7 trilyon lira olan konsolide bütçe harcamalarının 16,4 trilyonu cari harcamalardan

oluşurken bunun da 12,4 trilyonu "personel harcamaları"na gitmiştir. Başka bir ifadeyle devlet, çoğu vergilerden oluşan gelirlerinin o yıl yaklaşık dörtte birini devlet memuru, maaş, yolluk ödeneklerine, emekli aylıklarına vb. harcamıştır. Cari harcamaların 4 trilyonu da kamu hizmet ve çalışmaları için gerekli ödemelere ayrılırken yapılan sivil ve askeri alımlar, tüccar, sanayici, ithalatçı için trilyonlarca liralık bir pazar demektir.

Uzun vadeli kamu hizmeti üretmek üzere devlet tarafından yapılan bina, baraj, yol, liman, fabrika gibi kamu tesislerine ilişkin giderlere "yatırım gideri" adı verilir. 1989'da 38,7 trilyonluk bütçe harcamalarının 5,8 trilyonluk kısmı yatırım harcamalarından oluşmuştur. Bu, çeşitli yatırımlar müteahhitlere, ithalatçılara, tüccar ve sanayicilere önemli bir iş potansiyeli yaratır.

Doğrudan Transferler

Devlet bütçesinde yer alan ödeneklerin, kişilere, gruplara veya başka kamu kuruluşlarına yaptıkları hizmetin bedeli olarak karşılıksız devredilmesi, "transfer harcamaları" ile gerçekleşmektedir. Karayolları, Devlet Su İşleri gibi "Katma Bütçeli Kuruluşlar"a yapılan hazine yardımları, fonlar ve bazı derneklere yapılan transferler bu kalemden aktarılmaktadır. Ancak bu kalemden yapılan esas ödemeler "faiz giderleri" içindir. İç ve dış borçların faizlerinin yanısıra KİT'lerin "görev zarar"ları ve sermaye ihtiyaçları da "transfer giderleri" kaleminden ödenir. Ayrıca sanayici ve ihracatçıyı teşvik amacıyla oluşturulan bir takım fonlara, çeşmenin suyu, bütçenin bu musluğundan akar.

1989 bütçe giderleri örneğinden hareket edersek 38,7 trilyon lirayı bulan 1989 kamu giderlerinin 16,5 trilyonluk kısmı yani yüzde 42,6'sı transfer harcamalarına gitmiştir.

Özellikle 1980'lerin ikinci yarısında, transfer harcamalarının toplam bütçe harcamalarındaki payı hızla artmıştır. Devlet, çeşitli hizmetler için yaptığı kamulaştırmalar ve satın aldığı binalar için yaptığı ödemeleri "transfer giderleri" kaleminden yapmaktadır.

Böylece, emlak sahiplerinin gelirleri de, devletin yaptığı bu harcamalardan etkilenirler. Transfer harcamaları içinde iç ve dış borç faizleri büyük ağırlık kazanmıştır. Böylece "faiz" geliri sahibi iç ve dış mali sermayeye devlet, önemli bir gelir aktarımında bulunmaktadır.

İç ve Dış Borç Faizleri

Borç ve faiz ödemelerinin, transfer harcamalarındaki payı 1983'te yüzde 39,7 iken 1987'de yüzde 71,4'e kadar yükselmiş. 1988'de yüzde 65,4'lük büyüklüğe ulaşmıştır. 1989'da ise yüzde 50'ye yaklaşmıştır.

TABLO 8
DIŞ BORÇ STOKU
(Milyon Dolar)

	1988	*1989*
Dış Borç Stoku	40.722	41.021
A. Vadesine Göre		
1- Orta ve Uzun Vadeli	34.305	35.276
2- Kısa Vadeli	6.417	5.745
B. Borçlulara Göre		
1- Kamu	34.881	34.658
2- Özel	5.841	6.363
C. Alacaklılara Göre		
1- Uluslararası Kuruluşlar	9.192	8.737
2- İkili Anlaşmalar	11.429	10.984
3- Ticari Bankalar	11.794	11.830
4- Özel Alacaklılar	8.307	9.470

Kaynak: Hazine ve Tış Ticaret Müsteşarlığı

Özellikle 1983 sonrasında dış borçlanmada büyük bir artış görülmüş, dış borç ana para ve faizleri her yıl bütçe harcamalarının önemli bir kısmını kapsar duruma gelmiştir. 1983'te, 18,3 milyar dolar olan dış borçlar 1989 sonunda, 41 milyar dolara çıkmıştır. Borçlular açısından kamu sektörü borçlarının, en önemli yeri tuttuğu

görülmektedir. Alacaklılar bakımından ise, ikili anlaşmalarla sağlanan kredilerle, ticari bankalar ve uluslararası kuruluşlardan sağlanan kredilerin ağırlık taşıdığı görülmüştür. Böylece, ülkede yaratılan değerlerin bir kısmı devlet kanalıyla borç faizi biçiminde uluslararası sermayeye aktarılmaktadır. Bölüşüm ilişkilerinde yabancı üretken sermaye, ticaret sermayesi şeklinde boy gösteren uluslararası sermaye bu kez "para sermaye" olarak gelir pastasından payına düşeni almaktadır.

Transfer harcamalarında iç borç ve faizleri de önemli bir yer almaya başlamıştır. Özellikle 1980'lerin sonlarına doğru kamu finansman açıklarının önemi artmış ve nakit açığının Merkez Bankası kaynaklarından çok, piyasadan karşılanması yoluna gidilmiştir. Bu çerçevede, devlet tahvili, hazine bonosu vb. kamu menkul kıymet ihraçları hızla artmış, 1989 sonunda 20,6 trilyon TL'ye yaklaşmıştır. Bu toplamın 1983'te 200 milyar TL ile sınırlı olduğu anımsandığında "patlama"nın boyutları anlaşılabilmektedir.

İç borçlanma tahvillerine ödenen faizler, ülkedeki genel faiz oranının da lokomotifi olmuş, dolayısıyla genel faiz düzeyini yukarı çekici etki yapmıştır. 1989 yılı devlet iç borçlanma senetlerinin yıllık ihale faizleri Ocak'ta yüzde 67,5, Ağustos'ta yüzde 57,5 olmuştur. Bu durum, ekonomiyi daraltıcı, işsizliği artırıcı, gelirlerini düşürücü etkisiyle ücretli kesimi olumsuz yönde etkilemiştir.

Öte yandan devlet tahvili ve hazine bonosu biçimindeki borçlanmalara verilen yüksek faizin cazibesi, bankaları, sanayi şirketlerini, devlete borç verip onun faiziyle birikimi sürdürme yoluna itmiştir. Özellikle devlet tahvili alımlarına sağlanan vergi bağışıklığı gibi teşvikler, üretken sermayedarların da rantiyeye dönüşmesine yol açmıştır.

TABLO 9
İÇ BORÇLAR (Milyar TL)

Senet Türü	*1983*	*1984*	*1985*	*1986*	*1987*	*1988*	*1989*

Devlet Tahvili	190	195	657	1.243	2.045
	3.815	11.039			
Hazine Bonosu	-	353	1.193	1.788	3.812
	5.116	9.541			
Diğerleri	10	10	140	220	660
	-	584			
TOPLAM	200	558	1.990	3.251	7.015
	8.931	21.164			

Kaynak: Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı

Bütçelerin gelir dağılımı açısından bir belirleyiciliği de harcamaların fonksiyonel dağılımı, yani hangi alanlara yapıldığıyla ilgilidir. Eğitim, sağlık, sosyal hizmetler gibi alanlar, genellikle dar gelirlileri yakından ilgilendiren harcama alanlarıdır. Daha fazla okul, sağlık kuruluşu, daha kaliteli eğitim, sağlık hizmeti, ücretliler için gayrımaddi bir gelir anlamını taşır. Bütçe harcamaları içinde bu kesimlerin payının azalması ise bir dolaylı gelir kaybı demektir.

Örneğin bütçe ödenekleri içinde sağlık hizmetlerinin payı 1979 ve 1980'de yüzde 4'ün üzerindeyken, 1980 sonrasının emek aleyhtarı politikaların devamı olarak 1981'de yüzde 3,5, 1982'de yüzde 2,7 dolayına düşmüş ve 1980'li yıllar boyunca da aynı oran sürmüştür. Buna karşılık borç faizlerinin 1985 bütçe ödenekleri içinde yüzde 13,6 olan payı, 1987'de yüzde 20,5'e kadar yükselmiştir. Bütçe harcamalarının 1985-1987 döneminde hangi alanlara yapıldığına ilişkin tablo, gelir dağılımındaki çarpıklığın bir başka göstergesidir.

TABLO 10
BÜTÇE HARCAMALARI (1985-1987)

	%
Genel Hizmetler	28,2
Savunma	17,1
Adalet-Emniyet	4,6
Tarım-Orman-Köy	5,7
Su İşleri	6,3

Karayolları	3,9
Bayındırlık	1,6
Ulaştırma	2,2
Madencilik	0,3
Eğitim	12,7
Sağlık	2,8
Kültür-Turizm	0,7
Sosyal Hizmetler	0,7
Borç Faizleri	13,1

Kaynak: Maliye ve Gümrük Bakanlığı

Bölgesel Eşitsizlik ve Devlet

Devletin, gelir dağılımı denklemine etki eden müdahalelerinden birisi de bölgesel farklılıkları azaltmaya dönük politikalarıdır. Burada devlet, yatırımları gerice yörelere yönlendirmeyi hedefleyen bazı teşvik önlemleri almakla, sınırlı dolaylı müdahalelerle yetinebileceği gibi, başta KİT'ler olmak üzere kamu kuruluşları aracılığıyla yapacağı doğrudan yatırımlarla da bölgesel kalkınmaya katkıda bulunabilir. Bölgesel gelişme, yöredeki tüm sınıf ve tabakaların gelirlerinde farklı oranlarda da olsa belli iyileşmeler sağlayarak kişisel gelir dağılımında dengesizliği azaltabilir.

Türkiye, bölgesel dengesizliği derinden yaşayan bir ülkedir. Batı ile Doğu arasındaki gelişmişlik farkı yıllardır azaltılamamış, giderek ciddi politik sorunlara da yol açmıştır.

Türkiye'de kalkınmanın bölgesel gelişimi, diğer gelişmiş veya gelişmekte olan kapitalist ülkelerden pek farklı olmamıştır. Başlangıçta bir koloni kenti, daha sonra Doğu Roma ve Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olan İstanbul, coğrafi konumunun da elverişli olması sayesinde "tek egemen kent" olma özelliğini sürdüregelmiştir.

Özellikle kapitalist dünya ekonomisiyle yeni bir bütünleşme evresine girildiği 1950'lerden itibaren İstanbul, "kutup il" olma özelliğini, ilerideki yıllarda çevresine de yayarak pekiştirmiştir. "Devletçilik dönemi"nde gerçekleştirilen sanayileşme bir yana bırakılırsa,

1950'lerde başlayan sanayileşme süreci, o döneme kadar ithalatçı durumundaki işadamlarının yabancı sermaye ile işbirliği içinde kurdukları sanayi yatırımları ile başlamıştır.

İstanbul, öteden beri Türkiye'nin ithalat kapısı, ithalatçıların da yerleşik mekânı olmuştur. İthali kısıtlanan malların eski ithalatçılar ve yabancı sermayece yurt içinde üretilmesi düşünüldüğünde en ideal yer olarak İstanbul görülmüştür. Çünkü dışarıdan getirilecek makine, hammaddeye uzaklık ve ulaşım yönünden İstanbul uygundur. Ayrıca altyapı yatırımları yönünden en elverişli bölgedir. Geliri yüksek, geniş bir tüketici kesim İstan-bul'da yaşamaktadır. İstanbul'da 1950'lerde başlayan sanayileşme hızlandıkça, devletten altyapı talepleri de artmıştır. Sanayicilerin taleplerinin ağır basmasıyla, kamu yatırımlarından aslan payını İstanbul sermayesi almış, özel kesime girdi sağlayan önemli KİT'ler İstanbul dolaylarında kurulmuştur. Sanayinin İstanbul'da yoğunlaşması diğer illerden sermaye ve işgücü akımını da hızlandırmış ve bu süreç çığ gibi büyümüştür.

Kendi kabuğuna sığmayan İstanbul sermayesi, sırasıyla Bursa, Kocaeli, Sakarya'ya 1970'li yıllarda da Edirne, Tekirdağ, Çanakkale, Kırklareli ve Bilecek'e taşarak Marmara Bölgesi'ni ülkenin "kutup bölgesi" durumuna getirmiştir. Böylece 1970'lerin sonlarına gelindiğinde Marmara Bölgesi, Türkiye nüfusunda yüzde 21,2, GSYİH'de yüzde 34,2, genel bütçe gelirlerinde yüzde 32,3, sigortalı işyerlerinde yüzde 56,2, sigortalı işçi sayısında yüzde 41,2, toplanan mevduatta yüzde 44,7'lik paylara sahip olmuştur. Bu durum, iller arasında kişi başına düşen gelirde ileri boyutlarda farklılıkları da beraberinde getirmiştir. Örneğin 1985'te kişi başına milli gelirde, en yüksek il Kocaeli ile en düşük il Hakkari arasında 14 katlık bir fark olduğu görülmüştür. Bu farkın 1965'te 8, 1975'te 6,7 kat olduğu anımsandığında bölgelerarası gelir farklılığının çok ciddi boyutlara ulaştığı görülmektedir.

Türkiye'de devlet, bölgelerarası dengesizlikten kaynaklanan gelir eşitsizliğini de azaltma hedefiyle ilk kez

1968'de "Kalkınmada Öncelikli İller" (KÖİ) kavramını türetmiş ve bu illere yapılacak yatırımlara özel teşvikler vermiştir. 1968'de 22 olarak saptanan KÖİ sayısı 1979'da 41'e varmıştır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan 17 il, 1968'den beri KÖİ kapsamındadır. Ne var ki, KÖİ'lerde teşvik alan tesislerin sayısı, Türkiye'deki teşvikli yatırımların yüzde 10'unu geçmemiştir. Bu illere yapılan yatırımların da ağırlıkla kamu kesimi veya iştirakiyle gerçekleştirildiği, ancak rasyonel olmayan yatırım seçimleri sonucu kaynak savurganlığına yol açıldığı görülmüştür.

Bugüne kadar uygulanan teşvikler ve/veya devlet eliyle yapılan doğrudan yatırımlar, her ne kadar bölgesel eşitsizliği etkin bir biçimde azaltmamışsa da, sorunun çözümünde yine de devlet öncülüğünün gerekli olduğu, dünya uygulamalarından anlaşılmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE'DE DÖNEMLER VE BÖLÜŞÜM: 1908-1988

Yirminci yüzyıl Türkiye'sinde bölüşüm ilişkilerinin gelişimine yer verilen bu bölümde dokuz temel dönemde gelir dağılımı ele alınacaktır.

Türkiye iktisat tarihini dönemlendirme, genel olarak II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 yılından başlatılmaktadır. 1908-1922 dönemi "Devrim ve Savaş yılları" olarak adlandırılmaktadır. Onu izleyen yılların dönemlendirilmesinde dış ticaret, sanayileşme gibi temel

politikalardaki bükülmeler, rota değişiklikleri önemli rol oynamaktadır.

Dokuz dönemli Türkiye iktisat tarihinin her döneminin kendine özgü bölüşüm ilişkileri olagelmiştir. Bir dönemde geçerli olan gelir dağılımı dengeleri, bazen izleyen dönemde değişmemiştir. Bazı durumlarda da yeni dönem, yeni bölüşüm ilişkilerini gündeme getirmiş ve kayıpların telafi edildiği ya da kazançlıların kaybettiği ekonomik konjonktürler yaşanmıştır.

Türkiye'de gelir dağılımı araştırmalarının oldukça az olması, dönemler itibariyle belli karşılaştırmalar yapma olanağını ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca istatistiklerdeki tanımların sık sık değişmesi de daha yetkin analizleri olanaksızlaştırmaktadır.

Türkiye iktisat tarihinin belli dönemlerinin ana özellikleri ve ilgili dönemlerde gözlenen bölüşüm göstergeleri şöyle özetlenebilir.

1908-1922: Savaş Yılları

II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908'den Cumhuriyet'in başlangıç yılı 1922'ye kadar olan dönem Türkiye iktisat tarihinde "savaş ve devrim yılları" olarak adlandırılır. Bu dönemdeki Osmanlı ekonomisini karakterize eden özellikler; hammadde ihracatçısı ve sanayi malları ithalatçısı olmasıydı. Uluslararası işbölümünün bu klasik biçimi 19. yüzyılın başlarında uç vermiş ve ileriki yıllarda gelişmişti. Avrupa kaynaklı sanayi malları iç pazara büyük ölçüde egemen olmuştu. Endüstri devriminin lokomotifi sayılan tekstil ürünleri açısından Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyılın başlarında kendi kendine yeterli durumda iken 20. yüzyılın başlarında iç tüketimin yüzde 80-90'ı ithal tekstil ürünleri tarafından karşılanıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yarı-sömürge niteliğinin en açık belirtisi dış güçlerin hegemonyasındaki artıştı. Dış borçlar, Duyun-u Umumiye, imtiyazlı yabancı sermaye ve kapitülasyonlardan oluşan emperyalist tezgahta, ülke yönetimi önce ekonomik, sonra da siyasi ve askeri anlamda emperyalizmin denetimine girmiştir.

Osmanlı toplumunda geleneksel olarak "güçlü" bilinen memurlar için ise 1908-1922 dönemi gelir dağılımı açısından kötü yıllardı. Yüksek düzeydeki memurların şişkinleştirdiği memur kadrolarında daraltmaya gidilmiş, maaşlarda da ayrıcalıklı kesimlerin yararlandığı fazlalıklar budanmıştı. Memur maaşları savaşın başlaması ile birlikte yüzde 50 oranında indirildi ve bu durum bir yıl kadar sürdü. Maaşlar savaş boyunca sadece yüzde 20 dolayında zam gördü. Ancak olağanüstü fiyat artışları karşısında alımgücünün düşüşü önlenemedi ve memurlar 1908-1922 döneminde satın alma güçlerinin yüzde 80 gerilemesini önleyemediler.

Henüz nüve halinde olan işçi sınıfının "savaş ve devrim yılları"ndaki gelir durumuna bakıldığında, bu kesimin ücretlerinde de kısmi bir gerileme olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı ücretleri üzerinde Korkut Boratav, Gündüz Ökçün ve Şevket Pamuk'un yaptığı bir araştırma, 1908-1913 arasında nominal ücretlerin yüzde 20 dolayında arttığını göstermektedir. Ancak 1914-1920 dönemine ilişkin bulgular ise reel ücretlerin yüzde 33 oranında düştüğünü göstermektedir. İşçi ücretleri konusunda dönemin tümüyle ilgili bir değerlendirme yapmak gerekirse, reel ücretlerin 1920'de, 1908'deki düzeyinin yaklaşık yüzde 25 altında olduğu söylenebilir. Aynı dönemde milli gelirin yüzde 33 dolayında azaldığı dikkate alındığında da toplam milli gelir içinde ücretlerin payının pek değişmediği, hatta bir miktar arttığı söylenebilir. Ancak, hatırlamak gerekir ki, bu dönemdeki işçi sınıfı, sanayi proleteri olmaktan çok, demiryolları, tramvay, havagazı gibi belediye hizmetleri, inşaat, ticaret gibi alanlarda çalışanlardan oluşmaktaydı ve kentsel nüfusun çok küçük bir dilimini oluşturuyordu.

1923-1929: Tarımda Refah Yılları

1923, Anadolu'da yeni bir devletin doğduğu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihe karıştığı bir kilometre taşıdır. Bu anlamda geçmişle kesin bir kopuşu simgeler. Ancak siyasi bir devrimi temsil etmesine karşın Cumhuriyetin bu ilk yılları, kendisinden önceki 1908-1922 döne-

miyle ekonomik anlamda bir süreklilik içindedir. Ekonomik anlamda bir kopuş yaşanmamıştır. Bu süreklilik bir ölçüde, bölüşüm ilişkilerine de yansımıştır. Devlet mekanizması ile yakınlıklarının avantajını kullanarak yabancı firmalara aracılık eden, ya da imtiyazlı firmaları kontrol eden çıkar grupları, dönemden önemli kazançlar elde edenlerin arasında, belki de başında, yer aldılar. Ancak, ekonomi içinde göreli durumları iyileşme gösterenler, tarım kesimindeki sınıf ve tabakalardı. 1923-1929 dönemi, tarımsal üretim bakımından oldukça parlak yıllardı. Başlıca ürünlerde, savaş yıllarında üretim yarı yarıya düşmüştü. Savaş öncesinin üretim düzeyine, Cumhuriyetin ilk bir-iki yılında hemen ulaşıldı. Erkekler savaştan tarlaya dönmüştü, fiyat ve vergi politikaları tarımsal üretime ivme kazandırmıştı. Bu dönemde, gelir dağılımı ile ilgili en önemli karar, 1925'te aşarın kaldırılması kararıydı. Çağlar Keyder'in belirlemelerine göre, 1924'te bütçe gelirlerinin yüzde 22'sini aşar gelirleri oluşturuyordu.

Aşarın köylülüğün sırtından alınması, ilk elde, bu kesim lehine bir operasyon gibi görünüyordu. Bu kararın etkisi devlet gelirlerinin azalması olacaktı. Ancak aşarın yerini, bu kez yeni dolaylı vergiler aldı. 1926'dan başlayarak dolaylı vergilerdeki artışlarla, özellikle şeker ve gazyağının vergilendirilmesiyle aşardan doğan boşluğu doldurma yoluna gidildi. Bu, kentlerdeki ve pazara açılmış kırsal kesimdeki tüketicilere yeni vergiler yüklenmesi anlamını taşıyordu. Bir başka ifadeyle, köylü kesime ödetilen "aşar" başlıklı vergi, şimdi şeker ve gazyağı tüketen tüm tüketici kesime yaygınlaştırıldı. Bu, tarım kesimi lehine bir düzenlemeydi.

Genelde tarım kesimi lehine dönüşen bölüşüm ilişkilerinin, tarım kesiminde yarattığı sonuçlar veri eksikliğinden pek saptanamamaktadır. Ancak savaştan tarlaya dönen yoksul köylülerin, aşarın kaldırılması ve izlenen fiyat politikalarının da etkisiyle, milli gelir artışından payını aldığı söylenebilmektedir. Bu, yoksul köylülüğün, önceki döneme göre durumunu bir ölçüde düzeltmesi anlamını taşıyordu. Fakat tarımdaki genel refah artışından yararlananın büyük çiftçi olduğu söylenebilir.

İhracata dönük tarım üretimi yapanlar bu dönemde de, önceki dönemde olduğu gibi, önemli gelirler sağladılar. Ayrıca, Anadolu köylerinden mübadele sonunda ayrılan gayri müslim nüfusa ait toprakların, bazı bölgelerde yerel büyük toprak sahiplerinin denetimine geçtiği gözlemlenmiştir.

Genişleyen dış ticaret, dışa dönük ticaret burjuvazisinin milli gelirden aldığı payı artırmıştır. 1923-1929 arasında ithalatın, gayrı safi yurtiçi hasılaya oranı yüzde 14,4, ihracatın payı ise yüzde 10,6 idi. 1923-29 yıllarında ithalat ve ihracatın milli gelir içinde kapladığı paylar, izleyen elli yılda aşılamadı. Tarımsal üretimden dışa satılan miktar yüzde 20'ye ulaşmaktaydı. Bu oran 1908-1914 döneminde yüzde 14'tü. Tütün, kuru üzüm, pamuk, incir, fındık, yün, afyon ve yumurta, toplam ihracatın üçte ikisi dolayındaydı. İthalat ise esas olarak sınai tüketim maddelerinden oluşuyordu. Yani, Türkiye dünya ekonomisindeki iş bölümüne hammadde ihraç eden, mamul sanayi malı alan klasik bir yarı-sömürge ülke olarak katılmıştı. Bu ihracat-ithalat faaliyeti, çoğu azınlıklardan oluşan tüccar kesimine önemli kazançlar sağlamıştı. Önceki dönemde olduğu gibi, bu dönemde de ticareti "milli"leştirme, köşebaşlarını gayri müslimlerden alıp Müslüman Türklere verme girişimleri, bir politika olarak benimsenmişse de pek başarılı olunamamıştı.

1923-1929 dönemi için güvenilir işçi ücretleri verilerinin olmaması, bu dönemde milli gelirden işçilerin aldığı pay konusundaki yargıları da güçleştirmektedir. Buna karşılık devlet memurlarının milli gelirden aldıkları payın, önceki döneme göre pek değişmeden, yüzde 6 dolayında kaldığı belirlenmiştir.

Kısacası, 1923-1929 dönemi, yüzde 8,5'lik yıllık ortalama büyüme gösteren bir ekonominin sağladığı görece refahın, toplumca paylaşıldığı yılları içermektedir. Barış ortamına dönüş koşulları içinde milli gelirde sağlanan büyüme hızı dolayısıyla reel gelir artışlarından en çok yararlananlar ise tarımsal kesimdeki sınıf ve tabakalar olmuştur.

1930-1939: Devletçilik Dönemi

Dünya ekonomisinin krize girdiği bir dönemde ekonomide korumacılığın arttığı ve devlet müdahalesinin yoğunlaştığı 1930-39 dönemi, aynı zamanda ilk sanayileşme yılları olarak da bilinir. Korumacılık, devletçilik, sanayileşme, bu dönemi karakterize eden üç özelliktir. "Devletçi sanayileşme" diye nitelendirilebilecek bu dönemin politikası, 1908'den beri ekonomiye yön veren doğrultunun tamamen değiştirilmesinden oluşmuştur. Bu dönemdeki bölüşüm ilişkileri, ya da gelir dağılımında meydana gelen değişimlerin incelenmesi, ilk sanayileşmenin, hangi sınıf ve tabakaların katkısıyla gerçekleştiği sorusuna da ışık tutar.

Bu dönemde "zararlı" çıkan grupların başında dışa dönük ticaret burjuvazisi gelmektedir. İthalat, 1929'da 256 milyon TL iken 1933'de 75 milyon TL'ye kadar düştü, 1939'a gelindiğinde ise on yıl önceki düzeyinin yüzde 50 altındaydı. İthalatın milli gelir içindeki payı 1923-29 döneminde yüzde 15'e yakın iken bu dönemde yüzde 7'ye kadar geriledi. İhracatın da sözkonusu dönemlerdeki payı, yüzde 11'den yüzde 8'e düşmüştür. Bu daralma, ithalatçı kârını doğrudan etkilemiştir. Korunan iç pazarda ithal mallarını daha yüksek fiyata satma yoluyla bu kaybın bir kısmı telafi edilmişse de, önceki döneme göre gerçek bir gelir azalmasından sözedilebilir.

Öte tarafta, devlet ihaleleriyle, iç ticaret ve sanayi faaliyetleriyle uğraşan sermaye kesimi, dönemi "kârlı" kapatanlar arasında yer aldı. Bunlar içinde de en kazançlı grubun devlet ihalelerini alarak gelişen müteahhitler olduğu söylenebilir.

Dönemin yüzüne güldüğü bir kesim de sanayicilerdir. Devlet öncülüğünde kurulan sanayi ile, rekabetten çok tamamlayıcılık ilişkisi olan irili ufaklı sanayi işletmeleri, Teşviki Sanayi Kanunu'nun sağladığı olanaklarla bu dönemde dikkate değer birikimler oluşturdular. 1932-1939 yılları arasında Teşviki Sanayi Kanunu kapsamındaki işletmelerin kârları 3,2, katma değerleri 3 kat artış göstermiştir. Bu dönemde GSMH'daki artışın yüzde 76 olduğu anımsandığında teşviki sanayicilerin sağladığı

kâr artışlarıyla milli gelirdeki paylarını artırdıkları söylenebilir.

TABLO 11
1930-1939 Yıllarının Bölüşüm Göstergeleri

Yıllar	Milli Gelirden Paylar (%)		Toplam Sınai Hasıladan Paylar (%)			Özel Sanayi İç Payları (%)		Reel Gelirler (İndeks)		Göreli Fiyatlar (İndeks: 1924=100)			
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)
1929	-	5,2	-	-	-	-	-	-	-	120	104	107	114
1930	-	6,8	-	-	-	-	-	-	-	91	107	138	102
1931	-	7,1	-	-	-	-	-	-	-	59	81	81	91
1932	1,3	8,2	3,4	10,2	26,2	27,9	72,1	100,0	100,0	80	98	102	119
1933	1,4	8,6	4,9	9,4	33,2	22,1	77,9	100,8	128,6	74	106	94	94
1934	1,6	8.8	5,8	9,3	34,8	21,1	78,9	110,5	125,8	68	108	132	86
1935	1,5	8,7	5,7	8,9	33,6	21,0	79,0	90,7	107,4	80	115	146	94
1936	1,3	7,2	4,9	9,1	33,8	21,1	78,9	84,7	91,7	70	106	122	83
1937	1,4	7,4	5,5	9,2	35,5	20,5	79,5	72,2	91.7	68	95	108	85
1938	1,7	7,6	5,3	10,7	33,5	24,1	75,9	87,0	103,1	68	93	105	91
1939	1.7	9,1	6,2	10,0	35,8	21,8	78,2	88,1	101,1	68	102	111	91

Kaynak: Bulutay et.al.'deki çeşitli tablolardan yapılan hesaplamalar ve Boratav (1987).
Not: Tablodaki "özel sanayi", Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan sınai işletmeleri kapsamaktadır.
Açıklamalar: (1) Ücretler (Özel Sanayi), (2) Maaşlar, (3) Kârlar (Özel Sanayi), (4) Ücret (Özel Sanayi), (5) Kâr (Özel Sanayi), (6) Ücret, (7) Kâr, (8) Ücret (Özel Sanayi), (9) İdari-Teknik Kadro. (Özel Sanayi), (10) Buğday/Sanayi, (11) Pamuk/Sanayi, (12) Tütün/Sanayi, (13) Tarım/Sanayi.

Korkut Boratav'ın dönemle ilgili araştırması 1932-1939 yıllarında özel sınai kârların milli gelir içindeki payının yüzde 3,4'ten yüzde 6,2'ye yükseldiğini ortaya koymaktadır. Aynı dönemde sınai kârlarını sınai hasıla içindeki payı ise yüzde 26,2'den yüzde 35,8'e çıkmıştır. Bu saptamalar, gelir dağılımında sanayicilere düşen payın, arttığını göstermektedir.

Bu dönemde işçilerin gelirlerine ilişkin veriler de Teşviki Sanayi Kanunu'ndan yararlanan firmaların veri-

lerine dayanmaktadır. Sözkonusu verilere göre, ücretlerin milli gelirden aldığı pay yüzde 1,3'den 1,7'ye çıkmıştır. Bununla birlikte reel ücretlerin 1932=100 kabul edildiğinde 1939'da 88,1'e düştüğü görülmektedir. Bu arada TSK'dan yararlanan işletmelerdeki işçi sayısı yıllık ortalama yüzde 13 oranında artmıştır.

Memurların milli gelirden aldıkları pay ise 1929-34 arasında artarken 1934-36'da düşmüş, 1936-39'da tekrar artmıştır.

Tarım kesimine bakıldığında ise şu görünüm ortaya çıkmaktadır: Tarım sektörünün sanayi karşısındaki ticaret hadleri 1929-1934 yılları arasında yüzde 25 düşmüş ve dönem sonuna kadar bu düşük düzeyde seyretmiştir. Özellikle buğday üreticileri, dönemden en çok zararlı çıkan kesim olmuştur. Buğday/sanayi fiyat endeksleri arasındaki oran, 1924=100 alınırsa 1931-1932'de 70'e düşmüş iken 1939'da 68'de kalmıştır. Başka bir ifadeyle bu dönemdeki sanayileşmenin yükü, esas olarak buğday üreticisi köylüler ile işçiler tarafından paylaşılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarına göre daralan dış ticaret nedeniyle dışa dönük tüccar kesimi de dönemin kaybedenleri arasında yeralmıştır.

Buna karşılık, memur kesimi durumunu belli ölçüde korurken devletle iş yapan müteahhit, tüccar gibi kesimler palazlanmış, sanayiciler de bu "ilk sanayileşme" döneminin nimetlerinden yararlananlar arasında yer almıştır.

1940-1945: Vurgun Yılları

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na bulaşmadı ama sanki savaştaymış gibi, sıkıntılı bir ekonomik konjonktür yaşadı. 1930'lu yılların korumacı politikalarının sonucu daralan ithalat, bu yıllarda biraz daha azaldı, hatta ilk yılda yarı yarıya düştü. Yetişkin nüfusun büyük bir bölümünün silah altına alınması üretimde büyük düşüşlere yol açtı. Örneğin buğday üretimindeki düşüş yüzde 50'yi buldu.

1940 sonrasının yokluk, darlık koşulları gelir dağılımında da önemli değişikliklere yol açmış ve bu sonuçlar, savaş sonrası dönemin ekonomik yazgısını da

önemli ölçüde belirlemiştir. Çalışanların örgütsüz olduğu tüm başıboş enflasyon ve yokluk dönemlerinde olduğu gibi, 1940-45 döneminde de mülk gelirleri emek gelirlerinin, kârlar da ücretlerin aleyhine genişledi. Ayrıca, aynı dönemde pazara dönük üretim yapan büyük çiftçilerin gelirleri de geçimlik üretim yapan köylülerin gelirleri aleyhine genişledi.

Savaş yıllarında gelir dağılımında meydana gelen değişmeleri anlamaya olanak veren göstergeler aşağıdaki tabloda yeralmaktadır.

TABLO 12
Başlıca Bölüşüm Göstergeleri

	1939-39	*1944-45*
Sınai Üretim İndeksi	100	78
Sınai Fiyat İndeksi	100	357
Nominal Ücret İndeksi	100	271
Reel Ücret İndeksi	100	51
Milli Gelirde Maaş Payı (%)	8,4	8,2
Tarımın Ticaret Hadleri	100	123
Toptan Eşya Fiyatları İndeksi	100	449
Reel Milli Gelir İndeksi	100	75
Buğday Fiyat İndeksi	100	567
Pamuk Fiyat İndeksi	100	356

Tabloda izleneceği gibi, tarımsal ürün fiyatları sözkonusu dönemde büyük artış göstermiş, özellikle buğday fiyatları, olağanüstü sıçrama yapmıştır. Dolayısıyla tarımsal ürün ticareti yapan kesimlerin kazançlarında büyük artışlar olmuştur.

Savaş yıllarının yükünü çekenlerin başında ise ücretliler vardır. Sabit fiyatlarla sanayi üretiminde yüzde 22, milli gelirde yüzde 25 düşmenin görüldüğü bir dönemde reel ücretler yarı yarıya azalmış, böylece işçilerin hayat standartlarında önemli bir düşme görülmüştür.

Memur maaşları, işçi ücretlerine göre, alımgücünü nisbeten korumuştur. Maaşların milli gelir içindeki payı 1941'de yüzde 10'a kadar yükselmiş, ancak artan enflasyon temposuna dayanamayarak 1942'de yüzde 7,4'e,

1943'de yüzde 5,3'e kadar düşmüştür. 1944-45 döneminde ise milli gelir içinde maaş payı savaş öncesi düzeye yeniden yaklaşabilmiştir. Dolayısıyla savaş yıllarında memurlar, ancak milli gelir pastasındaki daralma oranında sıkıntı çekmişler, onun dışında işçiler gibi çarpıcı bir satın alma gücü kaybına uğramamışlardır.

Savaş yılları, sermaye kesimi içinde gayri müslimlerin lehine olan dengenin "Varlık Vergisi" adlı uygulamayla Müslüman Türk tüccarlar lehine değiştirildiği ilginç bir dönemdir. Kasım 1942'de kabul edilen varlık Vergisi Kanunu, ilk elde ticaret sermayesini, ikinci elde de çiftçi, esnaf ve ücretlileri kapsayan, belli komisyonlarca takdir edilen bir defalık toplanan, itiraz hakkı bulunmayan olağanüstü bir vergiyi öngörmüştür. Amaç, savaş ekonomisi koşullarında oluşan aşırı kazançları vergilemekti. Varlık Vergisi borçlarını bir ay içinde ödeyemeyenler, önce kamplara, sonra da Aşkale'deki çalışma bölgelerine, taş kırmaya gönderildiler. 1944 başlarında yürürlükten kaldırıldığında 114 bin mükelleften 315 milyon liralık Varlık Vergisi tahsil edilmişti. Yaklaşık 1 yıl içinde tarım dışı kesimlerde yaratılan toplam hasılanın yüzde 8'i tümüyle orta ve büyük kent sermayedarlarından oluşan 100 bin dolayındaki mükellef tarafından ödenmişti. Bu mükellefler içinde de siyasi iktidarla gevşek bağları olan gruplar, özellikle de azınlıkların çokluğu dikkat çekiciydi. Bunların bazıları vergi borçlarını, sermaye ve taşınmazlarını tasfiye ederek ödemek zorunda kalmışlardır. Başta Ermeniler olmak üzere azınlık tüccarların ağır vergi yükünü ödemek için satışa çıkardıkları mal-mülkü devralan Anadolu kökenli yeni zenginler, büyük servet birikimleri sağlamışlardır.

1946-1953: Tarım Önplanda

1946, Cumhuriyet Türkiye'sinde önemli bir kilometre taşıdır. Hem siyasi, hem de ekonomik tarihimizde oldukça önemli bir yıl olan 1946, dünya kapitalizmiyle farklı bir eklemlenmenin başladığı dönemin başlangıcıdır. Bu yeni oluşumlar, bölüşüm ilişkilerini de yakından etkilemiştir.

Politik açıdan 1946, tek parti rejiminden, çok partili döneme geçişin başlangıç tarihidir. Bu değişimle birlikte seçimden seçime de olsa işçi, köylü, küçük üretici gibi nüfusun ana gövdesini oluşturan kesimlerin ekonomik ve toplumsal taleplerini dikkate alma zorunluluğu doğmuştur. Bu zorunluluk, bölüşüm ilişkilerinde "popülist" politikaların benimsenmesini de beraberinde getirmiştir.

1946 yılının bir özelliği de iktisat tarihimizin kilometre taşı olmasıdır. 1930'dan beri sürekli izlenen içe kapalı, korumacı, dış dengeyi dikkate alan iktisat politikaları 16 yıl sonra terkedilmeye başlanmıştır. 1946'dan başlanarak ithalat serbestleştirilmiş ve önündeki engeller kaldırılmıştır. İthalattaki sıçramaya ihracatla karşılık verilemeyince dış açıklar kronik hale gelmeye başlamıştır. Dolayısıyla dış borç ve yabancı sermaye yatırımlarıyla yeniden üretimini sağlamaya çalışan bir ekonomik yapı başatlık kazanmaya başlamıştır. Değişen dış ticaret politikasıyla beraber iç pazara dayalı sanayileşme stratejisinden, en azından 1950'lerin ortalarına değin, uzaklaşıp dış pazara dönük tarım ve madenciliğe, altyapı yatırımlarına, inşaat sektörüne öncelik veren bir kalkınma anlaşması benimsenmiştir.

1946-1953 döneminde, yüksek büyüme hızlarına ulaşıldığı için çoğu grup ve tabakaların reel gelirlerinde bir artış görüldü. Sabit fiyatlarla milli gelirdeki değişmelerin yıllık ortalaması yüzde 11'e ulaştı. Savaş yıllarındaki gerilemenin telafisi niteliğindeki bu büyüme patlamasında başrol tarımındı. 1946-53 dönemi boyunca tarımdaki ortalama büyüme yüzde 13,2'yi buldu ve yüzde 9,2'lik sınai büyüme hızını aştı. Tarımın milli gelir içindeki payı 1946-47 döneminde yüzde 43,6 iken bu pay 1952-53'te yüzde 44,7'ye çıktı. Aynı yıllarda sanayinin milli gelirdeki payı yüzde 15,2'den yüzde 13,4'e düştü.

Dış dengelere bakıldığında ise, 1947'de ithalatın yüzde 100'ü aştığı, ihracatın ise sabit kaldığı görülmüştür. Böylece dış açıklara geçiş dönemi başlamış ve 1946-53 arasında dış ticaret açığı 500 milyon doları bulmuştur. Bu açıklar ise "ABD Yardımları" ve dış borçlarla kapatılmıştır.

Yüksek büyüme dönemi olan 1946-1953'de, birçok grup ve tabakanın durumu iyileşme gösterirken, ücretlilerin dönemden zararlı çıktıkları görülmüştür. Memur maaşlarının milli gelirdeki payı 1945'te yüzde 8,3 iken, 1953'te yüzde 6,6'ya düşmüştür.

İşçi ücretleri konusunda Sabahattin Zaim'in yaptığı döneme ilişkin bir araştırma, 1953'e gelindiğinde 1944-45'e göre reel ücretlerin yüzde 73,3 arttığını ortaya koymuştur. Ancak aynı dönemde sınai hasılanın yaklaşık yüzde 100 arttığı anımsandığında, ücretlerin katma değer içindeki payının gerilemiş olduğu anlaşılmaktadır.

Dönemden kazançlı çıkan grupların başında tarım ürünlerinin iç ve dış pazarlamasını ve özellikle ithalatı gerçekleştiren ticaret sermayesini saymak gerekir. Sanayicinin yanısıra küçük tüccar ve üreticinin de büyüme yıllarından nasiplendikleri eklenmelidir.

Özetle, 1946-1953 dönemi, işçi ve memur gelirlerinin reel anlamda gerilediği, buna karşılık emekçiler dışındaki diğer grup ve tabakaların gelirlerinin arttığı yılları içermektedir. Dönemden, özellikle ticaret sermayesinin kârlı çıktığı ifade edilebilir.

1954-1961: Sanayici Yılları

Türkiye iktisat tarihinde 1954-61 yılları, savaş sonrası genişleme konjonktürünün ve liberal dış ticaret politikalarının son bulduğu bir dönemdir. Bu dönemde ekonomi nisbi bir dalgalanmaya giderken ihraç mallarına olan talebin düşmesi karşısında dış kaynaklar belli bir düzeyi aşamamış, böylece bir dış tıkanmayla karşılaşılmıştır. Bu döviz sıkıntısı, ithalatta belli sınırlamalara gitmeyi, iç pazara dönük ithalat ikameci bir birikim tarzına dönmeyi de beraberinde getirmiştir.

"KİT'leri özelleştirme" sloganıyla iktidar olan dönemin iktidarı Demokrat Parti, yaşanan süreç karşısında kamu yatırımlarını artırma zorunda kalmıştır. Çimento, kömür, şeker, enerji yatırımlarının etkisiyle kamu yatırımlarının milli gelir içindeki payı belirgin bir sıçrama göstermiştir. Kamudaki dinamizm özel sektöre de

yansımış, özel sanayide de kayda değer gelişmeler görülmüştür.

Dönemin gelir dağılımı bulguları ise ana hatları ile 1946-1953 dönemindeki eğilimin tersi yöndedir. Ücretli ve maaşlı kesim, savaş yıllarındaki mutlak yoksullaşmalarını ve 1954-61 döneminde telafi etmişlerdir. Milli gelir içinde memur maaşlarının payı 1952-53 yıllarında yüzde 7 dolayında iken bu oran dönem boyunca küçük dalgalanmalara karşın, yükselerek yüzde 9,5'i bulmuştur. Memur maaşları ile birlikte diğer ücretler de dikkate alındığında 1952-53 yıllarında milli gelirden yüzde 16,7'lik pay alan ücretliler, bu paylarını 1960 başlarında yüzde 23,8'e yükseltmişlerdir. Özellikle özel kesim ücretlerinde dikkate değer bir artış görülmüştür. Özel sektörde anılan dönemde ücretlerin milli gelirdeki payı yüzde 7,7'den yüzde 11,6'ye çıkmıştır.

Sermayedar grup açısından ise 1954-1961 dönemi, daha çok sanayicilerin ve tüccarların gelirlerini artırdıkları bir dönem olmuştur. Döviz yokluğu nedeniyle gidilen ithal kısıtlamalarının ardından yükseltilen gümrük duvarları, geleneksel sanayilerin yanısıra yabancı sermaye ile işbirliğinde kurulan montajcı nitelikteki sanayiye yüksek kâr oranları olanağı sağlamıştır. Aynı dönemde iç ticaret hadlerinin sanayi lehine gelişmesi sonucu, sanayici ve sanayi malı pazarlayan tüccarın geliri, tarımdaki çiftçinin aleyhine gelişmiştir.

1962-1976: Hızlı BüyümeDönemi

1954'te başlayan dış tıkanma ve beraberindeki durgunluk ortamına karşı uygulanan uyum politikaları, 1961'den itibaren yerini uzun süreli bir genişleme dönemine terketmiştir.

Beş yıllık kalkınma planları çerçevesinde sürdürülen bu genişleme dönemi, korumacı, ithal ikameci, iç pazara dönük bir karakterdeydi. Bu birikim tarzının uzantısı olarak bölüşüm ilişkileri de "popülist" bir nitelikteydi. Popülist politika, geniş kesimlerin oy mekanizması aracılığıyla siyaset sahnesinde rol almasına olanak veren çok partili parlamenter düzenin bir sonucudur. Sanayici,

tüccar, büyük toprak sahiplerinden oluşan iktidar blokunun uzun dönemli çıkarları ile geniş halk kesimlerinin kısa vadeli çıkarları arasında belli dengelerin olması da popülist bölüşüm politikaları izlenmesine olanak vermiştir.

Dönemin iktisat politikasında belirleyici öge olan ithal ikameci sanayileşme, iç pazarın genişliği ve dinamizmine dayanmaktaydı ve bu modelde, ücretler sanayici için bir maliyet unsuru olduğu kadar bir talep unsuruydu. Sanayinin ürettiklerini alıp tüketecek ölçüde kazanan bir ücretli kesimi, ithal ikameci modelin bir önkoşuluydu. Bunun devamı olarak, grev hakkını da içeren bir toplu pazarlık hakkı, bu dönemde işçi ücretlerinin belli düzeylere ulaşmasına da olanak vermiştir. Ayrıca KİT'lerde uygulanan aşırı istihdam, göreli yüksek ücret politikaları da emek piyasasının tümünü, dolayısıyla özel kesim ücretlerini de etkileyerek gelir dağılımı ibresinin ücretliler lehine seyretmesine olanak sağlamıştır.

Popülist politikaların bir başka ayağı, çalışanlar için sosyal güvenlik sisteminin oluşturulması, dolayısıyla çalışanlara ücret dışı önemli güvencelerin verilmiş olmasıdır.

Bu politikalar kırsal Türkiye'de de benzer sonuçlara yol açmıştır. Desteklenen tarımsal ürün sayısı ve tarıma verilen çeşitli sübvansiyonlar hızla artmıştır. Özellikle seçim arifelerinde açıklanan taban fiyatları, piyasada belirlenecek fiyatların oldukça üzerinde seyretmiştir.

Seçmen kitlesi işçi-memur ve küçük üretici için, bu dönemde uygulanan ekonomik ve sosyal politikalarla sağlanan göreli refah, sanayici, tüccar ve toprak sahipleri için başka biçimler almıştır. Fiyatlar üzerinde bir denetim uygulanmaması, döviz kuru ve faiz oranlarının düşük tutulması, KİT ürünlerinin maliyet altı fiyatlarla satılması, sanayici ve tüccara dağıtılan başlıca ihsanlardı. Tarımdan neredeyse vergi almamak ve adaletsiz toprak dağılımına dokunmamak da, tarımsal destekleme politikalarından zaten yararlanmakta olan büyük toprak sahiplerine sunulan nimetler arasındaydı.

Genelde herkesi memnun etmeyi hedefleyen bu model, 12 Mart 1971 askeri darbesi bir yana bırakılırsa, 1977'de

uç veren bunalıma kadar sürdürülebildi.

1962-1976 yıllarının gelir dağılım tablosu, kesimlere göre şu görüntüyü ortaya koymaktadır: İşçilerin 1963'den itibaren özgür sendikal haklara sahip olması, ücret gelirlerinin düzeyini de belirlemiştir. Sendikal hakların askıya alındığı 1971'i izleyen iki yıl dışında, reel ücretler düzenli olarak artmıştır. 1963 yılı 100 kabul edilirse 1976'da reel ücretler 175'e çıkmıştır. Yaşam standartındaki gelişmeyi ortaya koyan bu sayıların dışında, yaratılan net hasıladan ücretlerin ne kadar pay aldığı saptanmak istendiğinde de şu tabloya ulaşılmaktadır: Ücretlerin sanayi katma değeri içindeki payı 1963-1964'te yüzde 31 iken 1972'de yüzde 25'in altına düşmüştür. Böylece bu alt dönemde işçilerin göreli durumu bozulmuştur. 1973'ten başlayarak ise gelir dağılımı tersine dönmüş; ücretlerin payı her yıl artarak 1976'da yeniden yüzde 31 dolayına çıkmıştır.

Tarımsal ürünlere sağlanan desteklerin etkisiyle küçük üreticilerin de sözkonusu dönemde milli gelirden aldığı pay görece artma olanağı bulmuştur. 1960-61=100 kabul edildiğinde iç ticaret hadleri tarım lehine seyrederek 1976'da 117'ye ulaşmıştır. Ürün bazına inildiğinde buğdayda ticaret hadlerinin 1960-61'de 100 iken 1975'de 113'e çıktığı görülmektedir. Pamukta bu sayı 123'e, tütünde 190'a kadar çıkmıştır.

1977-1979: Bunalım Dönemi

1974 sonrasında petrol fiyatlarındaki artışla birlikte dünya ekonomisinin süreklendiği durgunluğa, Türkiye kısa vadeli borçları can simidi olarak kullanmak suretiyle karşı koymaya çalıştı. Ancak ertelenmiş bunalım 1977'de şiddetle bastırdı. İhracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 30'a düşerken, dış ticaret açığı 4 milyar doları aştı. Kısa vadeli, yüksek faizli dış kredilerle gerçekleştirilen yüzde 5'lik büyüme, kısa sürede tıkandı ve petrol dahil tüm ithalatın peşin ödeme ile yapılması zorunluluğu ile yüzyüze gelindi. Bu tıkanma noktasında iktidara gelen CHP hükümeti, iki yıl boyunca "devraldığı enkaz" ile uğraştı. Bir dizi malda yokluk, karaborsa

yaşandı, genel fiyat düzeyi 1978'de yüzde 53, 1979'da yüzde 64 oranlarında arttı. 1946, 1958, 1970 yıllarında başvurulan devalüasyona sıksık başvurulmaya başlandı ve 1977 sonunda 19,25 TL olan dolar 1979 Haziran'ında 47 TL'yi buldu.

1976 sonrasında gelir dağılımında meydana gelen gelişmelerin başında, kıtlık-karaborsa koşullarının etkisiyle ticari kârlardaki olağandışı artışlar vardı. Ticari faaliyetlerin dahil olduğu hizmetler kesiminde ücret-dışı gelirlerin GSYİH içinde 1975'te 29,8 olan payı 1979'da yüzde 42,5 oldu. Aynı dönemde sanayi kesimi içindeki ücret-dışı gelirlerin GSYİH'daki payı yüzde 8,7'den yüzde 7,6'ya indi.

1976 sonrasında, tarımdaki küçük üretici de, önceki dönemde kazandığı gelir mevzilerini kaybetmeye başladı. 1976=100 kabul edildiğinde iç ticaret hadleri 1979'da 65-70 dolayına inerek tarım aleyhine dönmüştür.

Aynı dönemde reel ücretler, imalat sanayi anketlerine göre, 1976 temel alınırsa 1977'de yüzde 20, 1978'de yüzde 0,4, 1979'da ise yüzde 5,6 artmıştır. İşçi hareketinin sendikal haklarını etkin şekilde kullanması, yüksek enflasyon karşısında alım gücünü koruması olanağı sağlamıştır. Öyle ki, sanayi katma değeri içinde ücretlerin payı artışını korumuştur. Ücretlerin sanayi katma değeri içindeki payı 1977'de yüzde 37 iken 1979'da yüzde 38,7'ye çıkmıştır. Bu durum 12 Eylül'le birlikte sendikal hakların neden hedef alındığını da açıklamaktadır.

1980-1988: Emek İçin Zor Yıllar

1979 yılının sonuna yaklaşırken geniş halk kitleleri, özellikle kent emekçileri, temel tüketim mallarındaki yokluk ve karaborsadan bunalırken işçiler, yüksek enflasyon karşısında sendikal mücadele ile gelir düzeylerini korumaya çalışmakta ve başarılı da olmaktaydılar. Öte yandan üretimde azalmaların yaşandığı hızlı enflasyon konjonktüründe, sanayiciler açısından atıl kapasite oranını düşürme ve hem yaratılan artık kitlesini artırma hem de bunun işgücü ile bölüşümünü sermaye lehine çevirme uğraşı ön plana geçiyordu.

Siyasi ortamın giderek bozulması, ekonomik krizi derinleştirirken, ekonomik kriz de siyasi yapıyı çıkmaza sokuyordu. Krize çözüm savıyla yürürlüğe konulan "24 Ocak 1980 Kararları" isimli istikrar programının en önemli dayanağı, Türkiye'nin bu kadar yüksek ücretlerle ihracat yapamayacağı, dolayısıyla sendikaları disipline etmenin zorunluluğu idi. 1980'in Başbakanı Süleyman Demirel'e, müsteşarı, MESS eski Başkanı Turgut Özal'ca verilen bir özel raporda, bu noktanın altı çizilmekteydi.

24 Ocak Kararları, salt bir "istikrar programı" değildi. Uluslararası sermayenin, Dünya Bankası, IMF gibi örgütler aracılığıyla telkin etmeye çalıştığı yeni bir birikim modeli perspektifi, 24 Ocak Kararları'nın özünde yatıyordu. Bu perspektif, fiyatlara serbestlik kazandırılması ve sermayenin emeğe karşı güçlendirilmesi hedeflerini içeriyordu. Emek aleyhtarı bu modelin yaşama geçirilmesi 12 Eylül 1980'deki rejim değişikliği ile gerçekleşecekti. 12 Eylül'le birlikte tesis edilen "anti-sendikal düzen", sermayeye, emek karşısında rahatça at oynatma olanağı sağlayacaktı. 1982'de Anayasa'da yapılan değişikliklerle sendikal haklar budanacak, grev yasağı genişletilecek, hak grevi yasaklanacak, toplu pazarlık ve grev hakkının karşısında bir dizi engel çıkarılacaktı.

Anti-sendikal uygulamaların dışında 24 Ocak Kararları ile ekonomiye damgasını vuracak olan iktisat politikalarının temel ögeleri şunlardı: Kambiyo politikası, sürekli develüasyonlar doğrultusunda işletilmiş ve günlük kur ayarlamalarına geçişle birlikte serbestlik derecesi de artırılmıştır. İthal kotaları adım adım kaldırılarak libere edilmiş bir ithalat politikası benimsenmiştir. İhracat, ucuz kredi, bol vergi iadesi ve pahalı döviz gibi kaldıraçlarla öncelikli hedef haline getirilmiştir. Ağır sanayi ve temel mallara dönük KİT yatırımları tasfiye edilirken aynı alanlardaki özel sanayiler de caydırılmaya çalışılmıştır. Bunların yerine ucuz emek ve yerli hammaddeye dayalı hafif sanayiler, turizm, bankacılık taşımacılık gibi servis sektörleri teşvik edilmiştir. Ayrıca KİT'lerdeki sübvansiyonlar kaldırılmış, KİT'leri özelleştirme yolunda hızlı adımlar atılmıştır.

1980'li yılların bölüşüm göstergeleri ise şu tabloyu gözler önüne sermektedir. 1979'da milli gelirden yüzde 32,8'lik pay alan maaş ve ücretler anti-sendikal düzenin yerleştirildiği, ihracata dönük birikim modeli için kemerlerin sıkıldığı 1980'lerde hızla geriledi ve bu pay 1984'te yüzde 19,7'ye, 1988'de ise yüzde 14'e kadar geriledi.

Aynı olgu, imalat sanayi katma değeri içinde ücretlerin payının azalmasında da kendisini göstermektedir. 1979'da özel sanayide ücretlerin katma değer içindeki payı yüzde 31,8 iken bu oran 1985'te yüzde 24,6'ya düşmüştür. Yine 1979'da devlet sanayiinde ücretlerin katma değer içindeki payı yüzde 48,2 iken bu oran 1985'te yüzde 19,1'e kadar inmiştir. Aynı şekilde tarımın milli gelirden aldığı payda hissedilir bir düşme oldu. 1979'da tarımsal gelirler, milli gelirde yüzde 24,3'lük bir paya sahipken bu sayı sürekli azalarak 1988'de yüzde 16,6'ya kadar düştü.

Maaş, ücret ve tarım gelirlerinde bunlar olurken kâr, faiz, kira, temettü, müteşebbis gelirlerinden oluşan "sermaye gelirleri"nde ise hızlı bir artış görüldü. Bu tür gelirlerin toplam milli gelir içindeki payı 1979'da yüzde 43 dolayındayken 1988'e gelindiğinde yüzde 69,5'e kadar yükseldi. Sermaye kesiminin eline geçen artığın kâr-faiz-rant vb. kategoriler halinde paylaşımında da belli dönüşümler yaşandı. Örneğin, Eskişehir Sanayi Odası'nca yapılan bir incelemeye göre, 1979-1986 arasında sanai artıkta faizlerin payı yüzde 13'ten yüzde 39'a çıkmıştır.

Ayrıca, bu dönemde en büyük teşviklerin "ihracatçı sermaye şirketi" adlı ticaret firmalarına verildiği anımsandığında ticaret kârı adı altındaki artığın payını çoğaltığını da söyleyebiliriz.

Böylece 1980'li yıllar, işçi ve memurlar ile tarımsal kesimin gelirlerinin milli gelir içindeki payının gerilediği bir dönem olmuştur. Buna karşılık hem mutlak, hem de göreli anlamda büyüyenler, artık kitlesinden daha çok nasiplenen "faiz" geliri sahibi rantiyeler, mali sermaye ve "ticari kâr" sahibi büyük ihracatçılar ile benzeri kategoriler olmuştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
GELİR DAĞILIMI ARAŞTIRMALARI VE SONUÇLARI

Türkiye'de devletin araştırma ile ilgili kuruluş ve enstitülerinin uzak tutulduğu konuların başında "gelir dağılımı araştırmaları" gelmektedir. "Bölüşüm" konusunun en ciddi politik sorunların temeli olduğu anımsandığında, bölüşümün panoramasını ortaya koyacak araştırmalara da, özellikle 1980'li yıllarda, hep kırmızı ışık yakılmıştır.

Hatta daha ileri gidilmiş, ücretlerin seyri hakkında genel bir bilgi verebilecek tek kaynak olan "SSK, prime esas ortalama kazanç" göstergelerinin DİE bültenlerinde yayınlanması da yine 1980'lerde engellenmiştir.

Gelir dağılımı ile ilgili son duruma ilişkin resmi verilerin, ancak 1973' yılına uzanması, başta Dünya Bankası olmak üzere uluslararası kuruluşları da harekete geçirmiştir. Bu kuruluşlar, eksikliği duyulan bu bilgilere ulaşılması için "gelir dağılımı araştırması" yapılmasını ısrarla talep etmişler, hatta araştırmanın finansmanının üstlenmeye hazır olduklarını bildirmişlerdir.

1990'a kadar Türkiye'de gelir dağılımı üzerine "araştırma" tanımına uygun dört çalışmadan

sözedilebilir. Bunların ilki, 1950-1965 döneminde tarım dışı kesimdeki bölüşüm ilişkilerini araştıran Dr. Korkut Boratav'ın çalışmasıdır. Araştırma, SBF Dergisi'nde Mart 1969'da yayımlanmıştır. İkinci araştırma, Devlet Planlama Teşkilatı, Sosyal Planlama Dairesi'nce yapılan "Gelir Dağılımı Araştırması 1963"tür. Tolgay Çavuşoğlu ve Yusuf Hamurdan imzalı bu araştırmanın sonuçları 1966 yılında kamuoyuna sunulmuştur.

Üçüncü gelir dağılımı araştırması, 1968 verilerini kullanmış, Tuncer Bulutay, Serim Timur ve Hasan Ersel'ce gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmada, Hacettepe Üniversi-tesi'nin 1968 yılında yaptığı Türkiye çapındaki ankette 2511 aileden sağlanan veriler kullanılmıştır.

Dördüncü olarak, yine Hacettepe Üniversitesi'nin 1973 yılında yaptığı benzer türdeki bir anketten sağlanan gelirle ilgili bilgiler, DPT'ce işlenmiş ve sonuçlar Eylül 1976'da "Gelir Dağılımı 1973" adıyla yayınlanmıştır.

Dolayısıyla, Türkiye'de gelir dağılımı ile ilgili araştırmaların en yenisi 1973 yılı verilerine dayanmaktadır. Ancak, "gelir dağılımı araştırması" niteliğinde olmamakla birlikte, bölüşümdeki gelişmeler konusunda bilgi verecek, gelir dağılımı bulgularını içeren çeşitli çalışmalar, izleyen yıllarda sürmüştür.

Bunlar da şöyle sıralanabilir:

1. DİE'nin, "Kırsal Kesim Gelir Dağılımı ve Tüketim Harcamaları (1973-74)", 1979 yılında yayınlanmıştır.

2. DİE'nin, "Kentsel Yerler Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anket Sonuçları (1978-1979)", 1982'de yayımlanmıştır.

3. Merih Celasun'un "Gelir Dağılımı ve İç Ticaret Hadleri, 1978-1983" 1986'da yayımlanmıştır.

4. Y.Esmer, H.Fişek ve E.Kalaycıoğlu'nun "Türkiye'de Sosyo-Ekonomik Öncelikler, Hane Gelirleri ve Sosyo-Ekonomik İhtiyaçlar Üzerine Araştırma Dizisi", TÜSİAD'ca 1986'da yayımlanmıştır.

5. Emre Kongar'ca yapılan Gelir Dağılımı Araştırması, TÜSES'ce 1990'da yayımlanmıştır.

6. Süleyman Özmucur'un, "Milli Gelirin Tahmini ve Gelir Yolu ile Hesaplanması", İTO tarafından 1987'de yayımlanmıştır.

Bu arada DİE, 1989 Ağustos'unda "Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları 1987" isimli araştırmanın ilk sonuçlarını bir basın metniyle kamuoyuna duyurmuş, ancak DİE Başkanı Orhan Güvenen araştırmanın bilimselliğinden tereddüt ettiğini ifade etmiştir.

Bölüşüm ve ilgili bu çalışmaların ortaya çıkardığı gelir dağılımındaki değişimler, eğilimler aşağıda özetlenecektir.

Ailelerarası Gelir Gruplarına Göre Gelir Dağılımı

1963'ten bu yana yapılan araştırmalarda aileler en düşük gelirliden en yüksek gelirliye kadar 5 gruba bölünmektedir. Her grubun gelirden aldığı payların 1963-1986 arasında görünümü, genel hatlarıyla aşağıdaki tablodaki gibidir.

TABLO 13
Kişisel Gelir Dağılımı (1968-1987)

Gelir Grupları	*1963 (a)*	*1968 (b)*	*1973 (c)*	*1978 (d)*	*1983 (d)*	*1986 (e)*	*1987 (f)*
En düşük % 20	4.5	3.0	3.5	2.84	2.63	3.9	4.0
2'nci %20	8.5	7.0	8.0	7.33	6.13	8.4	7.0
3'üncü %20	11.5	10.0	12.5	12.99	12.59	12.6	13.0
4'üncü % 20	18.5	20.0	19.5	22.13	21.39	19.2	21.0
5'inci % 20	57.0	60.0	56.0	56.5	54.71	55.9	55.0
Gini katsayısı	0.55	0.56	0.51	0.51	0.52	0.50	

Kaynaklar:

(a) T.Çavuşoğlu-Y.Hamurdan, *Gelir Dağılımı Araştırması: 1963*, DPT Yayını, Ank., 1966.

(b) T.Bulutay, S.Timur, H.Ersel, *Türkiye'de Gelir Dağılımı 1968*, SBF, Ankara, 1971.

(c) DPT, *Gelir Dagılımı 1973*, Ankara, 1976.

(d) Merih Celasun, "Income Distribution and Domestic Termo of Trade in Turkey 1978-1933" *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Cilt 13, 1986.

(e) Y.Esm.., H.Fişek, E.Kalaycıoğlu, *"Türkiye'de Sosyo-Ekonomik Öncelikler, Hane Gelirleri, Harcamaları ve Sosyo-Ekonomik İhtiyaçlar Üzerine Araştırma Dizisi"*, Cilt II, TÜSİAD, 1986.

(f) DİE, *"Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi, 1987"* Sonuçları, *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1989.

1963-1986 döneminde en düşük gelir elde edilen ailelerin yüzde 20'sinin gelirden aldıkları pay yüzde 4,5'ten yüzde 3,9'a düşmüştür. Gelir dağılımında eşitsizliğin derecesini saptamada kullanılan en yaygın ölçüt "gini katsayısıdır". Gelir dağılımında tam eşitsizlik (1) ile, tam eşitlik (0) ile gösterilir. Gerçek hayatta dağılım ne (1) ne de (0)'dır. Ama ikisinin arasında bir sayıdır. Bu sayı (1)'e yaklaştıkça eşitsizlik artıyor demektir.

Yukarıdaki çizelgede gini oranı 1963'ten 1973'e 0,55'ten 0,51'e düşüş göstermektedir. Yine tabloya göre, 1973-1986 arasında gelir dağılımında bir değişme olmadığı öne sürülmektedir. Oysa, özellikle 1980'li yıllarda düşük gelirli aileler aleyhine bir bölüşüm süreci yaşandığını, ücretler ve tarım gelirleri ile ilgili çalışmalar ortaya koyuyor. Gini oranında iyileşme yanılsaması, 1986 TÜSİAD anketinden kaynaklanmaktadır. 1973 gelir dağılımı araştırmasının yöntemi ile 1986 anketinin yönteminde farklılık vardır. Örneğin 1986 TÜSİAD araştırması hane harcamaları arasındaki eşitsizliği ölçerken 1973 DPT araştırması hane gelirleri arasındaki eşitsizliği incelemiştir. Hane gelirleri, harcamaların yanında tasarrufları da içerir. Gelir arttıkça tasarruf artışı da hızlanır ve tasarrufu artanlar yüksek gelirlilerdir. Dolayısıyla, gelirin hanelerarası dağılımının, harcamaların dağılımından daha eşitsiz olması beklenir.

Bu anlamda 1986 TÜSİAD anketi bir gelir dağılımı araştırması değil de, gelir dağılımı bulguları içeren bir çalışma kabul edilebilir, ancak "araştırma"larla kıyaslanamaz.

Öte yandan, diğer ülkelerle karşılaştırıldığında, Türkiye'deki gelir dağılımının birçok ülkeye göre daha adaletsiz olduğu görülmektedir.

TABLO 14
Çeşitli Ülkelerde Gelir Dağılımı

Ülke	Araştırma Yılı	Düşük % 20	2'nci % 20	3'üncü % 20	4'üncü % 20	5'inci % 20	En yüksek % 10
Bangladeş	1981-82	6,6	10,7	15,3	22,1	45,3	29,5
Zambia	1976	3,4	7,4	11,2	16,9	61,1	46,4
Hindistan	1975-76	7,0	9,2	13,9	20,5	49,4	33,6
Endonezya	1970	6,6	7,8	12,6	13,6	49,4	34,0
Mısır	1974	5,8	10,7	14,7	20,8	48,0	33,2
Meksika	1977	2,9	7,0	12,0	20,4	57,7	40,6
Macaristan	1982	6,9	13,6	19,2	24,5	35,8	20,5
Yugoslavya	1978	6,6	12,1	18,7	23,9	38,7	22,9
G.Kore	1976	5,7.	11,2	15,4	22,4	45,3	27,5
İspanya	1980-81	6,9	12,5	17,3	23,2	40,0	24,5
İtalya	1979	6,2	11,3	15,0	22,7	43,9	28,4
İngiltere	1979	7,0	11,5	17,0	24,8	39,7	23,4
Fransa	1975	5,5	11,5	17,1	23,7	42,2	26,4
F.Almanya	1978	7,9	12,5	17,0	23,1	39,5	24,0
İsveç	1981	7,4	13,1	16,8	21,0	41,7	28,1
Japonya	1979	8,7	13,2	17,5	23,1	37,5	22,4
ABD	1980	5,3	11,9	17,9	25,0	39,9	23,3
TÜRKİYE	1973	3,5	8,0	12,5	19,5	56,5	40,7

Kaynak: *World Development Report* 1988, Tablo 30, sayfa 222-223

Tablodan, gelir dağılımında adaletsizliğin azgelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde daha yüksek olduğu görülmektedir. Gelir piramidinin en üstündeki yüzde 10'luk azınlık, gelir pastasının Türkiye'de yüzde 40,7'sini, Zam-bia'da yüzde 46,4'ünü, Meksika'da yüzde 40,6'sını almaktadır. Oysa bu oran Macaristan'da yüzde 20,5, Japon-ya'da yüzde 22,4, ABD'de yüzde 23,3, F.Almanya'da yüzde 24'tür.

Gelirin daha adil dağıldığı ülkeler arasında Macaristan, Yugoslavya, İsveç, F.Almanya örnek gösterilebilir.

Öte yandan nüfusun yüzde 40'ı, Türkiye'de milli gelirin yüzde 11,5'unu alırken bu oran Hindistan'da yüzde 16,2, Mısır'da yüzde 16,5, Macaristan'da yüzde 20,5, F.Almanya'da yüzde 20,4'tür. Bu da, Türkiye'nin, gelir dağılımı eşitsizliği en fazla ülkelerden biri olduğuna işaret ediyor.

Bölgeler ve Büyük Kentlerde Gelir Dağılımı

Türkiye'yi İç Anadolu, Akdeniz, Karadeniz, Ege ve Marmara ile Doğu Anadolu olmak üzere beş bölgeye ayırarak ve bunlara İstanbul, Ankara, İzmir il merkezlerini ekleyerek ulaşılan sekiz bölgede elde edilen gelir dağılımı sonuçları, gelirin bölgesel düzeyde de oldukça dengesiz dağıldığına işaret etmektedir. "1968 Gelir Dağılımı Araştırması"nda her bölgedeki gelirin gelir gruplarına göre gini oranları, gelirin en dengesiz Doğu Anadolu'da dağıldığını, bunu İç Anadolu ve Karadeniz bölgesinin izlediğini ortaya koymaktadır. Ege ve Marmara ile Akdeniz'de eşitsizliğin, diğer bölgelere göre daha az olduğu belirlenmiştir.

Üç büyük kent arasında gelir dağılımının en eşitsiz olduğu ilin İzmir, en adil olanının da Ankara olduğu saptanmıştır.

1973 araştırması sonuçları, 1968'deki durumun değiştiğini, bu kez en eşitsiz gelir dağılımının Akdeniz'de görüldüğünü, bunu Karadeniz'in izlediğini saptamıştır. Ege ve Marmara, 1968'de olduğu gibi gelir dağılımında daha az eşitsizlik saptanan bölgeler olmuşlardır.

1973 sonuçları, Doğu Anadolu bölgesi dışında kalan bölgelerin hanehalkı yüzdesi ile gelir yüzdelerinin birbirine çok yakın olduğunu göstermektedir. Toplam ailelerin yüzde 14,7'si Doğu Anadolu'da yaşarken, bu hanelerin gelirden ancak yüzde 10'a yakın pay aldıkları görülmüştür.

1968'de Doğu Anadolu bölgesinde yaşayan hanehalklarının yüzde 33,4'ünü oluşturan ailelerin geliri 2500 TL'nin altındaydı. Aynı durumda olanlar Akdeniz Bölgesi'ndeki ailelerin yüzde 28.2'sini oluşturuyordu: Yıllık gelirleri 2500 liranın altındaki aileler grubu, Doğu Anadolu'ya düşen toplam gelirden yüzde 5,6'lık pay alırken Akdeniz'dekilerin payı yüzde 4,9'du.

1973'te ise Doğu Anadolu bölgesinde yaşayan ailelerin yüzde 8,3'ünün, Akdeniz'deki ailelerin yüzde 6,5'inin yıllık gelirlerinin 2500 liranın altında olduğu saptanmamıştır. Bu kategorideki aileler Doğu Anadolu'ya düşen gelirden binde 8'lik pay alırken, Akdeniz Bölgesi'n-

dekilerin payı binde 4 olmuştur.

1968'de büyük kentler içinde, yıllık geliri 2500 TL'nin altında olana sadece Ankara'da rastlanmazken 1973'de İstanbul ve İzmir'de bu kategoride aileye rastlanmamıştır.

TABLO 15
Bölgeler ve Üç Büyük Kentte Hanehalkı Ortalama Gelir Miktarı ve Dağılım Ölçüleri (1968-1973)

	Bölge I (İç Anadolu)		*Bölge II (Karadeniz)*		*Bölge III (Ege ve Mar.)*		*Bölge IV (Akdeniz)*	
Ortalama	*1968*	*1973*	*1968*	*1973*	*1968*	*1973*	*1968*	*1973*
Hanehalkı Geliri (TL)	9,732	25,468	9,226	26,838	8,816	22,041	8,238	21,398
Gini Oranı	0,54	0,49	0,55	0,53	0,45	0,46	0,53	0,56

	Bölge V (Doğu Anadolu)		*Bölge VI (Ankara)*		*Bölge VII (İstanbul)*		*Bölge VIII (İzmir)*	
Ortalama	*1968*	*1973*	*1968*	*1973*	*1968*	*1973*	*1968*	*1973*
Hanehalkı Geliri (TL)	9,253	16,665	17,944	30,489	28,732	40,167	39,423	39,496
GiniOranı	0,62	0,50	0,37	0,44	0,49	0,47	0,49	0,52

Kaynak: T.Bulutay-S.Timur-H.Ersel, *Türkiye'de Gelir Dağılımı 1968*, sf. 31 ve DPT, *1973 Gelir Dağılımı Araştırması*, sf. 40.

TABLO 16
Hanehalkının ve Toplam Gelirin Bölgesel Dağılımı (1973)

	Hanehalkı Sayısı	*Hanehalkı Yüzdesi*	*Toplam Gelir (Milyon TL.)*	*Toplam Gelir Yüzdesi*

Bölge 1: İç Anadolu	1.206.475	17,5	30.725	18,0
Bölge 2 Karadeniz	999.702	14,5	26.830	15,8
Bölge 3: Ege, Marmara	1.611.696	23,5	35.524	20,8
Bölge 4: Akdeniz	1.046.734	15,2	22.398	13,2
Bölge 5: Doğu Anadolu	1.010.482	14,7	16.839	9,9
Bölge 6: Ankara	302.820	4,4	9.233	5,4
Bölge 7: İstanbul	587.871	8,5	23.619	13,9
Bölge 8: İzmir	129.341		1,9	5.108
3,0				
Toplam: TÜRKİYE	1.895.122	100,0	170.269	100,0

Kaynak: DPT, *1973 Gelir Dağılımı Araştırması*, sf. 38

TABLO 17

1968'de Gelir Grupları İtibariyle Bölgelerde Gelir Dağılımı

İç Anadolu (1968)

Gelir Grupları	*Hanehalkı Yüzdeleri*		*Gelir Yüzdeleri*	
TL.	*Basit*	*Birikimli*	*Basit*	*Birikimli*
0-2500	17,2	17,2	2,8	2,8
2500-5000	29,4	46,6	11,3	14,1
5000-10000	28,8	75,4	21,3	35,4
10000-15000	11,3	86,7	13,9	49,3
15000-25000	7,2	93,9	13,4	62,4
25000-50000	4,5	98,4	16,4	79,1
50000-100000	1,1	99,5	7,1	86,2
100000'den fazla	0,5	100,0	13,8	100,0
Gini Oranı		0,55		

Karadeniz (1968)

Gelir Grupları	*Hanehalkı Yüzdeleri*		*Gelir Yüzdeleri*	
TL.	*Basit*	*Birikimli*	*Basit*	*Birikimli*
0-2500	20,8	20,8	3,9	3,9
2500-5000	30,2	51,0	11,8	15,7
5000-10000	24,8	75,8	19,1	34,8
10000-15000	9,7	85,5	12,4	47,2
15000-25000	8,0	93,5	16,6	63,8
25000-50000	4,5	98,0	16,2	80,0
50000-100000	1,1	99,1	8,7	88,7
100000'den fazla	0,9	100,0	11,3	100,0

Gini Oranı 0,55

Ege ve Marmara (1968)

Gelir Grupları TL.	*Hanehalkı Yüzdeleri*		*Gelir Yüzdeleri*	
	Basit	*Birikimli*	*Basit*	*Birikimli*
0-2500	15,8	15,8	3,0	3,0
2500-5000	24,2	40,0	10,3	13,3
5000-10000	32,1	72,1	26,6	39,9
10000-15000	14,0	86,1	19,7	59,6
15000-25000	8,4	94,5	17,7	77,3
25000-50000	4,5	99,0	16,3	93,6
50000-100000	1,0	100,0	6,4	100,0
100000'den fazla	0,0	100,0	0,0	100,0
Gini Oranı		0,45		

Akdeniz (1968)

Gelir Grupları TL.	*Hanehalkı Yüzdeleri*		*Gelir Yüzdeleri*	
	Basit	*Birikimli*	*Basit*	*Birikimli*
0-2500	28,2	28,2	4,9	4,9
2500-5000	21,1	49,3	9,7	14,6
5000-10000	28,0	77,3	25,0	39,6
10000-15000	8,3	85,6	12,3	51,9
15000-25000	7,3	92,9	16,0	67,9
25000-50000	6,2	99,1	22,9	90,8
50000-100000	0,4	99,5	3,1	93,9
100000'den fazla	0,5	100,0	6,1	100,0
Gini Oranı		0,53		

Doğu Anadolu (1968)

Gelir Grupları TL.	*Hanehalkı Yüzdeleri*		*Gelir Yüzdeleri*	
	Basit	*Birikimli*	*Basit*	*Birikimli*
0-2500	33,4	33,4	5,6	5,6
2500-5000	20,0	53,4	7,5	13,1
5000-10000	24,4	77,8	18,6	31,7
10000-15000	10,1	87,9	12,8	44,5
15000-25000	5,5	93,4	11,2	55,7

25000-50000	4,2	97,6	16,8	72,5
50000-100000	1,6	99,2	11,5	84,0
100000'den fazla	0,8	100,0	16,0	100,0
Gini Oranı		0,62		

Ankara (1968)

Gelir Grupları	*Hanehalkı Yüzdeleri*		*Gelir Yüzdeleri*	
TL	*Basit*	*Birikimli*	*Basit*	*Birikimli*
0-2500	0,0	0,0	0,0	0,0
2500-5000	10,6	10,6	2,7	2,7
5000-10000	23,1	33,7	9,7	12,4
10000-15000	18,4	52,1	12,8	25,2
15000-25000	19,8	71,9	20,2	45,4
25000-50000	25,6	97,5	47,0	92,4
50000-100000	2,5	100,0	7,6	100,0
100000'den fazla	0,0	100,0	0,0	100,0
Gini Oranı		0,37		

İstanbul (1968)

Gelir Grupları	*Hanehalkı Yüzdeleri*		*Gelir Yüzdeleri*	
TL	*Basit*	*Birikimli*	*Basit*	*Birikimli*
0-2500	0,0	0,0	0,0	0,0
2500-5000	1,6	1,6	0,2	0,2
5000-10000	19,3	20,9	5,3	5,5
10000-15000	22,9	43,8	9,7	15,2
15000-25000	22,6	66,4	15,2	30,4
25000-50000	20,8	87,2	23,7	54,1
50000-100000	7,8	95,0	20,0	74,1
100000'den fazla	5,0	100,0	25,9	100,0
Gini Oranı		0,49		

İzmir (1968)

Gelir Grupları	*Hanehalkı Yüzdeleri*		*Gelir Yüzdeleri*	
TL	*Basit*	*Birikimli*	*Basit*	*Birikimli*
0-2500	1,0	1,0	0,1	0,1

2500-5000	2,7	3,7	0,3	0,4
5000-10000	23,9	27,6	4,3	4,7
10000-15000	30,6	58,2	9,2	13,9
15000-25000	14,5	72,7	7,3	21,2
25000-50000	8,9	81,6	7,4	28,6
50000-100000	0,4	82,0	0,7	29,3
100000'den fazla	18,2	100,0	70,7	100,0
Gini Oranı		0,62		

Kaynak: T.Bulutay-S.Timur-H.Ersel, *Türkiye'de Gelir Dağılımı.*

TABLO 18
1973'de Gelir Gruplarına Göre Bölgelerde Gelir Dağılımı

İç Anadolu (1973)

Gelir Grupları	*Hanehalkı Yüzdeleri*		*Gelir Yüzdeleri*	
TL	*Basit*	*Birikimli*	*Basit*	*Birikimli*
0-2500	4,1	4,1	0,3	0,3
2500-5000	7,4	11,4	1,1	1,4
5000-10000	16,5	27,9	5,0	6,4
10000-15000	19,2	47,1	9,5	15,9
15000-25000	4,9	69,0	16,6	32,5
25000-50000	20,5	89,6	28,9	61,4
50000-100000	7,9	97,5	20,5	81,9
100000-200000	1,8	99,3	9,5	91,4
200000'den fazla	0,7	100,0	8,6	100,0
Gini Oranı		0,50		

Karadeniz (1973)

Gelir Grupları	*Hanehalkı Yüzdeleri*		*Gelir Yüzdeleri*	
TL	*Basit*	*Birikimli*	*Basit*	*Birikimli*
0-2500	3,0	3,0	0,2	0,2

2500-5000	7,7	10,7	1,2	1,4
5000-10000	18,7	29,4	5,2	6,6
10000-15000	19,1	48,5	9,0	15,6
15000-25000	22,3	70,8	16,2	31,8
25000-50000	19,4	90,2	25,9	57,7
50000-100000	6,5	96,7	16,1	73,3
100000-200000	2,6	99,3	12,3	86,1
200000'den fazla	0,7	100,0	13,9	100,0
Gini Oranı		0,53		

Ege ve Marmara (1973)

Gelir Grupları TL	*Hanehalkı Yüzdeleri* Basit	Birikimli	*Gelir Yüzdeleri* Basit	Birikimli
0-2500	3,0	3,0	0,2	0,2
2500-5000	8,0	11,0	1,5	1,7
5000-10000	16,9	27,9	5,6	7,3
10000-15000	23,1	51,0	13,2	20,5
15000-25000	24,5	75,5	21,9	42,4
25000-50000	16,3	91,8	25,0	67,4
50000-100000	6,4	98,2	19,3	86,7
100000-200000	1,3	99,5	8,2	94,9
200000'den fazla	0,5	100,0	5,1	100,0
Gini Oranı		0,46		

Akdeniz (1973)

Gelir Grupları TL	*Hanehalkı Yüzdeleri* Basit	Birikimli	*Gelir Yüzdeleri* Basit	Birikimli
0-2500	6,5	6,5	0,4	0,4
2500-5000	14,0	20,5	2,6	3,0
5000-10000	22,1	42,6	7,6	10,6
10000-15000	17,4	60,0	10,2	20,8
15000-25000	17,4	77,4	15,9	36,7
25000-50000	15,7	93,1	24,7	61,4
50000-100000	5,3	98,4	16,9	78,3
100000-200000	0,7	99,1	4,3	82,6

200000'den fazla	0,9	100,0	17,4	100,0
Gini Oranı		0,56		

Doğu Anadolu (1973)

Gelir Grupları TL	Hanehalkı Yüzdeleri Basit	Birikimli	Gelir Yüzdeleri Basit	Birikimli
0-2500	8,3	8,3	0,8	0,8
2500-5000	11,4	19,7	2,6	3,4
5000-10000	26,2	45,8	11,8	15,2
10000-15000	21,6	67,5	15,7	30,9
15000-25000	17,7	85,2	21,1	52,0
25000-50000	9,6	94,8	19,7	71,7
50000-100000	3,6	98,4	14,8	86,5
100000-200000	1,5	99,9	12,6	99,1
200000'den fazla	0,1	100,0	0,9	100,0
Gini Oranı		0,50		

Ankara (1973)

Gelir Grupları TL	Hanehalkı Yüzdeleri Basit	Birikimli	Gelir Yüzdeleri Basit	Birikimli
0-2500	0,3	0,3	0,02	0,02
2500-5000	0,6	0,9	0,1	0,1
5000-10000	8,4	9,3	2,3	2,4
10000-15000	23,9	33,2	9,9	12,3
15000-25000	30,2	53,4	19,0	31,3
25000-50000	23,6	87,0	27,6	58,9
50000-100000	8,7	95,7	19,0	77,9
100000-200000	3,4	99,1	13,9	91,8
200000'den fazla	0,9	100,0	8,2	100,0
Gini Oranı		0,44		

İstanbul (1973)

Gelir Grupları	Hanehalkı Yüzdeleri	Gelir Yüzdeleri

TL.	Basit	Birikimli	Basit	Birikimli
0-2500	0,0	0,0	0,0	0,0
2500-5000	0,0	0,0	0,0	0,0
5000-10000	6,2	6,2	1,3	1,3
10000-15000	14,1	20,3	4,4	5,7
15000-25000	30,4	50,7	15,0	20,7
25000-50000	30,0	80,7	26,1	46,8
50000-100000	12,0	93,6	22,0	68,9
100000-200000	5,1	98,7	17,5	86,3
200000'den fazla	1,3	100,0	13,7	100,0
Gini Oranı		0,47		

İzmir (1973)

Gelir Grupları TL	Hanehalkı Yüzdeleri Basit	Birikimli	Gelir Yüzdeleri Basit	Birikimli
0-2500	0,0	0,0	0,0	0,0
2500-5000	1,2	1,2	0,1	0,1
5000-10000	7,6	9,0	1,6	1,7
10000-15000	20,3	29,3	6,7	8,4
15000-25000	27,6	56,9	14,5	22,9
25000-50000	25,7	82,6	21,2	44,1
50000-100000	12,0	94,6	21,1	65,2
100000-200000	4,2	98,8	13,3	79,0
200000'den fazla	1,2	100,0	21,0	100,0
Gini Oranı		0,52		

Kaynak: DPT, *1973 Gelir Dağılımı Araştırması*, s f. 42.

1968'de en yüksek ortalama gelire sahip olan il İzmir'di. İzmir'deki ortalama gelir, ülke genelinin 3,5 katı idi. 1968 verileri, gelir dağılımının en bozuk olduğu ilin de İzmir olduğunu ortaya koymuştur. Gini oranı 0,62 olarak saptanan İzmir'in, aynı orana sahip Doğu Anadolu ile benzer gelir dağılımı düzenine sahip olduğu anlaşılmıştır. Aynı yıl Türkiye genelinin gini oranı 0,56 olarak saptanmıştır.

1973 ile 1968 gelir dağılımı verileri arasında ise önem-

li farklar bulunmaktadır. 1968'de en yüksek gelire İzmir sahipken 1973'te bu özelliğin İstanbul'a geçtiği saptanmıştır. Ülke genelindeki ortalama gelirden yüzde 106 fazla olan İstanbul'daki yıllık ortalama geliri, İzmir'inki izlemekteydi.

1970'li yıllarda gelirin yöresel dağılımına ışık tutacak iki anket de DİE tarafından yapılmıştır. DİE'nin 1973-1974 döneminde nüfusu 2 binin altındaki kırsal yörelerde gelir dağılımı ve tüketici harcamaları anketi, en yüksek gelire Marmara Bölgesi'nin sahip olduğunu ortaya koymuştur. Marmara'nın gelirinin ülke genelinden yüzde 150 fazla olduğu saptanmıştır. Aynı ankette, en düşük gelire "Orta Doğu Anadolu" olarak tanımlanan ve Amasya, Tokat, Sivas, Malatya, Tunceli, Elazığ ve Adıyaman'-dan oluşan bölgenin sahip olduğu belirlenmiştir. Bu bölgedeki yıllık ortalama gelir ülke genelinin ancak yüzde 65'i düzeyindeydi.

TABLO 19
Kırsal Bölgeler Gelir Dağılımı (1973-1974)

BÖLGELER	*Ortalama YıllıkGelir*	*Endeks*	*Gini Oranı*
TÜRKİYE	13.420	100.00	0.47
1. Bölge (Ankara, Bolu, Çankırı, Çorum, Yozgat, Kırşehir, Bilecik, Eskişehir, Kütahya, Uşak)	12.141	90.47	0.44
2. Bölge (Çanakkale, Balıkesir, Manisa, İzmir, Aydın, Denizli, Burdur, Muğla, Isparta)	15.706	117.03	0.54
3. Bölge (Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Bursa)	18.966	141.33	0.44
4. Bölge (antalya, İçel, Adana, Maraş, G.Antep, Hatay)	13.429	100.07	0.45

5. Bölge (Artvin, Kars, Ağrı, Erzurum, Erzincan)	14.475	107.86	0.48
6. Bölge (Bingöl, Muş, Bitlis, Van, Hakkari, Siirt Urfa, Mardin, Diyarbakır)	11.465	85.43	0.40
7. Bölge (Zonguldak, Kastamonu, Sinop, Samsun, Ordu Giresun, Trabzon, Rize, Gümüşhane)	12.539	93.44	0.41
8. Bölge (Amasya, Tokat, Sivas, Malatya, Tunceli, Elazığ, Adıyaman)	8.728	65.04	0.39
9. Bölge (Afyon, Konya, Niğde, Nevşehir, Kayseri)	14.605	108.83	0.47

Kaynak: DİE, *Kırsal Gelir Dağılımı ve Tüketim Harcamaları, 1973-1974*, Ankara 1979, s.37, 41.

DİE'nin 1978-1979 için yaptığı kentsel yerler anketi ise kentlerdeki gelir farklılıklarının, kırsal kesime göre daha az olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ankette, en yüksek gelire sahip İstanbul'un gelirinin, ülke genelinden yüzde 120 fazla olduğu görülmüştür. Aynı ankete göre en düşük gelire sahip Erzurum'daki ortalama yıllık gelir, ülke genelinin yüzde 85'i düzeyindedir. DİE'nin kentsel yerler anketi, bölgeler arasında önemli bir fark olmadığına işaret etmektedir. Ülke ortalaması 100 kabul edildiğinden, en yüksek ortalamaya sahip Ege-Marmara bölgesinde 104,5 rakamına rastlanırken, en düşük gelirli Doğu ve Güneydoğu'da endeksin 92.1 olduğu görülmüştür. Ancak bu sayılar, gelir dağılımı yorumcularınca tereddütle karşılanmaktadır.

TABLO 20
Kentsel Bölgeler Gelir Endeksi (1978-1979)

	Ortalama Gelir (TL)	*Endeks*

rinin 1 milyon 520 bin TL olarak saptandığı 1986'da, İstanbul'da bu gelirin 2,5 milyon TL'yi bulduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla en yüksek ortalama gelire sahip İstan-bul'un ülke genelinin yüzde 64,5 üzerinde olduğu saptanmıştır. Bu fark Ankara'da yüzde 20,8, İzmir'de yüzde 22,5'tur. Üç büyük kentin dışındaki diğer kentler, Türkiye genelinin yüzde 10 altında gerçekleşmiştir. Bu fark kırsal Türkiye'de yüzde 15'e çıkmıştır.

Esmer, Fişek ve Kalaycıoğlu'nun TÜSİAD için yaptıkları çalışmada her bölgede gelirin gruplar arasındaki bölüşümü de araştırılmış ve İstanbul'da en düşük gelir grubuyla en yüksek grup arasındaki farkın 12,4 kat olduğu bulunmuştur. Araştırmada bu farkın Ankara'da 8,3, İzmir'de 9,1 ve diğer kentlerde 3 kat olduğu saptanırken kırsal kesimde 17,4 kata ulaştığı ifade edilmiştir.

TABLO 21
Bölgeler itibariyle Hanehalkı Geliri ve Dağılımı (Bin TL, 1986)

Gelir Grubu*	Ortalama	Gelir Endeksi	Bölge Gelirine Oranı
İSTANBUL	2500.8	164.6	100.0
1. (En düşük)	625.0	41.1	25.0
2.	1049.4	69.1	42.0
3.	1615.4	106.3	64.6
4.	2459.6	161.8	98.4
5. (En yüksek)	7767.9	511.1	310.6
ANKARA	1835.6	120.8	100.0
1. (En düşük)	534.5	39.2	29.1
2.	936.0	61.2	50.7
3.	1377.0	88.0	72.9
4.	2043.9	134.5	111.3
5. (En yüksek)	4440.3	292.2	241.9
İZMİR	1862.4	122.5	100.0
1. (En düşük)	570.2	37.5	30.6
2.	893.2	58.8	48.0
3.	1217.3	80.1	65.4
4.	1709.1	112.5	91.8

5. (En yüksek)	5190.8	341.6	278.7
DİĞER KENTLER	1364.7	89.8	100.0
1. (En düşük)	446.6	29.4	32.7
2.	738.7	48.6	54.1
3.	966.2	63.6	70.8
4.	1301.4	85.6	95.4
5. (En yüksek)	2472.8	229.5	254.5
KIRSAL YERLER	1301.0	85.6	100.0
1. (En düşük)	219.1	14.4	16.8
2.	510.6	33.6	99.2
3.	854.8	56.2	65.7
4.	1362.2	89.6	104.7
5. (En yüksek)	3803.2	250.2	292.3
TÜRKİYE	1519.8	100.0	
1. (En düşük)	324.9	21.4	
2.	682.2	44.9	
3.	1042.3	68.6	
4.	1673.5	110.1	
5. (En yüksek)	4927.7	224.2	

Kaynak: Y.Esmer, H.Fişek, E.Kalaycıoğlu (Yayınlanmamış rakamları aktaran Özmucur, 1988).

* Gelir Grupları toplam yaklaşık 5 gruba ayrılarak elde edilmiştir. Her bir grup tam yüzde 20 değildir.

MesleklereGöre Gelir Dağılımı

1968 ile 1973 gelir dağılımı araştırmalarında gelirin "meslekler arasında dağılımı"da araştırılmıştır. Meslekler 4 grup altında toplanmış ve şöyle tanımlanmıştır:

Meslek I: Büyük ticaret ve sanayici, ticaret erbabı, serbest meslek sahibi, küçük esnaf ve sanatkâr.

Meslek II: Büyük, küçük memur, büro personeli.

Meslek III: Teknisyen, kalifiye işçi, düz işçi.

Meslek IV: Çiftçi, tarım işçisi.

Hanehalkı reisinin mesleğini dört meslek grubu çatısı altında toplayarak ulaşılan gelir dağılımı verilerine göre, en yüksek ortalama geliri Meslek I almakta, bunu Meslek II izlemektedir.

Meslek I'de en düşük gelir grubunda bulunan aileler 1973'de sözkonusu meslek grubunda bulunan toplam hanelerin yüzde 1,3'ünü oluştururken, gelirden aldıkları pay ise binde 1 kadardır.

Çiftçi ve tarım işçilerinin yeraldığı Meslek IV'de, 1973'te en düşük gelir diliminde yer alanlar, çiftçi ailelerinin yüzde 7,5'ini oluştururken gelirden aldıkları pay binde 5'tir. 1968'de aynı grup bu meslekte olan hane reislerinin yüzde 30'unu oluşturuyor ve gelirin yüzde 6'sını alıyordu. Çiftçi ve tarım işçilerinin 1968-1973 arasında hanehalkı toplamı içindeki sayıları azalmakla birlikte gelir pastasından aldıkları pay arttı.

TABLO22
Meslek Gruplarına Göre Gelir Dağılımı Ölçüleri (Türkiye 1968-1973)

	Meslek I		*Meslek II*		*Meslek III*		*Meslek IV*	
	1968	*1973*	*1968*	*1973*	*1968*	*1973*	*1968*	*1973*
Ortalama Gelir (TL)	19.259	35.559	15.025	28.213	9403	18.6643	8119	22.508
Gini Oranı	0.57	0.55	0.34	0.37	0.39	0.37	0.59	0.57

Kaynak: Doç.Dr. Tuncer Bulutay-Dr. Serim Timur-Dr. Hasan Ersel, *Türkiye'de Gelir Dağılımı Araştırması 1968*, sf.120 ve DPT, *1973 Gelir Dağılımı Araştırması*, sf. 172.

TABLO23
Meslekiere Göre Gelir Grupları İtibariyle Gelir Dağılımı (Türkiye 1968-1973)

Meslek I
Büyük Ticaret ve Sanayi, Ticaret, Serbest Meslek, Esnaf ve Sanatkâr Meslek Grubu

Gelir Grupları (TL)	*Hanehalkı Yüzdeleri*				*Gelir Yüzdeleri*			
	1968		*1973*		*1968*		*1973*	
	Basit	*Birikimli*	*Basit*	*Birikimli*	*Basit*	*Birikmli*	*Basit*	*Birikmli*
0-2500	8,2	8,2	1,3	1,3	0,7	0,7	0,1	0,1
2500-5000	14,8	23,0	2,8	4,2	3,0	3,7	0,3	0,4
5000-10000	26,2	49,2	14,3	18,4	9,9	13,6	3,1	3,5

10000-15000	17,2	66,4	20,5	38,9	10,8	24,4	7,1	10,6
15000-25000	13,3	79,7	23,3	62,2	13,0	37,4	12,8	23,4
25000-50000	13,1	92,8	22,9	85,1	22,6	60,0	22,1	45,5
50000-100000	3,7	96,5	8,3	93,4	12,7	72,7	16,7	62,2
100000-200000	3,5	100,0	5,1	98,5	27,3	100,0	20,0	82,2
200000+	-	-	1,5	100,0	-	-	17,0	100,0
Gini Oranı (1968)				0,57				
Gini Oranı (1973)				0,55				

Meslek II

Yüksek ve Küçük Memur Meslek Grubu

Gelir Grupları (TL)	*Hanehalkı Yüzdeleri*				*Gelir Yüzdeleri*			
	1968		*1973*		*1968*		*1973*	
	Basit	*Birikimli*	*Basit*	*Birikimli*	*Basit*	*Birikmli*	*Basit*	*Birikmli*
0-2500	1,8	1,8	0,1	0,1	0,3	0,3	0,0	0,0
2500-5000	5,8	7,6	0,8	0,9	1,4	1,7	0,1	0,1
5000-10000	30,2	37,8	6,1	7,0	15,7	17,4	1,8	1,9
10000-15000	24,9	62,7	22,9	29,9	20,3	37,7	10,4	12,3
15000-25000	21,6	84,3	31,7	61,6	27,3	65,8	21,8	34,1
25000-50000	15,6	99,9	26,7	88,3	34,7	99,7	33,5	67,6
50000-100000	0,1	100,0	9,8	98,1	0,3	100,0	22,7	90,3
100000-200000	0,0	100,0	1,7	99,8	0,0	100,0	7,6	97,9
200000+	-	-	0,2	100,0	-	-	2,1	100,0
Gini Oranı (1968)				0,34				
Gini Oranı (1973)				0,37				

Meslek III

Kalifiye İşçi, Düz İşçi ve Teknisyen Meslek Grubu

Gelir Grupları (TL)	*Hanehalkı Yüzdeleri*				*Gelir Yüzdeleri*			
	1968		*1973*		*1968*		*1973*	
	Basit	*Birikimli*	*Basit*	*Birikimli*	*Basit*	*Birikmli*	*Basit*	*Birikmli*
0-2500	8,7	8,7	1,6	1,6	1,4	1,4	0,1	0,1
2500-5000	20,0	29,5	3,7	5,3	8,7	10,1	0,8	0,9
5000-10000	39,7	69,2	19,4	24,7	31,4	41,5	8,0	8,9
10000-15000	17,7	86,9	29,0	53,7	22,8	64,3	19,6	28,5
15000-25000	9,1	96,0	25,8	79,5	18,3	82,6	26,9	55,4
25000-50000	2,9	98,9	16,4	95,9	10,1	92,7	29,7	85,1

50000-100000	1,1	100,0	3,7	99,6	7,3	100,0	12,2	97,3
100000-200000	0,0	100,0	0,4	100,0	0,0	100,0	2,7	100,0
200000+	-	-	0,0	100,0	-	-	0,0	100,0
Gini Oranı (1968)				0,40				
Gini Oranı (1973)				0,37				

Meslek IV
Çiftçi ve Tarım İşçisi Meslek Grubu

Gelir Grupları (TL)	*Hanehalkı Yüzdeleri*				*Gelir Yüzdeleri*			
	1968		*1973*		*1968*		*1973*	
	Basit	*Birikimli*	*Basit*	*Birikimli*	*Basit*	*Birikimli*	*Basit*	*Birikimli*
0-2500	29,9	29,9	7,5	7,5	5,9	5,9	0,5	0,5
2500-5000	29,2	59,1	13,6	21,1	13,0	18,9	2,4	2,9
5000-10000	32,2	82,3	21,6	42,7	19,9	38,8	7,0	9,9
10000-15000	6,7	89,0	14,9	57,6	10,0	48,8	3,2	18,1
15000-25000	5,3	94,3	18,1	75,7	11,8	60,6	16,0	34,1
25000-50000	4,0	98,3	15,0	90,7	16,4	77,0	23,4	57,5
50000-100000	1,0	99,3	6,9	97,6	8,3	85,3	20,6	78,1
100000-200000	0,7	100,3	1,6	99,2	14,7	100,0	9,2	87,3
200000+	-	-	0,8	100,0	-	-	2,7	100,0
Gini Oranı (1968)				0,59				
Gini Oranı (1973)				0,57				

Kaynak: Doç.Dr. Tuncer Bulutay - Dr. Serim Timur - Dr. Hasan Ersel, *Türkiye'de Gelir Dağılımı 1968*, sf.176 ve DPT, *Gelir Dağılımı Araştırması*, sf. 173 (İki araştırmadan derlenmiştir.)

1968 ve 1973 yılları arasındaki ortalama hanehalkı gelirindeki artışlar karşılaştırıldığında en yüksek artışın Meslek IV'de yeralan çiftçi gelirlerinde olduğu görülmüştür. Aynı dönemde ortalama gelir artışı Türkiye genelinde yüzde 223'e ulaşırken bu artış Meslek I'de yeralan geniş anlamda sermayedar kesiminde yüzde 184,6, memur kesimini oluşturan Meslek II'dekilerde yüzde 187,6 oldu. Teknisyen ve işçilerden oluşan Meslek III'de ise 1968-73 dönemi gelir artışı yüzde 198,3'ü buldu.

Öte yandan, gelir dağılımında en belirgin adaletsizliğe de çiftçiler ve tarım işçilerinin yeraldığı Meslek IV'de

rastlanmaktadır. Bu meslekte 1968'de 0,59 olan gini oranı 1973'te ancak 0,57'ye inmiştir. Meslek içi gelir farklılığının en az olduğu grup, memurlara ait Meslek II'dir. Bu meslekte gini oranı 1968'de 0,34 iken 1973'de 0,37 olmuştur.

TABLO24
Meslek Gruplarına Göre Hanehalkının ve Toplam Gelirin Dağılımı (Türkiye) (1973)

Meslek Grupları	*Hanehalkı Sayısı*	*Hanehalkı Yüzdesi*	*Toplam Gelir*	*Toplam Gelir Yüzdesi*
1	1.222.887	17,7	43.484	25,5
2	853.237	12,4	24.073	14,1
3	1.541.643	22,4	28.741	16,9
4	3.170.259	46,0	71.355	41,9
Ev sahipleri + Emekliler, Mesleği Belli Olmayanlar	107.009	1,5	2.616	1,6
Türkiye Toplamı	6.895.034	100,0	170.269	100,0

Kaynak: DPT, *1973 Gelir Dağılımı Araştırması*, sf. 171.

1973 araştırması, köylülüğün, hanehalklarının yüzde 46'sını oluştururken gelirin yaklaşık yüzde 42'sini elde ettiğini ortaya koymaktadır. Buna karşılık büyük tüccar, sanayici, esnaf kesiminin yer aldığı Meslek I'dekiler hanelerin yüzde 17,7'sini oluştururken gelirin yüzde 25,5'ini elde etmektedirler. Gelir piramidinin en altındaki işçiler ise ailelerin yüzde 22,4'ünü oluştururken gelirin ancak yüzde 17'sini almaktadırlar.

Sosyal Kesimlere Göre Gelir Dağılımı

1973'te DPT'nin yaptığı Gelir Dağılımı Araştırmasında gelirin çeşitli sosyal kesimler arasındaki dağılımına da yer verilmiştir. Sosyal kesim sınıflandırmasında üç kategoriye yer verilmiştir: Ücretliler, sermaye ve serbest mes-

lek sahipleri, küçük üreticiler. Bu sınıflandırmada haneye giren gelirin niteliği dikkate alınmıştır. *"Ücretliler"*, düz işçiler, nitelikli işçiler ve teknisyenler, tarım işçileri, memurlar ve büro personelinden oluşmaktadır.

"Sermaye ve Serbest Meslek Sahipleri" tanımına ise büyük tüccar ve sanayiciler, serbest meslek sahipleri, ticaret erbabı, büyük çiftçiler ve rantiyeler sokulmuştur.

"Küçük Üreticiler" ise küçük esnaf ve sanatkârlar ile küçük ve orta çiftçilerden oluşmaktadır.

1973 araştırmasında, ücretliler ve küçük üreticilerin, toplam hanehalkının yüzde 87,3'ünü oluştururken gelirin yüzde 64,8'ini aldıkları; buna karşılık hanehalkının yüzde 10,7'sini oluşturan sermaye ve serbest meslek sahiplerinin gelirden yüzde 35,2 oranında pay aldıkları görülmektedir.

Ortalama kesim geliri bakımından da "sermaye sahipleri"nin ortalama gelirlerinin, ücretlilerin ortalama gelirinin 4, küçük üretici gelirlerinin 5 katından fazla olduğu görülmektedir.

TABLO 25
Sosyal Kesimlere Göre Hanehalkının ve Toplam Gelirin Dağılımı (1973)

	Hanehalkı Sayısı	*Hanehalkı Yüzdesi*	*Toplam Gelir (Bin TL)*	*Toplam Gelir Yüzdesi*
Ücretliler	2.532.919	37,0	54.056.837	31,9
Sermaye ve Serbest Meslek Sahipleri	730.625	10,7	59.554.822	35,2
Küçük Ücretliler	3.577.284	52,3	55.610.300	32,9
Toplam	6.840.828	100,0	169.220.859	100,0

Kaynak: *1973 Gelir Dağılımı Araştırması.*

TABLO 26
Türkiye'de Sosyal Kesimlere Göre Gelir Dağılımı (1973)

	Ücretliler	*Sermaye ve Serbest Meslek Sahipleri*	*Küçük Ücretliler*
Ortalama (TL)	21.342	81.512	15.545
Gini Oranı	0.39	0.42	0.43

Kaynak: DPT, *1973 Gelir Dağılımı Araştırma*, sf. 196.

Üç büyük il ve coğrafi bölgeler itibariyle sosyal kesimlerin hanehalkı ve gelirdeki payları incelendiğinde de ücretliler ve küçük üreticilerin nüfusun çoğunluğunu oluşturmalarına karşılık gelirden aldıkları payın nüfus paylarının altında olduğu görülmektedir. Tüm bölgelerde küçük üreticilerin, toplum nüfusun yüzde 50-59'u dolayında olduğu, buna karşılık bölge gelirinden yüzde 35-38 pay aldığı görülmektedir. Buna karşılık sermaye kesimi, hanelerin yüzde 10-12'sini oluştururken bölge gelirinden yüzde 35'in üstünde pay almaktadırlar.

Üç büyük ilde ise sermaye kesiminin il gelirindeki payı İzmir'de yüzde 47, İstanbul'da yüzde 36,2 olarak belirlenirken memur kenti Ankara'da yüzde 19,7 olmuştur.

Ortalama gelir yönünden tüm coğrafi bölgelerde ve üç büyük ilde en düşük ortalama gelirin küçük üreticilere ait olduğu saptanmıştır. Sermaye kesiminin ortalama geliri ise diğer iki kesimin ortalama gelirlerinden, tüm yörelerde yaklaşık 4-6 kat fazladır.

Bölgelerde sosyal kesimlere göre gini oranına bakıldığında, "ücretliler" kesiminde gelir, en dengesiz olarak Ege ve Marmara bölgesinde dağıtılırken Doğu Anadolu ve Akdeniz bölgelerinde daha adil bir dağılım görülmüştür. Üç büyük il içinde ise ücret farklılığı en büyük il Ankara'dır. İkinci sırada İstanbul, sonra İzmir gelmektedir.

"Sermaye ve serbest meslek sahipleri" kesiminde gelirin eşitlikten en uzak dağıldığı bölge Akdeniz Bölgesi'dir. Onu, Karadeniz izlerken, eşitliğe en yakın dağılıma sahip bölge İç Anadolu Bölgesi'dir.

"Küçük üreticiler" kesiminde, gelir farklılığının en büyük olduğu bölge Akdeniz; farklılığın daha az olduğu bölge ise Ege ve Marmara'dır.

TABLO 27

Sosyal Kesimlere Göre Hanehalkının ve Toplam Gelirin Bölgelerde ve Üç Büyük İlde Dağılımı (1973)

Bölgeler	Sosyal Kesimler	Hanehalkı Sayısı	Hane-halkı Yüzdesi	Toplam Gelir (Milyon TL)	Toplam Gelir Yüzdesi
İç Anadolu (Bölge I)	-Ücretliler	383.354	31,8	7.232	23,6
	-Sermaye ve Serbest Meslek Sahipleri	144.622	12,0	11.718	38,2
	-Küçük üreticiler	675.653	56,2	11.720	38,2
	-Bölge Toplamı	1.203.629	100,0	30.670	100,0
Karadeniz (Bölge II)	-Ücretliler	329.878	33,0	6.965	26,0
	-Sermaye ve Serbest Meslek Sahipleri	96.961	9,7	9.591	35,8
	-Küçük üreticiler	571.754	57,3	10.250	38,2
	-Bölge Toplamı	998.593	100,0	26.860	100,0
Ege ve Marmara (Bölge III)	-Ücretliler	499.018	31,3	10.812	30,6
	-Sermaye ve Serbest Meslek Sahipleri	191.903	12,1	11.473	32,5
	-Küçük üreticiler	902.054	56,6	13.034	36,9
	-Bölge Toplamı	1.592.975	100,0	35.309	100,0
Akdeniz (Bölge IV)	-Ücretliler	322.528	30,9	5.653	25,3
	-Sermaye ve Serbest Meslek Sahipleri	101.403	9,7	8.316	37,1
	-Küçük üreticiler	621.130	59,4	8.418	37,6
	-Bölge Toplamı	1.045.061	100,0	22.387	100,0
Doğu Anadolu (Bölge V)	-Ücretliler	338.666	33,5	5.055	30,0
	-Sermaye ve Serbest Meslek Sahipleri	104.438	10,3	5.930	35,2
	-Küçük üreticiler	566.739	56,2	5.849	34,8
	-Bölge Toplamı	1.009.843	100,0	16.834	100,0
Ankara (Bölge VI)	-Ücretliler	277.585	76,8	6.023	66,7
	-Sermaye ve Serbest Meslek Sahipleri	16.927	5,7	1.780	19,7
	-Küçük üreticiler	51.724	17,5	1.225	13,6
	-Bölge Toplamı	296.236	100,0	9.028	100,0

İstanbul	-ücretliler	358.345	62,7	10.439	45,0
(Bölge VII)	-Sermaye ve Serbest				
	Meslek Sahipleri	58.110	10,2	8.401	36,2
	-Küçük üreticiler	154.950	27,1	4.354	18,8
	-Bölge Toplamı	571.415	100,0	23.194	100,0
İzmir	-ücretliler	73.577	59,7	1.878	37,6
(Bölge	-Sermaye ve Serbest				
VIII)	Meslek Sahipleri	16.264	13,2	2.346	47.0
	-Küçük üreticiler	33.303	27,1	772	15,4
	-Bölge Toplamı	123.144	100,0	4.996	100,0

Kaynak: DPT, *Gelir Dağılımı Araştırması 1973*, sf.: 204-207

TABLO 28
Sosyal Kesimlere Göre Bölgelerde ve Üç Büyük İlde Gelir Dağılımı Ölçüleri (1973)

Bölgeler	*Gelir Dağılım Ölçüleri*	*Ücretliler*	*Sermaye ve Serbest Meslek Sahipleri*	*Küçük Üreticiler*
İç Anadolu	Ort. Gelir (TL),	18.865	81.025	17.346
(I. Bölge)	Gini Oranı	0.40	0.34	0.39
Karadeniz	Ort. Gelir (TL.)	21.113	98.918	17.926
(II. Bölge)	Gini Oranı	0.39	0.44	0,44
Ege ve Marmara	Ort. Gelir (TL.)	21.666	59.784	14.438
(III. Bölge)	Gini Oranı	0.42	0.36	0.35
Akdeniz	Ort. Gelir (TL.)	17.528	82.008	13.553
(IV. Bölge)	Gini Oranı	0.33	0.44	0.52
Doğu Anadolu	Ort, Gelir (TL.)	14.927	56.781	10.320
(V. Bölge)	Gini Oranı	0.34	0.35	0.43
Ankara	Ort. Gelir (TL.)	26.465	105.142	23.675
(VI. Bölge)	Gini Oranı	0.37	0.42	0.35
İstanbul	Ort. Gelir (TL.)	21.130	144.570	28.096
(VII. Bölge)	Gini Geliri	0.35	0.37	0.29
İzmir	Ort. Gelir (TL.)	25.528	144.255	23.182
(VIII. Bölge)	Gini Geliri	0.34	0.47	0.28

Kaynak: DPT, *Gelir Dağılımı Araştırması 1973*, sf.: 212-215.

Fonksiyonel Gelir Dağılımı

Üretim süreci sonunda ortaya çıkan gelirin, başlıca faktörler arasında hangi esaslar ve oranlar içinde paylaşıldığı, "fonksiyonel gelir dağılımı" yaklaşımı ile anlaşılır. Diğer bir ifadeyle, yaratılan değerin ne kadarının ücret, tarım geliri, ne kadarının kâr-faiz-rant biçiminde bölüşüldüğü, bu yaklaşımla araştırılır. Bu tür dağılıma "fonksiyonel" denilmesinin nedeni, bölüşümden pay alanların üretimdeki fonksiyonlarının temel ölçüt alınmasıdır: İşçinin ücret, sanayicinin kâr, bankacının faiz, gayrimenkul sahibinin rant elde etmesi gibi...

Türkiye'de 1963 başlangıçlı fonksiyonel gelir dağılımı Dr. Süleyman Özmucur tarafından hesaplanmakta ve her yıl güncelleştirilmektedir. Özmucur'un hesaplamasında gelirler, *"tarım geliri"*, *"tarım dışı maaş ve ücretler"* ile kâr, faiz, rant, temettü gibi *"diğer gelirler"*den oluşmaktadır.

1973-1988 döneminde gelirin fonksiyonel dağılımı incelendiğinde tarım gelirinin payında önemli düşmeler olduğu görülmektedir. 1963 yılında payı yüzde 41,20 olan tarımın 1988'deki payı 16,56'ya kadar gerilemiştir. 1963-1976 döneminde tarım gelirindeki azalma oldukça yavaştır. Ancak yüksek enflasyon döneminin başladığı 1977'den itibaren tarım gelirlerinde hızlı bir düşüş görülmektedir. Tarımsal ürün fiyatlarının sanayi mamulleri fiyatlarının gerisinde kalmasıyla iç ticaret haddinde görülen gerileme, tarımın gelir kaybıyla sonuçlanmıştır.

TABLO29
Fonksiyonel Gelir Dağılımı (1963-1988)

	Faktör Gelirleri İçindeki Paylar (%)			*Tarımdışı Gelirdeki Paylar (%)*		
Yıllar	*Tarım*	*Maaş-Ücret*	*Diğer Gelir*	*Tarımdışı Gelir*	*Maaş-Ücret*	*Diğer Gelir*
1963	41.19	21.50	37.31	58.81	36.56	63.44
1964	38.67	23.72	37.60	61.33	38.68	61.32

1965	35.83	27.01	37.17	64.17	42.08	57.92
1966	36.19	27.13	36.68	63.81	42.52	57.48
1967	34.53	28.51	36.95	65.47	43.55	56.45
1968	32.44	29.31	38.25	67.56	43.88	56.62
1969	31.58	31.38	37.05	68.42	45.86	54.14
1970	31.08	31.15	37.77	68.92	45.20	54.80
1971	31.31	31.33	37.37	68.69	45.60	54.40
1972	30.32	31.57	38.11	69.68	45.31	54.69
1973	29.13	31.56	39.31	70.87	44.53	55.47
1974	30.20	29.77	40.03	69.80	42.65	57.35
1975	30.76	31.51	37.73	69.24	45.51	54.49
1976	31.28	32.73	35.99	68.72	47.62	52.38
1977	29.12	36.81	34.07	70.88	51.93	48.07
1978	26.66	35.19	38.15	73.34	47.98	52.02
1979	24.33	32.79	42.88	75.67	43.33	56.67
1980	23.87	26.66	49.47	76.13	35.02	64.98
1981	23.06	24.57	52.36	76.94	31.94	68.06
1982	21.82	24.62	53.55	78.18	31.50	68.50
1983	20.52	24.78	54.69	79.48	31.19	68.81
1984	20.44	19.66	57.90	79.56	27.11	72.89
1985	19.85	18.24	61.91	80.15	23.28	76.72
1986	19.57	17.99	62.44	80.43	21.61	78.39
1987	18.50	15.97	65.53	81.50	20.63	79.37
1988	16.56	14.00	69.44	83.44	16.63	83.37

Kaynak: Süleyman Özmucur, *Milli Gelirin Üç Aylık Dönemleri İtibariyle Tahmini, Dolarla İfadesi ve Gelir Yolu İle Hesaplanması*, İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 1987-1 s.79ve diğer çalışmalar.

Fonksiyonel gelir dağılımı araştırmasının sonuçları tarım dışı maaş ve ücretin toplam gelir içindeki payının 1963-1969 döneminde yüzde 21'den yüzde 31'e yükseldiğini ortaya koymaktadır. 1970-76 döneminde ücretlerin payında önemli bir değişme olmazken 1977 yılında da bu pay yüzde 37'ye yakın bir noktaya ulaşmıştır. Ancak bu tarihten, özellikle de anti-sendikal bir düzene geçilen 1980'den sonra maaş ve ücret payında hızlı bir düşüş yaşanmıştır. 1988'e gelindiğinde bu payın yüzde 16.5 olduğu görülmektedir. 1963-86 döneminde ekonomi geliştikçe tarımın payı azalmış, sanayinin payı artmıştır. Kırdan kente göç ve sanayileşme nedeni ile maaş ve ücret elde edenlerin sayısı artmıştır. Bunun sonucunda maaş ve ücretlerin toplam gelir içindeki payı

yükselmiştir. 1960'dan sonra sendikal haklardaki genişleme ve sosyal yardımların artışı, maaş ve ücret payının da artış hızını etkilemiştir. Ancak 1980 sonrası izlenen dışa açılmacı politikaların gereği olarak sendikal hakların budanması ve kemer sıkıcı ekonomik politikaların askeri yönetim eşliğinde uygulanması ile maaş ve ücretlerin payında hızlı bir aşınma yaşanmıştı. Sivil yönetime geçilen 1984 sonrasında da kurulu yapının özünde ciddi bir değişme olmadığından maaş ve ücretteki aşınma sürmüştür.

Tarım ve maaş-ücret gelirlerinde 1980 sonrası görülen hızlı aşınmaya karşılık "kâr-faiz-rant"tan oluşan gelirlerde 1980 sonrası büyük artışlar olmuştur. 1980'de payı yüzde 50'yi bile bulmayan bu gelirler, 1988'de yüzde 70'e yaklaşmışlardır.

"Diğer gelirler"in dağılımı ile ilgili bir kaynak İstanbul Sanayi Odası tarafından her yıl yenilenen 500 Büyük Sanayi Firması anketi sonuçlarıdır.

TABLO30

500 Büyük Sanayi Firmasının Yarattığı Net Katma Değerin Bölüşümü

	TOPLAM			*ÖZEL*			*KAMU*		
	1982	*1985*	*1988*	*1982*	*1985*	*1988*	*1982*	*1985*	*1988*
Maaş ve ücretler	52.6	40.4	33.5	42.3	39.4	31.8	68.4	41.3	35.4
Kira	0.4	0.5	0.3	0.6	0.7	0.5	0.2	0.3	0.2
Kâr	19.4	34.5	22.3	26.1	23.7	29.3	10.4	43.9	14.3
Faiz	27.6	24.6	43.9	31.0	36.2	38.4	23.0	14.6	50.1

Kaynak: *İSO Dergisi*, 15 Ağustos 1989, s.44.

Anket sonuçlarına bakıldığında 1982-1988 döneminde maaş ve ücretlerin payının yüzde 52'den yüzde 33,5'a düştüğü görülmektedir. Buna karşılık 1980'li yılların, faizin saltanat devri olduğu görülmektedir. 500 firmada 1982'ye yüzde 27,6 olan faiz payı 1988'de yüzde 44'ü bulmuştur. Aynı dönemde kârın payı yüzde 19,4'ten yüzde 22,3'e çıkabilmiştir.

Faizin payı kamu kesiminde özellikle 1987 ve 1988'de

hızla artmıştır. KİT'lerde yaratılan net katma değerden faiz 1985'te yüzde 14,6'lık pay alırken bu, 1986'da yüzde 30, 1987'de yüzde 42, 1988'de ise yüzde 50'yi bulmuştur. Özel kesimde de faizin payında artış sürmektedir. 1982'de yüzde 31 olan özel kesim faiz payı, 1988'de yüzde 38,4'a çıkmıştır. Ücretlerde hızlı bir aşınma yaşanırken net artık değerin bölüşümünde faiz payının egemenliği, sanayi kökenli sermayedarlar içinde çeşitli muhalefetlere de dayanak oluşturmuştur. Sanayiciler, net artığı birikime dönüştürememenin, onu para-sermaye sahibi kesimle paylaşmanın sıkıntısını hisseder olmuşlardır.

SONUÇ

Bölüşüm göstergeleri, Türkiye'nin gelir dağılımı en adaletsiz ülkelerden biri olduğunu ortaya koymaktadır. Bölüşümde eşitsizliğin özellikle 1980'li yıllarda hızlandığı saptanmıştır. 1980'li yıllarda, 1970'lerin sonlarında tıkanan bir birikim modelinin bir yenisiyle değiştirilmesi süreci yaşandı. Bir askeri rejim eşliğinde yaşanan bu süreçte sermaye yeniden yapılandı. "Yeniden-yapılanma"dan kasıt, salt emek-sermaye arasındaki ilişkilerin, dengelerin yeniden düzenlenmesi değil, aynı zamanda sermayenin kendi içinde de güç dengelerinin baştan oluşturulmasıdır.

Emek-sermaye arasındaki yeniden yapılanma, sonuçlarını, milli gelir pastasından, sözkonusu kesimlerin aldıkları paylarda göstermiştir. Maaş ve ücretlerin payı 1977'de yüzde 37 iken 1988'de yüzde 14'e kadar düşmüştür. Aynı şekilde küçük üreticiliğin hakim olduğu tarımın payı 1977'de yüzde 29 iken 1988'de yüzde 17'ye kadar gerilemiştir. İşçi, memur ve köylülerin bu kadar kısa sürede uğradığı bu ölçekte kaybın benzerine, Cumhuriyetin hiçbir döneminde rastlanmamıştır.

Ancak bu ciddi "yıkım"a rağmen, beklenen büyük siyasi tepkiler yaşanmamıştır. Bu da, reel gelir kaybına uğrayanların geliştirdikleri "telafi yolları" ve uyum mekanizmalarının etkili olmasına bağlanmaktadır.

Örneğin reel ücret ve maaşları azalan kent çalışanları, yapılan bir anketin sonuçlarına göre değişik telafi yolları bulmuşlardır. Prof.Dr. Taner Berksoy'un KAMAR araştırma şirketiyle işbirliği halinde İTO için yaptığı, "Enflasyonun Hanehalkı Üzerindeki Etkileri" adlı ankette, kaybedilen gelirin telafi yolları, şöyle

sıralanmaktadır:

. Fazla mesaiye kalınmakta ya da ikinci iş bulunmaktadır.

. Ailede yeni fertler gelir getirici bir işe girmektedir.

. Okuyan çocuklar gelir getirici işler tutmaktadır. Ya da çocuğun eğitimine ara verdirilip iş bulması sağlanmaktadır.

. Emekliler yeniden çalışmaya başlamaktadır.

. Ziynet eşyaları, giderek ev eşyaları satılmaktadır.

. Borçlanma alışkanlıkları artmaktadır.

. Aile iç dayanışmaya gereksinim artmaktadır.

. Kırsal kesimden yardım alma gereksinimi artmaktadır.

. Köydeki rezerv mal-mülk satılmakta, bağlar iyice koparılmaktadır.

Kent emekçilerinin kendi inisiyatifleriyle geliştirdikleri bu uyum mekanizmalarına ANAP iktidarının bazı politikaları eşlik etmiştir. Gecekondulara tapu tahsis belgeleri verilmesi, imar yasaklarının gevşetilmesi, "vergi iadesi" türlü uygulamalara geçilmesi, "Fak-fuk-fon" benzeri kurumlaşmalara gidilmesi gibi yollarla "ücret", hanehalkının refahının temel göstergesi olmaktan çıkarılmak istenmiştir. Böyle olunca, sendikanın da vazgeçilmez örgüt olmaktan çıkması ve sendikasızlaşma eğiliminin hızlanması beklenmiştir. Bu, politikadan uzaklaşma, yoz bir popülizmin kent yaşamına egemen olması ya da içe kapanıp dine yönelme süreçlerine de kaynaklık etmiştir.

Öte yandan ağır bir gelir kaybına uğrayan tarım üreticisi de piyasadan koparak içine kapanmamış, farklı bir uyum yolu bulmuştur. Bu, düşen reel fiyatlarla pazarlanan ürünün miktarını artırarak refah düzeyini korumaya çalışmaktadır. Nitekim tarımın gelir dağılımından aldığı payın her yıl daha da azaldığı 1976-1985 arasında nüfus başına reel GSYİH'nin yüzde 25 arttığı görülmüştür. Ürün miktarındaki artış, aile emeğini daha yoğun kullanmakla, borçlanma pahasına tarımsal girdi girişini korumakla mümkün olmuştur.

1980'li yılların bölüşüm dengelerinde sermaye gelirlerine göz atıldığında rüzgârın "rant-faiz" geliri lehine

estiği görülmektedir. "Rantlar", kâr kategorisinin aleyhine hızla büyümüştür. Bu, sermayenin mobilitesini de hızlandırarak, sanayiden hizmet sektörüne süratli bir kayışı da beraberinde getirmiştir. Turizm, bankacılık, villa-lüks konut inşaatçılığı, ihracatçılık, 1980'li yıllarda sanayiye alternatif olarak gelişen alt sektörler olmuşlar, bu mobiliteye sahip sermaye grupları, dönüşümü yaşayamayanların aleyhine büyüyerek gelir piramidinin en tepesinde yer almışlardır.

Öte yandan, 1980'li yıllarda yüksek meblağlı dış borçlanmalara da gidilmiştir. Dış borç servisi, bölüşülen pastanın önemli bir dilimini oluşturmuştur.

"Türkiye'nin, 1990'lı yıllardaki bölüşüm dengeleri nasıl gelişebilir?" sorusu, ücret ve tarım gelirlerinin daha fazla geriletilmesinin pek olanaklı olmadığı noktasına getirilmektedir. Hızla eriyen reel gelirleri karşısında çeşitli telafi yollarını da deneyen ücretlilerin ve tarımsal kesimin daha fazla yoksullaştırılması pek olası görünmemektedir. Bu durumda, düzenlemenin, iç ve dış egemen sınıfların dilimleri arasında olması daha muhtemeldir.

BİBLİYOGRAFYA

Altan, F., "Tarımsal İşletmelerin Yeniden Tabakalandırılması Üzerine Bir Deneme", *11. Tez*/7, 1988.

Berksoy, T., *Enflasyonun Hanehalkı Üzerindeki Etkileri*, İTO Yayını.

Boratav, K., "1950-1965 Döneminde Tarım Dışındaki Emekçi Grupları Açısından Gelir Dağılımındaki Değişiklikler" *SBF Dergisi*, Mart 1969.

Boratav, K., *100 Soruda Gelir Dağılımı*, Gerçek Yayınevi, Aralık 1976.

Boratav, K., *"Bir Yapısal Uyum" Operasyonu İçinde Sınıflar-Arası ve Sınıf İçi Bölüşüm İlişkileri: 1980'li Yılların Türkiye'si" Sadun Aren'e Armağan*, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, Aralık 1989.

Boratav, K., *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-1985*, Gerçek Yayınevi, 1988.

Boratav, K., Timur, S., Ersel, H., *Türkiye'de Gelir Dağılımı-1968*, SBF Yayını, Ankara, 1971.

Celasun, M., "İncome Distribution and Domestic Terms of Trade in Turkey, 1978-1983" *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1-2, 1986.

Çavuşoğlu, T., - Hamurdan, Y., *Gelir Dağılımı Araştırması-1963*, Ankara DPT, 1966.

DİE, *Genel Nüfus Sayımı: Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 1985.*

DİE, *Tarımsal Yapı ve Üretim 1987*, Haziran 1989.

DİE, *Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları (Türkiye-5 Bölge): 1985*, 1988.

DİE, *Kırsal Kesim Gelir Dağılımı ve Tüketim Harcamaları (1973-74)*, Ankara, 1979.

DİE, *Kentsel Yerler Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anket Sonuçları 1978-79*, Ankara, 1982.

DPT, *Gelir Dağılımı 1973*, Ankara, 1976.

Esmer, Y., Fişek, H., Kalaycıoğlu, E., *Türkiye'de Sosyo-Ekonomik Öncelikler, Hane Gelirleri ve Sosyo-Ekonomik İhtiyaçlar Üzerine Araştırma Dizisi*, Cilt II, TÜSİAD, 1986.

Kepenek, Y., *100 Soruda Kamu İktisadi Teşebbüsleri*, Gerçek Yayınevi.

Keyder, Ç., *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye, 1923-1929*, Ankara, 1982.

Koç, Yıldırım "Türkiye'de Ücretlilerin Maddi Durumu" *11.Tez/2*, 1985.

Kuyucu, N., "Gelir Dağılımı Araştırmaları", *Maliye Tetkik Kurulu Araştırmaları*, Cilt V, Maliye Yayım, 1980.

Oyan, Oğuz, "Kamu Finansmanı, Sermaye Birikimi ve 24 Ocak İstikrar Modeli", *İşbitiren Ekonomi* içinde, Bilim ve Sanat Yayını, Ocak 1986.

Ökte, F., *Varlık Vergisi Faciası*, İstanbul, 1951.

Özmucur, S., *Milli Gelirin Üç Aylık Dönemler İtibariyle Tahmini, Dolarla İfadesi ve Gelir Yolu ile Hesaplanması*, İstanbul, 1987.

Özmucur, S., "Bölgelerarası Gelir Dağılımı", *Türkiye'de Bölgesel Politika* Konulu Seminer, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, 1988.

Sönmez, M., *Kırk Haramiler: Türkiye'de Holdingler*, Gözlem Yayıncılık.

Sönmez, M., *Özel Ekonomisi ve İşçi Hakları*, Belge Yayınları, 1984.

Sönmez, M., "Doğu Sorunu", *Milliyet*, 2 Ağustos 1984.

Törüner, M., *"Çalışanlar ve Gelir Farklılıkları"* Gazi Üni.İktisat Fak. Yay.

TOBB, *İktisadi Rapor, 1988*, Mayıs 1989.